

Rezonans SAİB

Elm Tarixi İnstitutu
Исторический Исследовательский Институт
Institute of the History of Science

ISSN (print): 2709-7846

ISSN (online): 2709-785

ISSN - L: 2709-7846

SOSIOLOGIYA. SOSIAL PSIXOLOGIYA. SIYASƏT

(Elmi araşdırmalar jurnalı)

SOCIOLOGY. SOCIAL PSYCHOLOGY. POLITICS

(Journal of scientific research)

Cild 2

№1

Bakı – 2022

SOSİLOGİYA.SOSİALPSİXOLOGİYA.SİYASƏT (Elmi araşdırmalar jurnalı) AMEA Elm Tarixi İnstitutunun “Elmşünaslıq və elmin sosial problemləri” şöbəsində hazırlanmış və İnstitutun Elmi Şurasının 05 aprel 2021-ci il tarixli qərarı ilə (Protokol N 3) çapa tövsiyyə olunmuşdur. Qərara əsasən jurnal Elm Tarixi İnstitutunun rəsmi dövrü nəşri olaraq qəbul edilmişdir.

ASOS
indeks

<https://asosindex.com.tr/index.jsp?modul=journal-page&journal-id=2550>

<http://www.gias.ge/Home/JournalListDetail/1073>

ARƏN Reyestr №: 4307
ISSN (print): 2709-7846
ISSN (online): 2709-785
ISSN - L: 2709-7846

SOSİLOGİYA. SOSİAL PSİXOLOGİYA. SİYASƏT
(Elmi araşdırmalar jurnalı)

SOCIOLOGY. SOCIAL PSYCHOLOGY. POLITICS
(Journal of Scientific Research)

Cild 2
№1

Bakı – 2022

REDAKSIYA ŞURASI:

Redaksiya şurasının sədri:

Məryəm SEYİDBƏYLİ, tarix elmləri doktoru, professor

Baş redaktor:

Ramilə DADAŞOVA, siyasi elmlər doktoru, dosent

Baş redaktorun müavinləri:

Südəbə HÜSEYNOVA, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Elvin TALIŞİNSKİ, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

Məsul katib və təsisçi:

Səadət MƏMMƏDOVA, sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

REDAKSIYA HEYƏTİNİN ÜZVLƏRİ:

Adem Sagir (Dos., Dr.), **Ainur Nogayeva** (PhD., Dos.), **Ali Asker** (Prof., Dr.), **Almaz İsmayılova** (tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent), **Amir Ahmed Khuhro** (Prof., Dr.), **Artur Qereviç Dalqatov** (tarix elmləri doktoru, professor), **Asem Nauşabayeva Hekimoglu** (Prof. Dr.), **Bəhrüz Cabbarov** (pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent), **Can Kakışım** (Dos., Dr.), **Christopher Gunn** (tarix elmləri doktoru, professor), **Ersin Müezzinoğlu** (Dos., Dr.), **Eyyub Kərimov** (fəlsəfə elmləri doktoru, professor), **Eynulla Mədətli** (tarix elmləri doktoru, professor), **Əhməd Qəşəmoğlu** (iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent), **Qabil Əliyev** (tarix elmləri doktoru, professor), **Qasım Hacıyev** (tarix elmləri doktoru, dosent), **Hacıfəxrəddin Səfərli** (tarix elmləri doktoru, professor, AMEA-nın müxbir üzvü), **Hüseyn Qaraşov** (sosiologiya elmləri doktoru, professor), **İbrahim Ethem Atnur** (Prof., Dr.), **İlham Məmmədzadə** (fəlsəfə elmləri doktoru, professor), **İshak Turan** (Dos., Dr.), **İzzət Rüstəmov** (fəlsəfə elmləri doktoru, professor), **Farzad Qasimzadeh** (sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru), **Kərim Şükürov** (tarix elmləri doktoru, professor), **Kəmalə Ruintən** (siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent), **Kemal Çiçek** (Prof., Dr.), **Məcid Mahmud Alilou** (psixologiya elmləri doktoru, professor), **Mayis Əliyev** (hüquq elmləri doktoru, professor), **Masaoumeh Daei** (Dos., Dr.), **Muxtar Yaxyayev** (fəlsəfə elmləri doktoru, professor), **Mübariz Süleymanlı** (fəlsəfə elmləri doktoru, professor), **Nasirəddin Əlizadə** (Dos., Dr.), **Nərgiz Axundova** (akademik), **Numan Aruç** (Prof., Dr.), **Nurgun Koç** (Prof., Dr.), **Okan Yeşilot** (Dos., Dr.), **Oleq Kupçik** (tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent), **Rafail Həsənov** (sosiologiya elmləri doktoru, professor), **Rəşad Əsgərov** (fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent), **Rəna Qədirova** (psixologiya elmləri doktoru, professor), **Sakit Hüseynov** (fəlsəfə elmləri doktoru, professor), **Rəna Mirzəzadə** (fəlsəfə elmləri doktoru, professor), **Samirə İmanova** (tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent), **Sevinc Əliyeva** (tarix elmləri doktoru, dosent), **Sevinc Ruintən** (tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent), **Tahirə Allahyarova** (fəlsəfə elmləri doktoru, professor), **Tünzalə Verdiyeva** (pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru), **Üzeyir Şəfiyev** (sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent), **Yaroslav Pilipçuk** (tarix elmləri doktoru, professor), **Zarema Akbiyeva** (psixologiya elmləri doktoru, professor), **Zaur Əliyev** (siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent), **Zaur Məmmədov** (hüquq elmləri doktoru, dosent), **Zeynəddin Şabanov** (fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent)

REDAKSIYA HEYƏTİNİN ÜNVANI:

AZ11075, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri,

A.M.Cümə 19/69, bina 28, mənzil 28

Tel.: (+994 55) 768 94 26

E-mail: ssps.journal2020@gmail.com

<http://www.sosiologiya-jurnali.az>

© Sociology. Social psychology. Politics

© www.sosiologiya-jurnali.az

EDITORIAL BOARD:

Chairman of the Editorial Board:

Maryam SEYIDBAYLI, Doctor of Historical Sciences, Professor

Editor-in-chief:

Ramila DADASHOVA, Doctor of Political Sciences, Associate Professor

Deputy editor-in-chief:

Sudaba HUSEYNOVA, Doctor of Philosophy in Psychology, Associate Professor

Elvin TALISHINSKY, Doctor of Philosophy in Political Science

Executive secretary and founder:

Saadat MAMMADOVA, Doctor of Philosophy in Sociology, Associate Professor

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Adem Sagir (Assoc. Dr.), **Ahmed Gashamoglu** (Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor), **Ainur Nogayeva** (Assoc. Prof., PhD), **Ali Asker** (Prof., Dr.), **Almaz Ismayilova** (PhD in History, Associate Professor), **Amir Ahmed Khuhro** (Dr., Prof.), **Artur Dalgatov** (Doctor of Historical Sciences, Professor), **Asem Naushabayeva Hekimoglu** (Dr., Prof.), **Bahrz Jabbarov** (Doctor of Philosophy in Pedagogy, Associate Professor), **Can Kakışım** (Assoc. Dr.), **Christopher Gunn** (Dr., Professor of History), **Ersin Muezzinoglu** (Assoc. Prof., Dr.), **Eynulla Medetli** (Doctor of Historical Sciences, Professor), **Eyyub Karimov** (Doctor of Philosophy, Professor), **Gabil Aliyev** (doctor of historical sciences, professor), **Gasim Hajiye** (doctor of historical sciences, associate professor), **Gizilgul Abbasova** (Doctor of Philosophy, Professor), **Guram Marxulia** (Doctor of Historical Sciences, Professor), **Hajifakhraddin Safarli** (Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ANAS), **Huseyn Garashov** (Doctor of Sociological Sciences, Professor), **Ibrahim Ethem Atnur** (Dr., Professor), **Ilham Mammadzade** (Doctor of Philosophy, Professor), **Ishak Turan** (Assoc. Prof., Dr.), **Izzet Rustamov** (Doctor of Philosophy, Professor), **Farzad Ghasemzadeh** (PhD in Sociology science), **Karim Shukurov** (Doctor of Historical Sciences, Professor), **Kamala Ruintan** (PhD., Associate Professor), **Kemal Cicek** (Dr., Professor), **Majid Mahmoud Alilou** (Doctor of Psychological Sciences, Professor), **Mayis Aliyev** (Doctor of juridical sciences, Professor), **Masaoumeh Daei** (Dr., Associate Professor), **Mukhtar Yakhyayev** (Doctor of Philosophy, Professor), **Mubariz Suleymanli** (Doctor of Philosophy, Professor), **Naseraddin Alizadeh** (Assoc. Prof., Dr.), **Nargiz Akhundova** (academician), **Numan Aruch** (Dr., Prof.), **Nurgun Koch** (Dr., Prof.), **Okan Yesilot** (Assoc. Prof., Dr.), **Oleg Kupchik** (PhD in History, Associate Professor), **Rafail Hasanov** (Doctor of Sociological Sciences, Professor), **Rena Gadirova** (Doctor of Psychological Sciences, Professor), **Rena Mirzazade** (Doctor of Philosophy, Professor), **Sakit Huseynov** (Doctor of Philosophy, Professor), **Samira Imanova** (PhD in History, Associate Professor), **Sevinj Aliyeva** (Doctor of Historical Sciences, Associate Professor), **Sevinj Ruintan** (PhD in History, Associate Professor), **Tahira Allahyarova** (Doctor of Philosophy, Professor), **Tunzala Verdiyeva** (PhD in Pedagogy), **Uzeyir Shafiyev** (PhD in Sociology, Associate Professor), **Yaroslav Pilipchuk** (Doctor of Historical Sciences, Associate Professor), **Zarema Akbiyeva** (Doctor of Psychological Sciences, Professor), **Zaur Aliyev** (PhD in Political Sciences, Associate Professor), **Zaur Mammadov** (Doctor of juridical sciences, Professor), **Zeynaddin Shabanov** (PhD in Philosophy, Associate Professor).

ADDRESS OF THE EDITORIAL BOARD:

AZ11075, Republic of Azerbaijan,

Baku city, A.M.Juma 19/69, building 28, apartment 28

Tel.: (+994 55) 768 94 26

E-mail: ssps.journal2020@gmail.com

[http: // www.sosiologiya-jurnali.az](http://www.sosiologiya-jurnali.az)

© **Sociology. Social psychology. Politics**

© **www.sosiologiya-jurnali.az**

MÜNDƏRİCAT

TABLE OF CONTENTS

Sosiologiya

Sociology

Elvin Talyshinsky

Information literacy of the researcher in the conditions of informatization of the society.....6

Sosial iş

Social work

Tunzala Verdiyeva, Aygun Muradli

The impact of the Covid-19 pandemic on the lives of people with thalassemia in Azerbaijan.....13

Aytac Həsənova

Azyaşlı miqrantların səhiyyə problemi.....18

Şəhla Babayeva

Əlilliyi olan şəxslərin sosial problemləri.....23

Fatimə İsmayılova

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial-psixoloji reinteqrasiyasının təşkili.....29

Asif İbrahimli

Dövlətin sosial siyasət sistemində sosial təminatın yeri.....36

Elnur Süleymanzadə

Sosial siyasətdə gənclərin işsizlik problemi.....42

Ülkər Həsənova

Stiqmatizasiyaya uğramış vətəndaşların cəmiyyətdə rastlaşdıqları işsizlik problemi.....49

Zəmfira Qurbanova

Könüllü fəaliyyətinin tarixi və Azərbaycanda inkişafı.....54

Rüfanə Hümmətova

İnsan alverilə mübarizə üzrə beynəlxalq qanunvericilik.....60

Şalan Novruzov

Narkomaniya və alkoqolizmin qısa tarixi və sosial mühitdəki vəziyyəti.....66

Рена Мирзазаде

Женский вопрос в Азербайджане: АДР, советский и постсоветский периоды.....73

Bayram Quliyev

Azərbaycan tarixinin Moğol və Elxanilər zamanında siyasi və sosial məsələlərə dair yeni yanaşmalar.....85

Yəhya Babanlı

Beynəlxalq münasibətlər sistemində aparıcı amil kimi diasporun mahiyyəti və əhəmiyyəti.....91

Oruc Mürsəlov

Azərbaycanda korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində atılan addımlar və hüquqi normalar.....98

UOT 37

Elvin Talyshinsky

*Ph.D. in Political Sciences, Head of the Department of Science and
Social Problems of Science, Institute of History of Science,
National Academy of Sciences of Azerbaijan
e.talishinski@inbox.ru
Baki, Azerbaijan*

INFORMATION LITERACY OF THE RESEARCHER IN THE CONDITIONS OF INFORMATIZATION OF THE SOCIETY

Summary

The phenomenon of researcher's information literacy" is analyzed in the article from the perspective of the transforming realities characteristic for the beginning of the XXI century and related to the intensification of work with the basic Open Science tools under the influence of globalization and internationalization of environment worldwide. Particular attention is given to the interpretational originality of the studied phenomenon; an attempt is made to determine the importance degree of this type of literacy for the modern researcher. It was revealed that in the conditions of increasing informatization in the research and educational sphere, researcher's information literacy plays a decisive role in the realization of the research activity.

Keywords: *researcher, information literacy, informatization of the society, science, research activity.*

Introduction

The problem of a person's knowledge of himself and the world around him has always remained one of the most acute and debatable. Today, the development of information technologies and the formation of a new type of society, which many authors designate as an "information society" (E.Masuda, D.Bell, etc.) and the fundamental feature of which is the ability of a researcher to obtain the necessary information on an issue of interest at any time, has given rise to an increase in interest of scientists to the problems of cognition. This, in turn, was the reason for the emergence of cognitive science and the fact that modern researchers drew attention to the connection between the cognition process and the phenomenon of information, which is as ambiguous and indefinite as cognition itself. Despite all the difficulties in understanding information, it is clear that every society, starting with Babylon, was formed through the production and dissemination of information, coming up with various methods and options for its transmission and storage.

The most generalized definition of information is its interpretation: "as a reflection of diversity, which allows us to consider, within the framework of the general concept, information in inanimate nature associated with the concept of order, structure, organization, and information in all cybernetic systems (biological, mechanical, social), primarily related to the concept of management" [4, s.224]. Other scientists believe that "information is knowledge, but not all knowledge that humanity has, but only that part of it that is used for orientation, for active action, for control" [1, s.238]. Indeed, knowledge that has not come into use cannot be considered information, because other members of society do not use it.

The first step towards a scientific description of the concept of information was taken by physicists in the XIX century, in connection with the introduction of the concept of entropy into scientific circulation. The Austrian physicist, one of the founders of statistical physics and physical

kinetics, Ludwig Boltzmann, gave a statistical interpretation of entropy in terms of the dissipation of thermal energy. Later, the American mathematician Claude Shannon deepened and developed the emerging new concept of entropy. Shannon noticed the coincidence of the mathematical expression for the amount of information with Boltzmann's formula for entropy and proposed to consider entropy as a measure of disorder in a system, and information as a measure of order. This approach has fundamentally changed the concept of information. Under the information now began to understand not any messages transmitted in the communication system, but only those that reduce the uncertainty of the recipient of information, and the more this uncertainty decreases, that is, the more the entropy of the message decreases, the higher the information content of the message received. Shannon's mathematical information theory is not a kind of information theory, but a theory of signals or communication, since it does not consider the semantic and pragmatic aspects of information, and therefore does not give a proper description of the phenomenon of information and its essential characteristics. The beginning of the study of the nature of information, and not its quantity or signals transmitting information, was the statement of the founder of cybernetics and the theory of artificial intelligence, Norbert Wiener: "Information is information, not matter and not energy" [2, s.57].

The entry of human civilization into the information society and the knowledge society imposes qualitatively new requirements on the education system. Growth in the volume of information in science acquired a steadily accelerated character, which was an objective factor in the intensification of education. The goal of education is not to prepare a person for future activities (first of all, professionally) through the accumulation of as much ready-made, systematized, initially true (due to the authority of science) knowledge for the future as possible, but to develop the personality, mastering it by means of acquiring existing and generating new knowledge.

The nature of the fundamental changes taking place in the education system is reflected in the concept of a "new paradigm of education." If the essence of the old paradigm of education was expressed in the slogan "Education is for life", then the new educational paradigm is a kind of strategy for education for the future, the slogan of which is "Education throughout life." The essence of the new paradigm of education is characterized by the following factors:

- a shift in the main emphasis from the assimilation of significant amounts of information accumulated for the future, to mastering the methods of continuous acquisition of new knowledge and the ability to study independently;
- mastering the skills of working with any information, with heterogeneous, conflicting data, the formation of skills of an independent (critical), not reproductive type of thinking.

The phenomenon known all over the world as "new skills" for education in the XXI century can serve as an illustration of the changing social expectations from the education system". "XXI century skills" or "soft skills" is a metaphor, a collective a concept that reflects the requirements of employers to potential employees: the ability to solve non-standard tasks in a dynamically changing world, the ability to think critically, the ability to find and critically evaluate information, the ability to interact and communicate.

Information culture of a person is an integrative ability of a person, manifested in the development of skills for searching, analyzing and transforming information on the basis of information and communication technologies and the application of these skills in training and further professional activity. As one of the facets of the general human culture, information culture manifests itself in all areas of modern human activity: study, work, leisure, etc. Considering the problem of information, one can notice that scientists interpret this concept in different ways. On the one hand, this is natural, because scientists from different specialties study information in different ways, on the other hand, in our opinion, one cannot agree with the point of view that "there is no, and there cannot be a single definition of the concept of information." Despite all the

features of consideration, the main, fundamental approaches remain the same, and thus, the phenomenon of information remains fundamentally the same, only the approaches to it change.

There are two approaches to studying the nature of information - attributive and functional. Supporters of the first approach consider information as an objective property of all material objects (information is an attribute of matter), supporters of the second argue that information is a condition and result of directed activity, and therefore it arises only at the socially conscious level [5, s.12].

The prevailing scientific views of the world's scientists regarding information have been well systematized by Fritz Machlup:

- 1) information - the process of transferring knowledge, signal or message;
- 2) information is the current data on variables in a certain area of activity, systematized information about the main reasons for the relationships that are contained in knowledge, as a concept of a more general class in relation to which information is subordinate;
- 3) information is knowledge transferred by someone else or acquired through their own research or study;
- 4) information is knowledge about a person, event, event, or something similar [6].

Prominent Russian scientist, professor Viktor Zinovievich Kogan singled out common points from all definitions. These are four components:

- 1) the process of knowing something about which information is transmitted;
- 2) the one who transmits the information;
- 3) the one who perceives the information;
- 4) the information itself [3].

In our opinion, information is knowledge that is transmitted from a source to a receiver of information. An urgent problem is the study of the interaction and mutual influence between information and what causes it. Indeed, some properties of inanimate nature are potential information, but they become so only after a person acquires knowledge about them.

In modern society, for a researcher, the ability to find, create, process, transform, disseminate and use information to obtain and apply the knowledge necessary for human development is of particular importance. First of all, it should be emphasized that if the XIX century was called the century of production, the XX century of management, then the XXI century is indeed the century of information, and information processes arise as the subject of conscious, purposeful and scientifically based activity.

Information Society - the concept of a post-industrial society; a new historical phase in the development of civilization, which forms the main product of production - information and knowledge. Thus, the development of the information society also raises such innovative issues as the creation of new, relevant scientific knowledge, the prompt receipt of the necessary information, bringing it in line with local characteristics, and the effective use of the knowledge gained.

The information society is a sociological concept, the main factor of social development of which is the production and use of scientific, technical and other information. The concept of the information society is a kind of the theory of post-industrial society. In such a society, scientists and technicians collect and produce information, specialists work through it, and teachers and communications workers disseminate it. That is, this process of "informatization" does not leave one area of social activity untouched: from everyday life to international relations and from the spheres of leisure to industrial relations.

Building an information society in Azerbaijan is accepted as a priority direction of state policy. The main responsibilities of the information society include creating the legal foundations of the information society, the right to citizens to receive, disseminate and use information, the formation of e-government, e-commerce, strengthening the economic, social and intellectual potential of the country, building a competitive economy based on information and knowledge,

creation of a modern information and communication infrastructure, formation of a single national electronic information space, ensuring information security, preventing electronic lag.

The global information network provides Azerbaijan with an opportunity to master universal human values. Along with the emergence of new values, the problem of protecting and enriching national spiritual values that have been established for centuries arises. This requires an increase in the general intellectual level of the individual, a broader familiarization of the new global information network with the achievements of scientific and technological progress and their use in social practice. In solving this issue, the educational system and the media should play an important role; it is also necessary to pay attention to the socio-philosophical issues of the role of man in the intellectualization of the information space and the information society.

The information resources of society today are turning into a determining factor in scientific, technical and socio-economic development. Therefore, the ability of a country to effectively use these resources significantly increases its competitiveness in the world community and is regarded as one of the necessary conditions for ensuring national security [5, s.132].

The 21st century is characterized by a serious digitalization of all spheres of human life, this is directly related to science. The observations of Alvin Toffler vividly characterize the researcher of the XXI century, who lives in the era of the informational and post-industrial society and must constantly be in the learning process. In his opinion, "In the XXI century, illiterate people will not be those who cannot read and write, but those who cannot learn, unlearn and relearn".

The information environment as a component of the information-educational and information-analytical systems is in dynamic development. At the same time, modern scientific communities, equipped with new information and communication technologies, are mainly focused on increasing the information culture of researchers and providing authors of scientific works with the necessary information.

Perceiving information culture as part of a general culture, we must take into account that this area is specific (unique). Speaking information culture, we usually mean the spheres of culture associated with information activities in society and the formation of information (cognitive) personality traits. On the one hand, this is a new form of thinking, a level of knowledge that determines the possibility of mutual influence through information and allows a person to act independently in the information space.

Information culture, at the same time, is a new form of communication that provides an opportunity for the free circulation of an individual in the information space. On the other hand, information culture, information activity is a qualitative characteristic of life activity in the field of collection, transmission, memorization (preservation) and use of information. It is this factor that allows us to note two aspects in the analysis of information culture.

From the point of view of sociocultural, information culture is a collection of principles and real mechanisms that guarantee the positive mutual influence of ethical and national cultures, as well as form their unity for common human practice. Approaching from this aspect, information culture is an element of universal human culture, the main tool in the formation of world cultural unity, the creation of a world information space. Information culture determines the level of information exchange, that is, the form of new connections, differing in principle, without the personal participation of individuals in a new dialogue mode.

The main function of education at all times of human development was the transfer of the cultural and historical heritage of society to the younger generation, as well as the formation of a creative personality who would be able to not only adapt to rapid changes in the professional sphere, but also contribute to new cultural achievements throughout life. The urgency of the problem of the formation of its component part - the information culture of a person - is due to the fact that the ability to master information and navigate a large amount of it becomes an integral feature of a researcher.

The rapid development of new information technologies and the changes it generates in the field of research activities, in turn, also determine the high importance of information literacy for researchers. Information literacy is the ability to think critically and have balanced judgments about any information we find and use. This gives us the opportunity to raise our awareness and education and be fully immersed in society.

UNESCO and IFLA (International Federation of Library Associations) pay great attention to the development of information literacy in the “Information for All” program. According to the media and information literacy teacher education program, prepared under the auspices of UNESCO, information literacy is “the ability to understand the need to receive information, as well as to find, evaluate, effectively use and disseminate information in various formats” [7].

Naturally, for the development and accumulation of knowledge, abilities and skills that form the information literacy of the researcher, scientific libraries play a huge role. Since it is academic libraries that have great potential in the development of information competencies. Modern academic libraries are built into the system of scientific communications and, due to the specifics of their professional activities, have extensive experience in working with digital information and communication technologies. One of the promising areas of activity of academic libraries is work on the development of information and digital competencies of scientific workers.

The main components of a researcher's information literacy are: finding information - data, metadata, printed and electronic primary sources, research data; selection, extraction, analysis, synthesis, generalization and interpretation of information; transfer and use of information in accordance with intellectual property laws, rules of legal use of information and ethical standards, etc. In this regard, researchers with such components acquire knowledge and skills that allow them, at different stages of scientific research, to work with various technical devices, files, the Internet, online services, applications, including scientific information systems, traditional and electronic information resources.

The process of virtualization of society is actively penetrating into the sphere of modern science. The creation of so-called “distributed creative teams” for joint work on the implementation of scientific projects with the operational interaction of performers on the Internet has already become an established practice in the world scientific community. The penetration of virtual technologies into modern science is already quite high and continues to grow rapidly. This is manifested not only in the rapid growth of networked scientific information communications, although without this effective scientific activity of a scientist or scientific organization is hardly possible today. Virtual reality technologies are becoming a very effective tool for scientific research. They make it possible to visually simulate the development of many real processes or phenomena, moreover, in such conditions or modes of their course that it is impossible, expensive or dangerous to create in real conditions.

Conclusions

Thus, in the work of a modern scientist, researcher, a scientific experiment with real processes, objects of nature or samples of new technology is increasingly replaced by the manipulation of their artificially created models. This saves a lot of time, energy and material resources and therefore, of course, is useful for both science and society. However, the same hidden danger lurks here - the substitution of physical reality by the world of illusions, which may turn out to be inadequate to this reality.

Therefore, the problem of forming a new methodology of scientific research, which would be a synthesis of experimental observations and logical thinking, is one of the important problems of the development of science in the XXI century.

Thus, researchers with high information literacy can use the techniques of analysis, synthesis, generalization and interpretation of information in order to prepare analytical components of scientific work.

References

1. Афанасьев В.Г. Системность и общество. М.: Политиздат. 368 с.
2. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине. Москва:1983, 208 с.
3. Коган В.З. Человек в потоке информации / В.З.Коган; АН СССР, Сиб. отд-ние. - Новосибирск: Наука, 1981, 177 с.
4. Machlup F. Methodology of Economics and Other Social Sciences. Elsevier Science, 2014, 582 p.
5. Режабек Б.Г. Ноосферное мировоззрение // Глобалистика: энциклопедия. Москва: Радуга. 2003, 706 с.
6. Талышинский Э. Современные информационные войны и Азербайджан. Баку: Мутарджим, 2016. — 152 с.
7. Uilson K., Grizzl A., Tuazon R., Ak'empong K., Chun Ch.-K. Mediinaya i informatsionnaya gramotnost': programma obucheniya pedagogov [Media and information literacy: teacher education program]. Paris, UNESCO, 2012, 199 p. (In Russ). [Elektron resurs]. URL: http://www.ifapcom.ru/files/News/Images/2012/mil_rus.pdf (189). Müraciət olunub: 17.02.2022

Elvin Talışinski

Cəmiyyənin informasiyalaşması şəraitində tədqiqatçının informasiya savadlılığı

Xülasə

Məqalədə “tədqiqatçının informasiya savadlılığı” fenomeni 21-ci əsrin əvvəllərində qloballaşma və elmin beynəlmiləlləşməsi şəraitində Open Science əsas alətləri ilə işin intensivləşməsi ilə bağlı dəyişən reallıqlar nöqteyi-nəzərindən təhlil edilir. Əsas diqqət müasir tədqiqatçı üçün bu savad növünün əhəmiyyətinin dərəcəsini müəyyən etməyə yönəldilir. Tədqiqat nəticəsində məlum olur ki, elm və təhsil sahəsinin informasiyalaşmasının getdikcə artması şəraitində tədqiqatçının informasiya savadlılığı onun tədqiqat fəaliyyətinin həyata keçirilməsində də həlledici rol oynayır.

Açar sözlər: *tədqiqatçı, informasiya savadlılığı, cəmiyyətin informasiyalaşdırılması, elm, tədqiqat fəaliyyəti.*

Эльвин Талишинский

Информационная грамотность исследователя в условиях информатизации общества

Резюме

Феномен информационной грамотности исследователя анализируется в статье с позиции трансформирующихся реалий, характерных для начала XXI века и связанных с активизацией работы с базовыми инструментами Open Science под влиянием глобализации и интернационализации окружающей среды во всем мире. Особое внимание уделяется интерпретационному своеобразию изучаемого явления; предпринята попытка определить степень значимости этого вида грамотности для современного исследователя. Выявлено, что в условиях возрастающей информатизации научно-образовательной сферы информационная грамотность исследователя играет решающую роль в осуществлении исследовательской деятельности.

Ключевые слова: *исследователь, информационная грамотность, информатизация общества, наука, исследовательская деятельность.*

Redaksiyaya daxil olub: 18.02.2022.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 20.02.2022.

Çapa qəbul edilib: 01.03.2022.

Sahə redaktoru: Amir Ahmed Khuhro, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, professor.

UOT 364.4

Tunzala Verdiyeva

*Doctor of Philosophy in Pedagogy,
Head of Organization of Social Work department, Azerbaijan University
tunzala.verdiyeva@au.edu.az
Baki, Azerbaijan*

Aygun Muradli

*Social Work department, Lecturer, Azerbaijan University
aygun.muradly@au.edu.az
Baki, Azerbaijan*

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE LIVES OF PEOPLE WITH THALASSEMIA IN AZERBAIJAN

Summary

Thalassemia is a disease that, if not treated properly, can severely shorten a person's life and adversely affect their quality of life. The clinical manifestations of thalassemia are manifested in children born from the marriage of two thalassemia carriers. In countries with little knowledge of thalassemia, it can be difficult to get proper treatment and diagnosis due to the spread of the disease. In an online survey on the impact of the Covid-19 pandemic on thalassemia, thalassemia sufferers and parents of children with thalassemia highlighted a number of nuances. Outside the center, thalassemia sufferers say it should be easier for them to travel to cities to receive blood from the countryside, especially if it is based on medical vehicles. They also note that although there was no problem with donors before the pandemic, the current situation creates a shortage of donors, and the reduction in the number of donors is undesirable for them. Thalassemia sufferers noted that there was no special condition in their health for this period, but the tension created by the queue for blood intake. However, during this sensitive period, they call on everyone to be sensitive to members at risk, such as thalassemia.

Key words: Covid-19 pandemic, sensitive period, thalassemia, medical vehicles, thalassemia sufferers

One of the most actual problems of our time is thalassemia. At least 365,000 children are born with thalassemia every year. Thalassemia is a disease that, if not treated properly, can severely shorten a person's life and adversely affect their quality of life. There are 269 million thalassemia carriers in the world. [2] There are about 1 million carriers and more than 3,000 people with thalassemia in Azerbaijan.

Thalassemia is a genetic blood disorder inherited from parents. Thalassemia (Greek: "sea blood") is so named because it was first discovered among people around the Mediterranean.

The clinical manifestations of thalassemia are manifested in children born from the marriage of two thalassemia carriers. Thalassemia occurs when there is a deficiency or pathology in the breakdown of the globin chains that make up hemoglobin as a result of a genetic defect. Humans have two genes for certain traits, one from the mother and the other from the father. If the globin passed from the parents is normal, the child is born healthy. When one has a problem, the child becomes a carrier. In both cases, the child is born with thalassemia if the globin is damaged, and this condition lasts until the end of life [3].

In countries with little knowledge of thalassemia, it can be difficult to get proper treatment and diagnosis due to the spread of the disease. Although there are some diagnostic and treatment facilities in developing countries, in most cases they are not provided by the government free of charge [3].

In recent years, Azerbaijan has taken important measures to treat and diagnose thalassemia. Implementation of action programs approved by the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan in accordance with the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan No. 264 of July 18, 2005 "On application of the Law of the Republic of Azerbaijan" On state care for persons with inherited blood diseases hemophilia and thalassemia " It has made it possible to fully meet the needs of donor blood and iron-repellent drugs, and to improve their health [4].

Also, the State Program on Combating Thalassemia for 2015-2020 is aimed at strengthening thalassemia prevention, expanding public awareness and improving medical care for thalassemia patients in general [4].

The Covid-19 pandemic is currently affecting most areas of our lives. Thus, thalassemia is one of the most affected by the Covid-19 pandemic.

In patients with thalassemia, especially in young adults / adults, there is a chronic condition that may be associated with several additional diseases associated with the underlying disease, in addition to complications of chronic transplantation, including heart disease, pulmonary hypertension, and diabetes. Thus, some patients may have an increased risk of more severe COVID-19 disease [1].

Pediatrician of the Thalassemia Center of the Republic of Azerbaijan Tunzala Ahmadova; "The Covid-19 pandemic is dangerous for everyone, but it is more risky for people with co-morbidities. "Thalassemia patients are people who are constantly receiving blood, their immunity is weak, and when they are infected with the virus, when the temperature is high, the blood breaks down faster, so if a blood transfusion occurs once a month, it can double when infected".

According to her, people with thalassemia spend this time fighting the virus, some of them in severe and mild form. She adds, "In thalassemia, the amount of iron is high, and every time a blood transfusion, that iron is loaded into the tissues, and if it accumulates in any organ, it can disrupt the function of that organ and spread the disease to that organ. Therefore, when infected with the virus, the virus has a greater ability to affect and weaken that sensitive, damaged area. However, they can be difficult because they have co-morbidities. Among those registered at the center and infected with the virus are those currently being treated at home and in hospital. Infected thalassemia causes coughing, weakness, and suffocation. They have no specific symptoms of the virus, they experience the same conditions as a normal person. He was in the hospital for 2-3 weeks, but some of them are treated at home, they do not have a large number of complaints, and they spend this time in a hurry.

T. Ahmadova says that thalassemia sufferers are advised not to come to the center for testing, but to go home and get tested by doctors, and this is done at home without coming to the center. Some patients do not return when they come to the center with a high temperature, there is a room for them on the first floor of the Thalassemia Center, where they are tested, X-rayed and if the result is positive, they are informed. are hospitalized. If their blood counts are low and they are registered at the center, they are consulted and measures are taken to determine what to do for that patient. If the amount of blood is reduced, they are transfused again. She says that people with thalassemia need to follow good hygiene and have their blood transfused from time to time, which increases their immunity, and if they have co-morbidities, they can be better protected from the virus if they follow the treatment prescribed by a doctor. Because they are not affected by the virus because it is purely thalassemia, the negative side of the disease can be more common.

The pandemic brings with it a common fear and stress. Narmin Miriyeva, a psychiatrist at the Thalassemia Center, said: "During the pandemic, thalassemia sufferers experienced a general psychological fear and anxiety. In general, this situation has become more pronounced in people with chronic diseases. While children with thalassemia initially had no idea about the pandemic, this was more common among parents. Parents were advised to inform children about the nature of

the virus and the rules of daily hygiene and apply them to these cases of anxiety and discomfort without infecting them. Due to social isolation, a number of places were closed, which increased the psychological tension in their isolation from home. In the first weeks of the pandemic, there were some difficulties in finding persistent psychotropic drugs. However, substitute, affordable drugs were used to compensate for these drugs. Adult thalassemia sufferers were in a state of stress, anxiety and worry in the early months, and panicked because their close friends with thalassemia were affected by the virus.

G.Aliyeva, who works with children as a psychologist at the center, emphasizes the impact of social isolation and online classes on child psychology. The shift in the education system from school to home means that they are less comfortable with social interactions, socializing, and more comfortable with home than they are with their parents.

One of the main problems faced by people with thalassemia and other high blood demand in all countries of the world during the pandemic is lack of donors.

G. Alakbarova noted that people think that if I donate blood, my immunity will decrease, but when they donate blood, their immunity increases, blood cells are renewed, bone marrow cells increase the number of nerve cells, improve emotional well-being, so a person When you donate blood, three different blood components are made from one blood component, and three people use one person's blood.

G. Alakbarova says that those who recovered from the Covid-19 pandemic can donate blood again in 14 days.

Before and during the pandemic, the blood bank is constantly carrying out various campaigns, such as "Have a hope. Give blood, save lives", "My blood brother", which will create sensitivity in donors. At present, the Central Blood Bank has 8 branches in the regions. At the same time, there are branches where blood donation campaigns are held regularly.

At present, during and before the pandemic in our country, the Thalassemia Association "SAVAB DUNYASI", which has a number of important activities for thalassemia and its members are mainly thalassemia members, has implemented a number of important projects and campaigns to attract donors. As a result of these actions, there have been significant changes in the number and awareness of donors. Thanks to active members of the association, such as Togrul Ahmadov and Sona Dubukhova, thalassemia sufferers are constantly supported and efforts are made to solve their problems.

In general, the Association operates in a number of the following areas.

- to help families with thalassemia to become full members of society by naming the problem they face;
- to establish relations between families with thalassemia in order to share common problems and find equal solutions;
- to create an environment of communication between children and adolescents with thalassemia;
- to promptly inform families with thalassemia about medical innovations, events, conferences, schools in the field of thalassemia;
- to establish contacts between more experienced families and parents of newborns for the purpose of exchange of experience.

The Association, which has been operating for 28 years, is interested in establishing all possible international contacts for thalassemia sufferers, and is trying to work in this area.

Finally, I would like to note that in an online survey on the impact of the Covid-19 pandemic on thalassemia, thalassemia sufferers and parents of children with thalassemia highlighted a number of nuances. Outside the center, thalassemia sufferers say it should be easier for them to travel to cities to receive blood from the countryside, especially if it is based on medical vehicles.

They also note that although there was no problem with donors before the pandemic, the current situation creates a shortage of donors, and the reduction in the number of donors is undesirable for them. Thalassaemia sufferers noted that there was no special condition in their health for this period, but the tension created by the queue for blood intake. However, during this sensitive period, they call on everyone to be sensitive to members at risk, such as thalassaemia.

References

1. Motta et al, Am J Hematol, 2020 SARS-CoV-2 infection in beta thalassaemia: preliminary data from the Italian experience. [Elektron resurs] / URL: <https://doi.org/10.1002/ajh.25840>. Müraciət olundu: 1.11.2021
2. "Talassemiya ilə mübarizəyə dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. [Elektron resurs] / URL: https://president.az/articles/14296?sa=X&ved=2ahUKEwjdtLZ0fzmAhVD66YKHailAnMQFjALe_gQIBxA. Müraciət olundu: 12.10.2021
3. Waheed, Fazeela; Fishter, Colleen; Awofeso, AwoNiyi; Stanley, David (July 2016). "Carrier screening for beta-thalassaemia in the Maldives: perceptions of parents of affected children who did not take part in screening and its consequences"
4. "What Causes Thalassemyas?". NHLBI. 3 July 2012. Archived from the original on 26 August 2016. Retrieved 5 September 2016.

**Tunzalə Verdiyeva,
Aygün Muradlı**

Azərbaycanda Covid-19 pandemiyasının talassemiya insanlarının həyatına təsiri Xülasə

Talassemiya düzgün müalicə edilmədikdə, insanın ömrünü ciddi şəkildə qısaldan və həyat keyfiyyətinə mənfi təsir göstərən xəstəlikdir. Talassemiyanın kliniki təzahürləri iki talassemiya daşıyıcısının nikahından doğulan uşaqlarda özünü göstərir. Talassemiya haqqında məlumatı az olan ölkələrdə xəstəliyin yayılması səbəbindən düzgün müalicə və diaqnozun qoyulması çətinləşə bilər. Covid-19 pandemiyasının talassemiya təsiri ilə bağlı onlayn sorğuda talassemiya xəstələr və talassemiya uşaqların valideynləri bir sıra nüansları vurğuladılar. Mərkəzdən kənarda talassemiya xəstələri deyirlər ki, kənd yerlərindən qan qəbul etmək üçün şəhərlərə getmələri daha asan olmalıdır, xüsusən də bu, tibbi nəqliyyat vasitələrinə əsaslanır. Onlar həmçinin qeyd edirlər ki, pandemiya qədər donorlarla bağlı problem olmasa da, mövcud vəziyyət donor qıtlığı yaradır və donorların sayının azalması onlar üçün arzuolunmazdır. Talassemiya xəstələri bu müddət üçün sağlamlıqlarında xüsusi bir vəziyyətin olmadığını, ancaq qan qəbulu növbəsinin yaratdığı gərginliyi qeyd etdilər. Lakin bu həssas dövrdə hər kəsi talassemiya kimi risk altında olan üzvlərə qarşı həssas olmağa çağırırlar.

Açar sözlər: Covid-19 pandemiyası, həssas dövr, talassemiya, tibbi nəqliyyat vasitələri, talassemiya xəstələri

Тунзала Вердиева,
Айгюн Мурадли

Влияние пандемии Covid-19 на жизнь людей с талассемией в Азербайджане

Резюме

Талассемия — это заболевание, которое, если его не лечить должным образом, может серьезно сократить жизнь человека и отрицательно сказаться на его качестве жизни. Клинические проявления талассемии проявляются у детей, рожденных от брака двух носителей талассемии. В странах с небольшими знаниями о талассемии может быть трудно получить надлежащее лечение и диагностику из-за распространения болезни. В онлайн-опросе о влиянии пандемии Covid-19 на талассемию больные талассемией и родители детей с талассемией выделили ряд нюансов. За пределами центра больные талассемией говорят, что им должно быть легче ездить в города, чтобы получить кровь из сельской местности, особенно если она базируется на медицинских транспортных средствах. Они также отмечают, что хотя до пандемии проблем с донорами не было, нынешняя ситуация создает дефицит доноров, и сокращение числа доноров для них нежелательно. Больные талассемией отмечали, что особого состояния их здоровья в этот период не было, кроме напряжения, создаваемого очередью на прием крови. Однако в этот чувствительный период они призывают всех быть чуткими к членам группы риска, таким как талассемия.

Ключевые слова: пандемия Covid-19, сенситивный период, талассемия, медицинские автомобили, больные талассемией.

Redaksiyaya daxil olub: 27.12.2021.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 9.01.2022.

Çapa qəbul edilib: 03.02.2022.

Sahə redaktoru: Tahirə Allahyarova, fəlsəfə elmləri doktoru, professor.

Aytac Həsənova
Azərbaycan Universiteti
Aytaj.Hasanova@student.au.edu.az
Bakı, Azərbaycan

AZYAŞLI MIQRANTLARIN SƏHİYYƏ PROBLEMI

Xülasə

Miqrasiya qlobal insan hadisələrinin ən mühimləridəndir və Dünyada həmişə gündəmdə olmuşdur. Qədim dövrlərdən bəri mövcud olan miqrasiya texnologiyasının və nəqliyyat şəbəkəsinin inkişafı ilə bu gün keçmişlə müqayisədə məsafəsini xeyli artırmış, sürətlənmiş və kütləvi xarakter almışdır. İnsanların yaşadıqları ərazini niyə tərk etməsindən, məskunlaşdıqları məkanda necə qarşılınmasından asılı olmayaraq, xüsusiyyətləri və dərəcələri fərqli olsa da, həmişə uyğunlaşma problemləri yaşayırlar. İmmiqrantların əqli və fiziki vəziyyətlərinə həm mədəni, həm də psixoloji amillər və onların mühitini yaradan ekoloji, coğrafi və iqlim dəyişiklikləri həm güclü həm zəif şəkildə təsir göstərə bilər. İnsanların həyatında uşaqlıq çox mühüm yer tutur. Uşaqlıq dövrü özündən sonra gələn dövrləri formalaşdıran bir dövr kimi də qəbul edilə bilər. Çünki bu dövr həm ailə daxilində, həm də ailə xaricində münasibətlərimizi müəyyən edən, ətrafımızdakı insanlar və özümüzə bağlı qərarlar verdiyimiz, peşə seçimimizdə sevgi, nifrət kimi hisslərin formalaşdığı bir prosesdir. Bu səbəbdən cinayətə sövq edilən, qeyri-qanuni hadisələrə cəlb edilən uşaqların demək olar ki, hamısının keçmişinə nəzər saldıqda ağırlı hadisələrin izlərinin qaldığı görünəcək. Məhz bu məqalədə sözü gedən mövzu miqrant uşaqların miqrasiya prosesi və ondan sonrakı müddətdə yaranan səhiyyə problemidir.

Açar sözlər: *miqrasiya, miqrant, uşaq, miqrant uşaq, qaçqın, səhiyyə, uşaq əziyyəti*

Giriş

Heç şübhə yoxdur ki, müharibə və münaqişələrin ən günahsız qurbanları həmişə uşaqlar olmuşdur. Əsrlər boyu ərzində milyonlarla uşaqlar müharibə, münaqişə, məişət zorakılıq aktlarının qurbanı olurlar. Müharibə və münaqişələr uşaqların həyatında mənfi nəticələr qoyur: xəsarət və əlillik, qətl, işgəncə və pis rəftar, valideynlərin və qohumların yaralanması və ölümü, zorakılıq (fiziki, psixoloji, cinsi) qurban və ya cinayətkar olması, müharibə və münaqişələrdə uşaq əsgər kimi istifadə edilməsi, məcburi miqrasiya, marjinallaşma, təcrid, ifrat siyasi və millətçilik meyillərinə məruz qalmaq, xəstəlik, yoxsulluq və qida çatışmazlığı.

Bu gün dünyada milyonlarla uşaq hansısa formada birbaşa və ya dolayısı ilə müharibə və terror hadisələrinə məruz qalır və bu hadisələrin qurbanına çevrilirlər. Hüquq və ehtiyacları müharibə ehtiyaclarından daha az əhəmiyyət kəsb edən bu səssiz və məsum qrup, izahı mümkün olmayan bir dağıntı və dağıntının gətirdiyi məhv olmaq təhlükəsi ilə qarşı-qarşıyadır. Ölkələr arasında siyasi və siyasi münaqişələr, ölkələr daxilində hesablaşmalar və terror aktları uşaqların ölümünə səbəb olur, uşaqlara fiziki və mənəvi ziyan vura bilər. Bu vəziyyətlərdə yüz minlərlə uşaq valideynlərini və yaxınlarını itirməklə yanaşı, fiziki, emosional və ya cinsi zorakılığa məruz qalırlar. Müharibə nəticəsində yaranan məcburi miqrasiya insana işgəncə kimi dağıdıcı və zərərli təsir göstərə bilər. Köç zamanı əzablarla yanaşı, bir çox fiziki və ya ruhi travmatik təcrübələr də yaşana bilər. Travmaların sayı artdıqca reaksiyalar və buna uyğun olaraq anksiyete pozğunluqları həddindən artıq çoxalır. Köçməyə məcbur edilən qurbanlar üzərində aparılan araşdırmalarda yaşayış şəraitinin dəyişməsindən ən çox qadın və uşaqların təsirləndiyi müəyyən edilmişdir. Ailələrdəki uşaqlar və qadınlar miqrasiyadan sonra həyatlarını davam etdirmək üçün işləmək məcburiyyətində qaldıqları halda, qadınların əksəriyyəti miqrasiya səbəbindən sosial mühitlərini itirmiş, ailəsindən,

qohumlarından uzaq olmaqdan şikayətləndikləri, orta yaşlı qadınların yeni yaşadıqları yerə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkdikləri, psixoloji problemlərinin artdığı, daha gərgin və stresli olduqları, tez-tez baş ağrıları hiss etdikləri görülür. Mühacir icmaları arasında yalnız iş həyatına qədəm qoyan gənc qızların digər fərdlərə nisbətən yeni həyat şəraitinə uyğunlaşmaqda daha müvəffəqiyyətli olduğu müşahidə edilmişdir [1].

Uşaqların yaşlarına görə müharibə təcrübələrinə reaksiyaları müharibə nəticəsində yaranan travma və travma sonrası stress pozğunluğunun təsiri altında olan uşaqlar, düzgün araşdırılmadıqda və müdaxilə edilmədikdə təsirlərini davam etdirərək inkişaflarına mənfi təsir göstərə biləcək bir çox reaksiyalar göstərə bilirlər. Uşaq anasını, atasını, bacı-qardaşlarını, yaxın ailə üzvünü, qohumunu, dostunu və ya müəllimini itirirsə, uşağın kədərlənmə prosesi qaçınılmazdır. Digər tərəfdən günahkarlıq hissi uşaqlarda törədilən travmadan sonra görünəcək bir vəziyyətdir. Kiçik uşaqlar başlarına gələn hadisələrin və ya itkilərin səbəbkarı olduqlarını düşünə bilirlər. Yaş irəlilədikcə bu fikir öz yerini “bunların baş verməməsi üçün nəsə etməliydim” kimi fikirlərə keçir. Digər tərəfdən yaxınlarının öldüyü bir mühitdən sağ çıxan uşaq və ya yeniyetmələr onlardan qurtula bilməyən yaxınlarına qarşı günahkarlıq hissi keçirə və peşmançılıq çəkə bilirlər. Qorxu, əsəbilik və çaşqınlıq halları, narahatlıq, qəzəb partlayışları və aqressiv davranışlar müharibə təcrübəsinin yaratdığı travma sonrası stress pozğunluğunun digər təsirləri arasında sayıla bilər. Bununla belə, insanın hadisələri yenidən yaşadığını hiss etməsi və istəmədən hadisə ilə bağlı pis düşüncələri beynində canlandırması da adi haldır. Bundan əlavə, asanlıqla diqqətin dağılması, diqqəti cəmləməkdə çətinlik, yuxu problemləri və kabuslar, iştahsızlıq və ya həddindən artıq yemək, səbəbi bilinməyən fiziki şikayətlər mümkündür. Bunlara əlavə olaraq, travmaya səbəb olan hadisəni xatırlatmaqdan qaçmaq, uyuşma, maraqsızlıq və gələcək qorxusu ən çox görülən əlamətlərdir.

Köçdükləri bölgə və ya ölkədəki yaşayış məntəqələrində nə qədər çox insan öz mədəniyyətinə bənzər yer tapa bilsə, bir o qədər sağlam olur. Bu baxımdan ev sahibinin mədəniyyəti ilə mühacirin mədəniyyəti arasında körpünün yaradılması və harmoniyaya nail olunması son dərəcə mühüm amildir. Mövzu ilə bağlı araşdırma aparən ekspertlər və fərdlər, ortaq həyat tərzinə malik olan qaçqınların fərdiyyətçi bir mədəniyyətə miqrasiyasının başqa hallara nisbətən daha yüksək risk faktoru yaratdığını iddia edirlər. Münaqişələr və müharibələr səbəbindən ölkələrini, bölgələrini və ya evlərini tərk etmək məcburiyyətində qalan, miqrasiya qurbanlarının ayrı-seçkilik, yoxsulluq kimi mövzularda çatışmazlıqlar yaşamasına səbəb olan miqrasiya qurbanı olan ailələr və uşaqlar üçün adekvat dəstək xidmətləri göstərilə bilməz. Bu qeyri-adekvatlıqlar cinayət və zorakılıq mədəniyyətinə malik qruplara qoşulmaq və ya bu qrupların hədəfinə çevrilmənin qurbanı olmaq və siyasi azgın çevrələrə malik cəmiyyətlərdə olmaq kimi risklər gətirir. Demək olar ki, miqrasiya hadisəsinin əsasına çatdıqda fərddə bir qrupa və ya topluma aid olmaq hissini itirməsinə səbəb olur. Başqa nöqteyi-nəzərdən proqnozlaşdırmaq olar ki, miqrasiyanın şəxsiyyətə psixoloji təsirləri kifayət qədər travmatikdir, çünki bu, uyğunlaşdırılmış mədəni həyat və adət-ənənələrdən imtinaya gətirib çıxarır. Yalnızlıq hissi, sosial rol və mədəni status fərqi, mədəni dəyərlərdəki qeyri-müəyyənlik və bu qeyri-müəyyənliyin yaratdığı mədəni sarsıntı immiqrant fərdlərdə və cəmiyyətlərdə meydana gələn stress və psixoloji pozğunluqları göstərən amillərdir. İnsanlarda bu tip stressə səbəb olan faktorlar ailəyə gəldikdə daha da mürəkkəbləşir. Bu stress faktorunun təsiri ailənin inkişaf vəzifələrini normaldan daha mürəkkəb edir. Tədqiqatlar göstərir ki, fərdlər və ailələr miqrasiyadan sonra uyğunlaşma və bağlanma problemləri, stress, narahatlıq, emosional və dövlət çaşqınlığı, maddə asılılığı və bir çox oxşar tramvayla bağlı problemlər yaşayırlar [4].

Müasir dünyada milyonlarla uşaq birbaşa və ya dolayısı ilə müharibə və terrorun qurbanına çevrilir. Hüquqları və ehtiyacları müharibə zərurətlərinin arxasına itən bu səssiz cəmiyyət izahı mümkün olmayan bir dağıdıcılığın gətirdiyi məhv olmaq qorxusu ilə qarşı-qarşıyadır. Dövlətlər arasında siyasi münaqişələr, daxili münaqişələr və terrorizm uşaqların ölümünə, yaralanmasına və

ya əlilliyinə səbəb olur. Yuxarıda göstərilən hallarda bir çox uşaq valideynlərini, qohumlarını, dostlarını itirir; fiziki, emosional və ya cinsi istismara məruz qalır; Onlar məktəbdən və digər sosial dəstək strukturlarından məhrumdurlar. Müharibələr səbəbiylə qida, su, elektrik, yanacaq və ya tibbi ləvazimat kimi əsas ehtiyaclarını ödəyə bilməyən milyonlarla uşaq aclıq, xəstəlik və yoxsulluq içində yaşamaq üçün mübarizə aparır. Bu məcburi şərtlərin və ya müxtəlif siyasi siyasətlərin təzyiqləri uşaqları evlərindən, yataqxanalarından və daha da pisi ailələrindən ayrı düşərək heç vaxt tanımadığı yerlərdə, məsələn, qaçqın düşərgələrində qeyri-müəyyənlik içində yaşayan naməlum və sənədsiz əcnəbi olmağa məcbur edir. Bu gün dağıdıcı müharibə şəraitinin ortaya qoyduğu başqa bir hadisə də uşaqların çox diqqət çəkmədiyi, daha az xərc çəkdiyi, asanlıqla aşılındığı və fədakar göründüyü üçün münaqişələrdə istifadə oluna bilən aktiv zorakılıq fəallarına çevrilməsidir. Üstəlik, uşaqları zorakılıq hərəkətlərinə cəlb edənlərin onları qaçırdığı, ailələrindən satın aldığı və ya aldadıldığı qeyd edilir. Müharibələrin, münaqişələrin yaşandığı xaotik mühitlərin uşaqlara fiziki və sosial təsirlərini açıq şəkildə görmək mümkündür. Lakin müharibə və münaqişələrin mənfi təsirlərinə bilavasitə məruz qalan və ya şahidi olan uşaqların da sıx qorxu və çarəsizlik kimi psixoloji sıxıntılardan şikayətləndiyi məlumdur. Bu qorxular hadisənin təkrarlanması, yaralanma və ya ölüm, tək və müdafiəsiz olmaq, yanlış hərəkətlərinə görə cəzalandırılmaq və ya günahlandırılmaq ilə bağlı ola bilər. Birbaşa ifşa edilməsələr də, radio və televiziya kimi müxtəlif mediada gedən müharibə xəbərləri səbəbindən dünyanın təhlükəli və travmatik bir yer olduğu mesajını alan uşaqlar da oxşar qorxularla qarşılaşa bilərlər. Qorxu insanın özünü təhlükədən qorumasına və sağ qalmasına imkan verən zehni mexanizm kimi fəaliyyət göstərir. Ancaq bu qorxu öhdəsindən gələ bilməyəcək qədər şiddətləndikdə, insanın beyninə təfərrüatları ilə həkk olunmuş təhdidedici vəziyyət indi onun üçün travmatik bir təcrübəyə çevrilir.

Körpələr və kiçik uşaqlar ehtiyacları üçün böyükklərdən asılıdır. Əsas ehtiyacların ödənilməsi və güvən hissi qazanması üçün ətraf mühitin və insanların dəyişməzliyinə ehtiyac duyulan bu dövrdə, təhlükəli vəziyyətlərdən qaçmaq üçün böyükklərin dəstəyi lazımdır. Bu dəstəyin təmin edilmədiyi hallarda, təhlükələrin öhdəsindən gəlmək bacarıqlarını hələ inkişaf etdirməmiş uşaqlar çarəsiz və qorunmasız hiss edirlər. Üç yaşından kiçik körpələr tez-tez narahatlıq, ağlama, yuxu problemləri, kabuslar və iştahsızlıq kimi travma təcrübələrinə reaksiya göstərirlər. Onlar həmçinin analarından ayrılmağa həddindən artıq müqavimət göstərə, yad insanlardan qorxa və tək qalanda aqressiv davranma bilərlər. Bu əlamətlərə əlavə olaraq, üç-altı yaş arası uşaqlarda əvvəlki inkişaf mərhələlərinə xas davranışlar (məsələn, yataq islatma, barmaq əmmə, nitq pozğunluğu), aqressiya və ya introversiya və susqunluq müşahidə edilə bilər. Eyni vaxtda, travmatik hadisənin bəzi aspektlərini özündə əks etdirən oyunlar oynamağa və hadisəni yenidən canlandırmağa da tez-tez rast gəlinir. Məlumdur ki, təxminən dörd yaşından etibarən uşaqlarda günahkarlıq və utanc hissləri daha çox özünü göstərməyə başlayır. Kiçik yaşlı uşaqların eqosentrik və konkret düşüncə strukturları onların özlərini dünyanın və hadisələrin mərkəzində dərk etmələrinə səbəb ola bilər. Bu vəziyyət, travmatik təcrübələrə məruz qalan uşaqların yaşadıkları hadisələrə görə məsuliyyət daşımaq meylini artırma bilər [3].

2015-2017-ci illər ərzində Avropa İttifaqında (Aİ) bir milyona yaxın sığınacaq axtaran uşaq qeydiyyatına alınıb, onlardan 200 000-i (hər beşdə biri) baxıcının müşayiəti olmadan gəlib. Bu texniki təlimat bu və digər qaçqın və miqrant uşaqların ehtiyaclarına səhiyyə xidmətlərinin ilkin reaksiyasına diqqət yetirməkdədir. ÜST-nin Avropa Regionundakı bütün ölkələr Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Konvensiyasını (UHK) imzalayıb və ratifikasiya edib və bu sənəddə olan öhdəliklərlə razılaşıblar. Bu texniki təlimat ölkələr bu öhdəliklərə daha yaxından riayət edərsə, miqrant uşaqların sağlamlıq vəziyyətinin yaxşılaşacağı bir sıra sahələri müəyyən edir. Xroniki pozğunluqlar üçün tibbi yardım və əlillərin reabilitasiyası miqrant uşaqların ən aktual ehtiyaclarıdır, ən çox görülən isə diş baxımı ehtiyaclarıdır. Bundan əlavə, aşağı və orta gəlirli ölkələrdən olan miqrant uşaqlarda yüksək gəlirli ölkələrdən olanlarla müqayisədə xroniki yoluxucu xəstəliklər daha

yüksəkdir və bu xəstəliklər müəyyən edilməli və müalicə edilməlidir. Mənşə ölkələrində profilaktik səhiyyə xidmətinə çıxışın olmaması qızılca və peyvəndlə qarşısı alına bilən digər xəstəliklərin qarşısının alınması üçün peyvənd proqramlarını yüksək prioritet təşkil edir. Psixi sağlamlıq ehtiyaclarını həll etmək üçün psixi sağlamlıq və psixoloji rifahı təşviq etmək üçün vahid və ailə yönümlü ictimai sağlamlıq strategiyasına ehtiyac var. Bu, cəmiyyətin bir çox müxtəlif sektorları arasında əməkdaşlığı əhatə etməlidir, məktəblərdə və məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təhsil xüsusilə vacibdir. Rifahı təşviq etmək üçün daha spesifik müdaxilələrin effektivliyini dəstəkləmək üçün bəzi sübutlar da var: məsələn, psixoloji travmanın öhdəsindən gəlmək üçün psixotəhsil yanaşmaları, mədəni cəhətdən həssas valideyn dəstəyi proqramları və məktəb mühitinə müdaxilələr [2].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Bilgin, R (2014). Çatışma və şiddət ortamında böyüyən çocuklar sorunu. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24 (1), s. 135-152.
2. Health of refugee and migrant children Technical guidance. [Elektron resurs]/URL: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0011/388361/tc-health-children-eng.pdf. Müraciət olundu: 10.2.2022.
3. Gün, Zübeyit. (2012) “Zorunlu Kürt Göçü ve Ruh Sağlığı: Çocuk ve Ergenler // Bilgi Üniversitesi’nin 11-12 Mart 2012 tarihinde düzenlediği “Türkiye’nin Kürt Meselesi” başlıklı konferansta sunulan bildiri. s. 128-132.
4. Gülsen Erden Gökçe Gürdil. Savaş Yaşantılarının Ardından Çocuk ve Ergenlerde Gözlenen Travma Tepkileri ve Psiko-Sosyal Yardım // Türk Psikoloji Yazıları, Ankara: Üniversitesi Ankara Üniversitesi Aralık 2009, 12 (24), s.1-13.
5. Uluocak, G, (2009). İç göç yaşamış ve yaşamamış çocukların okulda uyumu. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, (26), s. 35-44.
6. UNICEF, “Dünya Çocuklarının Durumu 2005, Çocukluk Tehdit Altında”, Ankara: UNICEF Yayınları, 2004, 234 s.

Aytac Hasanova

Health problem of young migrants

Summary

Migration is one of the most important global human events and has always been on the agenda in the world. With the development of migration technology and transport network, which has existed since ancient times, today the distance has significantly increased, accelerated and become more mass than in the past. No matter why people leave the area where they live or how they are greeted in the place where they live, they always have adaptation problems, even if they have different characteristics and degrees. Both cultural and psychological factors and the environmental, geographical and climatic changes that create their environment can have a strong and weak impact on the mental and physical condition of immigrants. Childhood plays a very important role in people's lives. Childhood can also be considered as a period that shapes the periods that come after it. Because this period is a process that determines our relationships both within and outside the family, the people around us and the decisions we make about ourselves, and the formation of feelings such as love and hate in our career choices. For this reason, if you look at the past of almost all the children who were involved in crime and involved in illegal activities, you will see traces of painful events. The topic of this article is the migration process of migrant children and the subsequent health problems. If you look at the past of all of them, you will see traces of painful events. The topic of this article is the migration process of migrant children and the subsequent health problems. If you look at the past of all of them, you will see traces of painful

events. The topic of this article is the migration process of migrant children and the subsequent health problems.

Key words: *migration, migrant, child, migrant child, refugee, health, child suffering.*

Айтадж Гасанова

Проблема здоровья молодых мигрантов

Резюме

Миграция является одним из важнейших глобальных событий человечества и всегда была на повестке дня в мире. С развитием миграционных технологий и транспортной сети, существующей с древних времен, сегодня расстояния значительно увеличились, ускорились и стали более массовыми, чем в прошлом. Независимо от того, почему люди покидают район, где они живут, или как их встречают в том месте, где они живут, у них всегда есть проблемы с адаптацией, даже если они имеют разные характеристики и степени. Как культурные и психологические факторы, так и экологические, географические и климатические изменения, которые создают их среду, могут оказывать сильное и слабое влияние на психическое и физическое состояние иммигрантов. Детство играет очень важную роль в жизни людей. Детство также можно рассматривать как период, формирующий последующие периоды. Потому что этот период — это процесс, который определяет наши отношения как внутри семьи, так и вне ее, людей вокруг нас и решения, которые мы принимаем в отношении самих себя, а также формирование таких чувств, как любовь и ненависть, в нашем выборе профессии. По этой причине, если вы посмотрите в прошлое практически всех детей, причастных к преступлению и причастных к противоправной деятельности, вы увидите следы болезненных событий. Темой данной статьи является миграционный процесс детей мигрантов и последующие проблемы со здоровьем. Если вы посмотрите на прошлое всех из них, вы увидите следы болезненных событий. Темой данной статьи является миграционный процесс детей мигрантов и последующие проблемы со здоровьем. Если вы посмотрите на прошлое всех из них, вы увидите следы болезненных событий. Темой данной статьи является миграционный процесс детей мигрантов и последующие проблемы со здоровьем.

Ключевые слова: *миграция, мигрант, ребенок, ребенок-мигрант, беженец, здоровье, детское страдание.*

Redaksiyaya daxil olub: 6.03.2022.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 16.03.2022.

Çapa qəbul edilib: 17.3.2022.

Sahə redaktoru: Tünzalə Verdiyeva, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru.

Şəhla Babayeva
Azərbaycan Universiteti, magistr
Shahla.Babayeva.@student.au.edu.az
Bakı, Azərbaycan

ƏLİLLİYİ OLAN ŞƏXSLƏRİN SOSIAL PROBLEMLƏRİ

Xülasə

Məqalə əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə, yaşadıkları mühitdə, ailə və sosial həyatlarında yaşamış olduqları müxtəlif tipli problemlərdən, rast gəldikləri müəyyən çətinliklərdən bəhs edir. Hazırda yaşadığımız dövrdə əlilliyi olan şəxslərin də sərbəst hərəkət, ictimai və sosial həyatda hər kəslə bərabər imkanlar daxilində yaşamlarını davam etdirmək, öz işlərini idarə etmək, mövcud olan resurslardan faydalanmaq kimi qanunvericiliklə də təsdiq olunmuş olan hüquqları vardır. Məqalədə əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə yaşamış olduqları sosial, iqtisadi və eyni zamanda fiziki imkanlardan istifadə zamanı yaşamış olduqları müəyyən problemlər öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: *Əlilliyi olan şəxs, çətinlik, yoxsulluq, təhsil problemi, reabilitasiya*

Giriş

Əlilliyi olan şəxslər hansısa anadangəlmə və ya sonradan meydana gələn problem səbəbilə ortaya çıxan xəstəliklərə düşər olan və bəzi hallarda sonradan müalicə olunaraq sağalan, əksər hallarda isə həyat fəaliyyəti boyuncadavam vəziyyətinə məruz qalan şəxslərdir. Əlilliyi olan şəxslərin sağlam, rahat şəkildə yaşaması üçün bir sıra yardım və dəstək almaq kimi ehtiyacları meydana gələ bilər. Əlilliyi olan şəxslərə göstərilən tibbi yardım və dəstəklər onların həyatlarını daha da asanlaşdırmaq, onların rahatlığını təmin etmək baxımından böyük əhəmiyyətə malik olan bir haldır. Əlilliyi olan şəxslər arasında aparılmış olan tədqiqatlara əsasən də demək olar ki, bu şəxslərin cəmiyyətdə yaşadıkları başlıca problemlər sırasında fiziki, sosial, iqtisadi və eyni zamanda başqa insanların onlara olan biganə münasibətləridir.

Hazırda yaşadığımız dövrdə əlilliyi olan şəxslərin problemləri, onların cəmiyyətin fəal üzvü olmaq yolunda qarşılaşdıqları problemlər, o problemlərin aradan qaldırılması dünya ölkələrini maraqlandıran, həllinə can atılan əsas məsələlərdən biri olmaqdadır. Məsələyə bu nöqtədən nəzər saldıqda, əlilliyi olan şəxslərin problemlərinin öyrənilməsinə və həllinə yönələn işlər vasitəsilə əlillik kateqoriyaları da nəzərdən keçirilir və əlilliyin daha çox hansı kateqoriyasına məxsus olan şəxslərin çətinliklərlə qarşılaşdığı, digər şəxslərə görə daha çox problemlərlə üz-üzə olduğu müəyyən olunur. Hazırda əldə olunan nəticələr bunu deməyə əsas verir ki, insanların cəmiyyətdə iştirakını dəstəkləyən əsas faktorlardan biri məhz sosial münasibətlər, insanlar arasında olan qarşılıqlı əlaqələrdir. Sosial ehtiyaclarını qarşılamaq, insanlarla davamlı əlaqə və münasibətlərdə olmaq hər bir şəxsin əsas sosial tələbatlarından biridir. Məhz bu amilləri əsas götürərək iddia edilir ki, eşitmə və görmə əlilliyi olan şəxslər bu ehtiyaclarını qarşılamaqda daha çox çətinlik çəkən şəxslər sırasında yer alır [3; 9, s.40].

Əlilliyi olan şəxslər yaşadıkları cəmiyyətdə bir çox mənfi, xoşagəlməz hesab olunan münasibət və davranışlarla qarşılaşa bilərlər. Eyni zamanda ayrı-ayrılıqda ölkələrin inkişaf səviyyələri fərqli olmuş olsa belə müxtəlif cəmiyyətlərdə insanların əlilliyi olan şəxslərə münasibət və davranışlarında oxşar münasibətlər özünü göstərə bilər. İqtisadi və eləcə də sosial quruluşda mövcud olan pozunuqluqları, bilik çatışmazlıqlarını, laqeyd münasibətin mövcudluğunu, yanlış yanaşmaların cəmiyyətdə yayılmasını, mənfi münasibət və davranışları əlilliyi olan şəxslərin sıx-sıx qarşılaşdıqları vəziyyətlərdən bəziləri kimi təqdim edə bilərik. Əlilliyi olan şəxslərin həyat

səviyyəsinin yüksəldilməsi onların sosial münasibətlər sistemində aktiv iştirakının təmin olunması və eyni zamanda məhsuldar şəxsiyyətlərə çevrilməsi yolu ilə əldə edilir [9, s.1; 13].

Müxtəlif dövlətlərin əhalisi, cəmiyyətin demoqrafik göstəriciləri bunu deməyə imkan verir ki, əhalinin ümumi sayında əlilliyi olan şəxslərin sayı xüsusi çəkiyə sahibdir. Eyni zamanda vurğulamaq lazımdır ki, əlilliyin meydana gəlməsinin səbəblərini araşdırmaqla yanaşı, eləcə də əlilliyi olan şəxslərin yaşamaq, müdafiə olunmaq və hansısa məsələnin həllində, müzakirəsində, buna yönəlik olan tədbirlərdə iştirak hüquqlarının inkişaf etdirilməsi mühüm ehtiyacdən biri olaraq qəbul edilir. Əlilliyi olan şəxslərin bütün sahələr üzrə fəal iştirakını təmin edərək onların cəmiyyətdə və eləcə də sosial həyatda aktiv və məhsuldar insanlar kimi iştirakına şərait yaratmaq müasir sosial siyasətin bir ölçüsüdür desək heç də yanılmarıq [9, s.3].

Belə hesab etmək olar ki, əlilliyi olan şəxslərin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, mövcud olan problemlərlə mübarizə məhz həmin şəxslərin cəmiyyət həyatına ən yüksək səviyyədə inteqrasiya olmasından keçir. Həmin sözügedən inteqrasiya prosesinin aparılmasının ən önəmli hesab edə biləcəyimiz məqsədi heç kimin köməyinə və dəstəyinə ehtiyac duymadan və ya ən az kənar təsirlərlə əlilliyi olan şəxslərin yaşayış şəraiti təmin olunması nəticəsinə nail olmaqdır. Bu şərtlərin formalaşması şəhərlərin memarlıq quruluşunun, əlilliyi olan şəxslərin istifadəsi üçün yararlı olması şəkildə təşkil olunmasından tutmuş, əlilliyi olan şəxslər üçün iş imkanları təmin edən qanuni tənzimləmələrə qədər bir sıra xüsusi araşdırmalar və yanaşmaları əhatə etmiş olur. Yalnız bu mərhələlərin həyata keçməsiylə əlilliyi olan şəxsləri iqtisadi, sosial və mədəni cəhətdən təhlükəsiz, dəstəklənən və yaxşılaşan şəraitdə yaşaması, şəxsi və cəmiyyət həyatında iştirakı təmin olunmuş ola bilər [1, s.309-316; 9, s.4].

Məlum olan bir məsələdir ki, əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyət həyatına inteqrasiyası baxımından həllini tapmayan müəyyən problemlər, gərgin situasiyalar var. Müəyyən dövrlərdə meydana çıxan və həyatın bir çox sahələrinə yayılan bu problemlər əlilliyi olan şəxslərin yaşadıkları cəmiyyətlə funksional bütövlükdə yaşamalarını, sərbəst hərəkətlərini, digər insanlarla bərabər fəaliyyətini çətinləşdirəcək məqamlar ortaya çıxarmış olur. Əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiya olması istiqamətində qarşılaşdıqları əsas problemlər sırasında bunları sadalaya bilərik: yoxsulluq şəraitində olmaq, ictimai nəqliyyatdan istifadə zamanı yaranan çətinliklər, təhsil problemləri, fiziki mühit və mənzil təminatının iatənilən səviyyədə ola bilməməsi, reabilitasiya prosesində çətinliklər və çatışmazlıqlar, əlilliyi olan şəxslərin ailə və şəxsi həyatı, eləcə də məşğulluqla bağlı olan problemləri bu siyahın başında gələn faktorlardan sadəcə bəziləridir [9, s.12; 10].

Təhsil. Hər bir şəxs kimi əlilliyi olan insanların da onlar üçün nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqlardan istifadə etmək haqqı var. Bu hüquqlardan biri də məhz təhsil almaq hüququdur. Belə ki, ölkəmizdə qüvvədə olan konstitusiya ilə yanaşı həmçinin 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1989-cu il tarixli Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyasında da təsbit olunmuşdur ki, heç bir ayrı-seçkilik aparılmadan bütün uşaqların qorunması, sahib olduğu hüquq və azadlıqlardan tam sərbəst şəkildə istifadə etməsi təsbit olunmalıdır. Bu müddəalara əsasən də dövlət ümumi təhsil sistemi çərçivəsində əlilliyi olan şəxslərin də hər bir təhsil pilləsində digər insanlarla bərabər şəkildə təhsil almasına şərait yaratmalı, həmin şəxslərə layiqli təhsil almaq imkanlarını təmin etməli və həmçinin də həmin imkanlardan tam şəkildə rahat istifadəyə təminat verməlidir [13, s.1533].

Əlilliyi olan şəxslərin qarşılaşmış olduqları əsas təməl problemlərdən biri məhz təhsil mərhələsində qarşılaşdıqları problemlərdir. Belə ki, əlilliyi olan şəxslərin təhsildən kənarda qalması, təhsil həyatında iştiraklarının təmin olunmaması onların cəmiyyətlə bir bütün olması, başqa insanlarla qarşılıqlı əlaqədə olması, sosial bacarıqlarının istənilən səviyyədə inkişafı yolunda olan böyük bir maneədir. Belə ki, digər şagirdlər kimi təhsil üçün nəzərdə tutulan yaş həddinə gələn

eşitmə əlilliyi olan uşaqlar digər yoldaşları kimi oxuma, yazma qabiliyyətlərini istənilən səviyyədə həyata keçirə bilməyə bilər [6; 7].

Ən çox diqqətdən kənarda qalan məsələlərdən biri də sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların məktəbəqədər təhsili ilə bağlı olan məsələlərdir. Bundan əlavə, yetkinlik yaşına çatmış əlilliyi olan şəxslər üçün formal və qeyri-formal (rəsmi və qeyri-rəsmi) təhsil imkanları da son dərəcə məhduddur. Bu səbəbdən, ilk növbədə əsas tutulmalı olan məsələ təhsil infrastrukturunun keyfiyyət və kəmiyyət baxımından inkişaf etdirilməsi və eyni zamanda əlilliyi olan şəxslərin ehtiyaclarını ödəyə biləcək səviyyəyə çatdırılmasıdır. Həmçinin bu məqamda vurğulamaq lazımdır ki, əlilliyi olan şəxslərin almış olacaqları təhsildə məsuliyyət daşıyacaq peşəkar kadrlar (xüsusi pedaqoq, məsləhətçi, sosial işçi) kifayət sayda hazırlanmalı və təchiz olunmalıdır [9, s.15-26; 11].

Yoxsulluq. Yoxsulluq vəziyyəti ilə bağlı olan problemlər istər əvvəlki dövrlərdə, istərsə də hazırkı dövrdə bir çox inkişaf edən və inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə əlilliyi olan insanların ümumən cəmiyyət həyatına inteqrasiyasına ən yüksək səviyyədə təsir göstərən faktorlardan biridir. Hazırda dünyada, xüsusən də sosial-iqtisadi inkişaf baxımından geridə qalmış ölkələrdə əlilliyi olan şəxslərin böyük əksəriyyəti cəmiyyətin ən yoxsul təbəqələrindən birini təşkil edir və yoxsulluq içində yaşayırlar. Bu təbii ki, də onların sosial-iqtisadi baxımdan zəif təminatla sahib olması ilə yanaşı, həm də sağlamlıqları yönündə ciddi bir təhdid rolunu oynayır. Bu təyinat həmçinin inkişaf etmiş, sənayeləşmiş ölkələr üçün də keçərli hesab olunan nəticələndir. Şübhəsiz ki, bu reallıq inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha parlaq və dramatik şəkildə müşahidə olunur. Bundan əlavə qeyd edə bilərik ki, əlillik vəziyyəti işsizliyin əsas səbəbləri sırasında yer aldığı üçün bu iki hal arasında səbəb-nəticə əlaqələrinin olduğunu söyləmək heç də yanlış hesab olunmaz. Ümumiyyətlə, belə hesab etmək olar ki, əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası məsələsinin qarşısında duran ən ciddi problemlərdən biri də məhz onların çıxdığı sosial-iqtisadi təbəqənin bütövlükdə yaşadığı yoxsulluq problemi və gəlir bölgüsü sistemində mövcud olan çatışmazlıqlar, meydana çıxan xoşagəlməz hallardır [8; 9, s.13].

İctimai nəqliyyat. Əlilliyi olan şəxslərin rast gəlmiş olduğu ən böyük və ciddi narahatlıq doğuran problemlərindən biri də məhz nəqliyyatda, ondan istifadədə qarşılaşdıqları çətinliklərdir. Xüsusilə sosial mühitdə (yollarda, səkilərdə və digər ictimai yerlərdə) ciddi maneələr, əlilliyi olan şəxslərin hərəkəti üçün çətinlik yaradacaq məqamlar mövcuddur. İctimai nəqliyyat vasitələrində əlilliyi olan şəxslərin rahat istifadəsi üçün pilləkənlərin olmaması, oxunması nisbətən çətinlik yaradan hərflərlə yazılmış avtobus və mikroavtobusların nömrələri, nəqliyyat vasitələrində olan giriş və çıxış qapılarının dar, əlil arabalarının keçidi üçün yararsız vəziyyətdə olması kimi hallar əlilliyi olan şəxslərin ictimai nəqliyyatdan istifadəsi zamanı problem yarada bilər. Ümumilikdə cəmləşdirdikdə deyə bilərik ki, ictimai nəqliyyatdan istifadə zamanı olmaqla yanaşı, həmçinin, küçədə, səkilərdə, binalar arası yerdə hərəkət zamanı əlilliyi olan şəxslərin yaşadıkları problemlər kateqoriyasına aşağıdakıları aid etmək olar: kobud səthə malik olan piyada yolları; müvafiq keçidə, hərəkətə mane olacaq şəkildə yerləşdirilmiş olan əşyalar (skamyalar, işıqlandırma dirəkləri, poçt və zibil qutuları, telefon köşkləri); nəqliyyat vasitələrinin piyadalar üçün nəzərdə tutulmuş hissələrdə, səkilərdə dayanması, əlilliyi olan şəxslərin, əlil arabalarının keçidinə mane olacaq şəkildə saxlanması; piyada keçidlərində pandus, səsli siqnalizasiya və bu tipli olan yardımçı vasitələrin olmaması; istifadəsi kifayət qədər əlverişli olmayan, əlilliyi olan şəxslərin istifadəsi üçün uyğun olmayan telefon köşkləri və s. mövcud olan çatışmazlıqlar sırasındadır [9, s.12-14; 4, s.1-7; 2, s.37-45].

Ətraf mühit problemləri. Əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası qarşısında duran ən böyük problemlərdən biri də fiziki mühit və mənzil problemidir. Əlilliyi olan insanların yaşadıkları fiziki mühit onların fiziki disfunksiyaları və səbəb olduğu məhdudiyyətlər səbəbindən böyük əhəmiyyət kəsb edir. İctimai binalar, parklar və bağlar, məktəblər, yaşayış yerləri və bir çox digər ətraf mühit elementləri əlilliyi olan şəxslərin həyatını asanlaşdıracaq şəkildə təşkil

edilməlidir. Əlilliyi olan şəxslər yaşadıkları evlərin həyata keçirmək istədikləri fəaliyyətlərə tam şəkildə cavab verə bilməməsi səbəbindən ev işlərini yerinə yetirərkən fiziki gərginlik kimi problemlərlə də qarşılaşmış olurlar [12; 13].

Əlilliyi olan şəxslərin üzləşdiyi fiziki mühitin və mənzil problemlərinin aradan qaldırılması üçün əlilliyi olan şəxslərin istifadəsində olan nəqliyyat vasitələri üçün xüsusi parking yerləri ayrılmalıdır. Ayrılmış olan parking yeri kifayət qədər geniş olmalı, bu sahə sarı xətt ilə göstərməli, bu ərazidən istifadə etmək haqqına sahib olmadığı halda onu istifadə edən sürücülərə qanunvericiliyin tələbinə uyğun bir şəkildə cəzalandırılmalıdır. Əlilliyi olan şəxslərin öz evlərində rahat yaşamaq, eləcə də hərəkəti üçün yaşadıkları mənzillərin xarici imkanları ilə yanaşı, həm də daxili imkanları əlverişli, onların istifadəsi üçün rahat olmalıdır. Belə ki, döşəmə sürüşməyən materialdan hazırlanmalı, düz və istifadəsi rahat olacaq şəkildə təmizlənməlidir. Qəzaları minimuma endirmək üçün evlərdə lazımi tənzimləmələr və sadə avadanlıqlar təmin edilməlidir. Tutacaqlar evin bir çox yerində yerləşdirilməli, şkaflar müvafiq hündürlükdə quraşdırılmalı, evlərdə qırılan və yaralaya bilən böyük şüşə səthlər azaldılmalı, kəskin küncələr, sürüşkən döşəmələr aradan qaldırılmalı, döşəmədə yıxılmağa səbəb olacaq kiçik xalçalar və kilimlər olmamalı, açarlar, düymələr və digər lazımi və tez-tez istifadə olunan əşyalar elə yerləşdirilməlidir ki, əlilliyi olan şəxslər də həmin yerdə bu vasitələrdə tam rahat bir şəkildə istifadə edə bilsinlər [9, s.17-18; 10, s.5-8; 16].

Reabilitasiya. Reabilitasiya anlayışına nəzər saldıqda demək mümkündür ki, bu məfhum hər hansı bir şəxsin "itirilmiş bacarığının bərpası və ya başqa bir bacarıqla əvəz edilməsi" fikrini izah edən bir anlayışla əlaqəlidir. Əgər hər hansı səbəbdən sağlamlıq imkanları məhdudlaşan şəxs əvvəlki işinin öhdəsindən kifayət qədər istənilən səviyyədə gələ bilmirsə, o ya həmin işi görmək üçün yenidən ixtisaslaşdırılmalı (reabilitasiya olunmalı), ya da artıq bu işi görmək mümkündürsə, o, edə biləcəyi yeni iş üçün bacarıq (təlim) əldə etməlidir. Əlilliyi olan hər bir şəxsin təhsil və reabilitasiya imkanlarından yararlanmaları onları sosial həyata inteqrasiya edən ən mühüm amillərdən biri hesab olunur. Reabilitasiya proqramının başlama vaxtı proqramın uğuruna təsir edən, istənilən nəticənin əldə olunmasına gətirib çıxaran ən mühüm faktorlardan biridir. Bu müddət nə qədər uzun tutulsa, yəni nisbətən reabilitasiya tədbirləri yubadılsa o vaxt proqramın uğur qazanma ehtimalı da bir o qədər azalır [5; 7].

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, yaralanma və ya xəstəlikdən sonra əlilliyi meydana gələn şəxslərlə aparılmış reabilitasiya tədbirləri əlillik vəziyyətini qismən və ya tamamilə aradan qaldırmaq üçün heç də hər zaman effektiv nəticə vermiş olmur. Reabilitasiya müəssisələrində aparılmış olan proqram həmçinin həmin şəxs evə qayıtdıqdan sonra da real həyat şəraitində davam etməlidir ki, əlilliyi olan şəxs öz mövcud potensialından ən yaxşı şəkildə istifadə edə bilsin, ev, iş və sosial həyatın tələblərini müstəqil və adekvat şəkildə həyata keçirə bilsin.

Bərabərlik prinsipi əlilliyi olan şəxslər üçün hazırlanacaq reabilitasiya proqramlarında iştirak baxımından da çox vacibdir. Əlilliyi olan şəxslərin, onların ailələrinin və təşkilatlarının iştirakı ilə proqramlar hazırlanmalı və həyata keçməsi hər zaman daha məqsəduyğun hesab olunur. Bərabərlik prinsipinə əsasən, birdən çox əlilliyi olan şəxslər, yəni əlillik vəziyyətinin bir neçə formasını daşıyan şəxslər də diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Reabilitasiya proqramı çərçivəsində təlim, məsləhət, fərdi potensialın artırılması, qiymətləndirmə və rəhbərlik kimi mövzular ortaya qoyulur və həyata keçirilməsi mühüm hesab olunur. Bu tədbirlər gedişində əsas götürmüş olduğumuz hədəf auditoriyası əlilliyi olan şəxslərlə yanaşı, həmçinin onların ailə üzvləri, aidiyyəti təşkilatların əməkdaşları, cəmiyyət, müvafiq peşəkarlar və KİV-dir [9, s.19-22].

Nəticə

Əlilliyi olan insanların da hər kəslə bərabər, daha yaxşı həyat səviyyəsinə malik olmasını təmin etmək özlüyündə sosial məsuliyyət hesab olunur və bunun həyata keçməsinin önəmi də kifayət qədər böyükdür. Anadangəlmə və ya sonradan meydana çıxmış olan əlillik vəziyyəti

müəyyən funksional və orqan itkilərinin meydana gəlməsi səbəbindən həyat keyfiyyətinə, şəxsin yaşam tərzinə, öz ehtiyaclarını qarşılamaşına əsaslı şəkildə təsir göstərmiş olur. Əlilliyi olan şəxslərin həyatı ehtiyaclarını təmin etmək, öz şəxsi qulluqlarını həyata keçirmək, müdafiə olunmaq, təhsil prosesində iştirak etmək, inkişaf etmək və ictimai, sosial işlərdə sərbəst iştirakını təmin etmək imkanları məhduddur. Əlilliyi olan şəxslərin daimi sosial yardımla əsas ehtiyaclarını ödəməkdən əlavə olaraq həmçinin onların da bir cəmiyyət üzvü kimi cəmiyyətdən təcrid olunmadan öz aralarında rahat yaşaya bilmələri üçün lazımi tədbirlər görülməsi mütləq hesab edilməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Çevik Osman. Kabasakal Kemal. Spor Etkinliklerinin, Engelli Bireylerin Toplumsal Uyumuna ve Sporla Sosyalleşmelerine Etkisinin İncelenmesi // International Journal of Social and Economic Sciences, 3(2), 74–83.
2. Demirbilek Melahat. Zihinsel Engelli Bireylerin ve Ailelerinin Gereksinimleri // Turkish Journal of Family Medicine and Primary Car. 2013, Volume 7, Issue 3
3. İşitme ve Konuşma Engelli Kadınların Yaşadığı Güçlükler. İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi 2017; 6 (2): 38-46.
4. Karaman Selçuk. Yükseköğretimde dijital dönüşüm., Ankara: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti. 2020, 290 s.
5. Kurt Bünyamin. Zihinsel Engelli Bireylerin İstihdam Sorunu Ve Çözüm Önerileri adlı doktora tezi. İstanbul: T.C. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020. 108 s.
6. Kösterelioğlu İlker. Engelli Bireylerin Eğitilmesine Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi // Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi. 2013, Volume 14, Issue 3, s.211 – 226.
7. Merriman, S., Haw, C., Kirk, J., Stubbs, J. Risk factors for coronary heart disease among inpatients who have mild intellectual disability and mental illness // Journal of Intellectual Disability Research, Volume 49, Issue5, 2005, Pages 309-316
8. Putnam M, Geenen S, Powers L (2003). Health end wellness: People with disability discuss barriers and facilitators to well being // Journal of Rehabilitation. Volume 69/1, 2003, p.p. 37-45.
9. Satbeyoğlu Ferhat, Karahan Güven Bengü. Engelli bireylerin fiziksel aktiviteye katılımlarının önündeki engeller // Hacettepe Journal of Sport Sciences. 2014, Volume 25, Issue 2, p.43-49.
10. Şahin Hande, Erkal Sibel. Ortopedik Ve Görme Engelli Bireyler İçin Konaklama Tesislerinde Yapılması Gereken Düzenlemeler. Engelli Bireylerin Konaklama Tesislerinden Memnuniyet Durumlarının İncelenmesi” adlı doktora tezi. Gazi Üniversitesi . 2012. 156s.
11. TC Başbakanlık Özürllüler İdaresi Başkanlığı. Stratejik plan 2008-2012. Ankara, 2007. 99 s.
12. Türkiye Özürllüler Araştırması Temel Göstergeleri. T.C. Başbakanlık Özürllüler İdaresi - Özürllülük Araştırmaları ve İstatistik Dairesi Başkanlığı. 2006, 12 s.
13. Tekin Hasan Hüseyin. Engelli Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Yaşamındaki Sorunları: Konya Örneği // MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi. 2019 Vol.: 8 No: 2, s.1531-1548.

Шахла Бабаева

Социальные проблемы инвалидов

Резюме

В статье рассматриваются различные виды проблем, с которыми сталкиваются люди с инвалидностью в обществе, их окружении, семейной и общественной жизни, а также определенные трудности, с которыми они сталкиваются. В настоящее время люди с инвалидностью также имеют закрепленные законом права, такие как свобода передвижения, право жить в общественной жизни с равными возможностями, управлять своими делами и пользоваться имеющимися ресурсами. В статье рассматриваются некоторые социальные, экономические и физические проблемы, с которыми люди с ограниченными возможностями сталкиваются в обществе.

Ключевые слова: *инвалидность, трудность, бедность, проблема образования, реабилитация.*

Shahla Babayeva

Social problems of persons with disabilities

Summary

The article deals with some types of problems related to people with disabilities, their environment, family and life, and social events. Legitimacy in the hands of the people in which we now live has the same rights as those who have entered into force, such as freedom of movement, the right to live with everyone in public and social life, to manage their affairs, to use available resources. The article reflects the social, economic and at the same time physical means of living of persons with disabilities in the society.

Keywords: *Person with Disability, Difficulty, Poverty, Education Problem, Rehabilitation*

Redaksiyaya daxil olub: 06.03.2022.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 16.03.2022.

Çapa qəbul edilib: 17.3.2022.

Sahə redaktoru: Rəşad Əsgərov, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

UOT 316.47

Fatimə İsmayılova

Azərbaycan Universitetinin magistrantı

fatimeismayilova0@gmail.com

Bakı, Azərbaycan

VALIDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLMUŞ UŞAQLARIN SOSIAL-PSIXOLOJİ REİNTEQRASIYASININ TƏŞKİLİ

Xülasə

Məqalədə institusionalizasiya prosesində valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial reinteqrasiyası (uyğunlaşması) məsələlərindən bəhs edilir. Onların institusionalizasiyasının innovativ vasitəsi olaraq, internat məktəbinin sosial mühitini xarici təsirlərə açıq etməyə imkan verən pre-profil hazırlığı təqdim olunur. Müasir cəmiyyətdə internat məktəblərinin əhəmiyyəti onların yenidən qurulmasını, son nəticədə onların ləğvini və bağlanması zəruri edir. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların probleminin həllinin tətbiq edilən müasir forma və üsulları onların qeyri-institusionalizasiyası sahəsində innovativ dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinə - uşaqların ailədən kənarda böyüdülməsi və yaşaması üçün şəraitin yaradılmasına yönəlib.

Açar sözlər: *valideyn himayəsindən məhrum olan uşaq, sosial, psixoloji, reinteqrasiya*

Giriş

Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların reinteqrasiyası prosesi internat məktəbinin mikromühitində əldə etdikləri inteqrasiya mərhələsindən uyğunlaşma, fərdiləşmə, inteqrasiya mərhələsinə geniş sosial mühitə keçid mərhələsidir. Onların dəyərləri ondan kənar bir internat məktəbində formalaşmışdır. "Reinteqrasiya" anlayışı təcrübənin və ya hadisənin onun tərəflərindən birinin yaşanmasının köməyi ilə bərpası və ya yenidən yaradılması, "sosial reinteqrasiya" isə insanın cəmiyyətə qaytarılması prosesi kimi başa düşülür. Sosial reinteqrasiya prosesi, yaşayış müəssisəsinin üzvünün özünü fərdiləşdirmə ehtiyaclarını qrupun yalnız yeni üzvünün vacib təzahürlərini qəbul etməyə hazır olmasına şüurlu şəkildə uyğunlaşdırma biləcəyi vəziyyətdə tapmasına kömək edir. Bu halda sosial reinteqrasiya nəticəsi uşağın yeni sosial mühitə uyğunlaşması və inteqrasiyasıdır.

Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların cəmiyyətə reinteqrasiyası

Ölkəmizdə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların cəmiyyətə reinteqrasiya olunması istiqamətində mütəmadi olaraq işlər görülməkdədir. Buna Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 27 noyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Uşaqlara dair Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə 2020-2025-ci illər üçün Fəaliyyət Planı" qeyd edə bilərik [1, s.1]. Fəaliyyət Planı pandemiya və digər fəvqəladə hallar nəzərə alınmaqla uşaqların hüquqlarının müdafiəsinə kompleks yanaşma prinsiplərini əks etdirir, xüsusi vəziyyətdə olan uşaqların təhlükəsiz xidmətlərə bərabər çıxışının təmin edilməsi, habelə epidemiyadan zərər çəkmiş uşaqlar və onların ailələri üçün sosial və psixoloji dəstəyin gücləndirilməsidir. Eyni zamanda, xarici ölkələrdə münafişənin qurbanı olmuş, daha sonra Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı kimi ölkəmizə qayıdan uşaqların cəmiyyətə reinteqrasiyası istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Çətin həyat şəraitində olan, baxımsız və sosial təhlükəli vəziyyətdə olan uşaqların müəyyən edilməsi və onların sosial müdafiəsi, rehabilitasiyası, cəmiyyətə inteqrasiyası, o cümlədən ölkəmizdə alternativ qayğı xidmətinin inkişafı sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi qeyd edilir. Tədbirlər planında doğum

müəssisələrində göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, uşaqların sağlamlıq imkanlarının məhdudluğunun qarşısının alınması və inkişaf pozuntularının erkən aşkarlanması, eləcə də bu sahədə metodların təkmilləşdirilməsi istiqamətində bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulub. Uşaqlarda təhlükəsiz həyat tərzini, xüsusilə internet təhlükəsizliyi mədəniyyətinin formalaşdırılması, o cümlədən informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tədrisinin təkmilləşdirilməsi və bu sahədə biliklərin artırılması, yeniyetmələrin intellektual inkişafına, sağlam həyat tərzinə təkan verən layihələrin həyata keçirilməsi əsas məsələlər sırasında.

Bu sahədə nəzəri və tətbiqi işlərin təhlili, eləcə də praktiki təcrübənin ümumiləşdirilməsi hazırlığın əsas göstəriciləri kimi sosial-psixoloji uyğunlaşma qabiliyyətini, öz müqəddəratını təyin etməyə hazırlığı, sosial sahədə səriştəliliyi müəyyən etməyə imkan verdi [3, s.78]. Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların sosial reinteqrasiyası prosesinə təsir edən müxtəlif amillərin (sosial, pedaqoji, psixoloji, bioloji və s.) nəzərə alınması onların sosial-mədəni təcrübəsinin psixoloji-pedaqoji tədrisinin prioritet istiqaməti kimi seçilməsinə və cəmiyyətə inteqrasiyasına imkan verir. Buna həm də öz həyatını və peşəkar planlarını həyata keçirə bilən müstəqil, aktiv, sosial məsuliyyətli insanın formalaşmasında əsas kimi psixoloji dəstək xidmət edir. K.A.Petrova görə İnternat müəssisələrin şagirdlərinin reinteqrasiyası prosesi internat müəssisəsinin mikromühitində çatdıqları inteqrasiya mərhələsindən uyğunlaşma, fərdləşmə, inteqrasiya mərhələsinə daha geniş sosial mühitə keçid mərhələsidir [5, s.117]. Onların dəyərləri onun xaricindəki üzvlük qrupunun tələbləri ilə internat müəssisəsində formalaşır. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum edilmiş uşaqların sosial reinteqrasiyası prosesinə təsir edən müxtəlif amillərin (sosial, pedaqoji, psixoloji, bioloji və s.) nəzərə alınması internat məktəbi şagirdləri üçün belə bir sosial-təhsil məkanının formalaşdırılması üzrə pedaqoji işin prioritet istiqaməti kimi qeyd etməyə imkan verir. Onlara sosial-mədəni təcrübə qazandırmağa və cəmiyyətə inteqrasiya etməyə tam imkan verəcəkdir. Buna həm də öz həyatını və peşəkar planlarını həyata keçirməyə qadir olan müstəqil fəal sosial məsuliyyətli şəxsiyyətin formalaşmasında əsas kimi psixoloji dəstək xidmət edir. Şagirdlərin sosial və təhsil məkanının formalaşmasında innovativ psixoloji pedaqoji vasitə kimi, valideyn himayəsindən məhrum edilmiş uşaqların cəmiyyətdə müstəqil həyata hazırlanması vəzifəsini həyata keçirməyə və onların ictimai həyatda fəal iştirak edən bərabərhüquqlu üzvlər kimi sosial reinteqrasiyasını təmin etməyə imkan verən ixtisaslaşdırılmış təlim keçirilməlidir [4, s.86].

Bununla əlaqədar olaraq, valideyn himayəsindən məhrum edilmiş uşaqların profildən əvvəlki təlim şəraitində onların deinstitusionalizasiyası prosesində sosial reinteqrasiyaya hazırlığını müəyyən etməyə yönəlmiş araşdırma aparılmışdır. Valideyn himayəsindən məhrum edilmiş uşaqların institusionalizasiyasının innovativ psixoloji və pedaqoji vasitəsi kimi profil təlimi internat məktəblərinin uşaqlarını sosial reinteqrasiyaya hazırlamağa imkan verir. Profiləqədər hazırlıq internat məktəbinin sosial mühitini xarici təsirlərə açıq edən və yeniyetmələrin ümumtəhsil məktəblərinin şagirdləri ilə bərabər əsasda regionun ictimai həyatında iştirakına imkan verən yeniyetmələrlə işin belə forma və üsullarından istifadəni şərtləndirir.

Eksperimentin gedişində psixodiagnostik metodlardan istifadə etməklə valideyn himayəsindən məhrum edilmiş uşaqların (13-15 yaş arası 133 şagird) sosial reinteqrasiyaya hazırlığının əsas göstəriciləri öyrənilmişdir: şəxsi narahatlıq miqyası A.M.Prixojan (forma B), uşaqlar üçün "Mən"-konsepsiyası E.Pirs, D.Harris, 20 cavab testi (M.Kun, T.MakPartland - N.V.Morozovanın, M.V.Ovçinnikovanın modifikasiyası), "Sosial-psixoloji uyğunlaşma şkalası" K.Rocers və R.Diamond (T.V.Sneqireva, A.M.Prixojan tərəfindən uyğunlaşma) və başqalarının tədqiqatları nəticəsində valideyn himayəsindən məhrum edilmiş uşaqların sosial reinteqrasiyaya hazırlıq səviyyəsinə təsir edən ən əhəmiyyətli amillər müəyyən edilmişdir:

- sosial-psixoloji adaptasiya;

- narahatlıq;
- sosial psixoloji uyğunlaşma qabiliyyəti;
- şəxsiyyətin peşəkar inkişafında əks olunma;
- şəxsi mənalı (peşəkar öz müqəddəratını təyin etməyə hazır olma göstəricisinə görə);
- özünə inam;
- şəxsiyyətlərarası münasibətlər sahəsində səriştə;
- öyrənmə (sosial sahədə səriştə baxımından) [2, s.252].

Yeniyyətlərin mikro və makrocəmiyyətin tələblərinə uyğunlaşmaq və bunun əsasında gələcəklərini planlaşdırmaq bacarığı, yəqin ki, valideyn himayəsindən məhrum edilmiş uşaqların sosial reinteqrasiyaya hazırlığına təsir göstərir. K.Rocers və R.Diamondun "Sosial-psixoloji uyğunlaşma şkalası"na uyğun olaraq əldə edilmiş nəticələr aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1. Eksperimental (EQ) və nəzarət qruplarında (NQ) yeniyyətlərin sosial uyğunlaşmasının öyrənilməsinin nəticələri

Diaqnoz qoyulmuş parametr	Araşdırılan qrup	Yüksək səviyyə	Orta səviyyə
		Bütün nümunənin faizi kimi	
Sosial adaptasiya	EQ	16 %	22 %
	NQ	14 %	14 %
Özünü qəbul etmək	EQ	25 %	21 %
	NQ	15 %	28 %
Başqalarını qəbul etmək	EQ	5 %	19 %
	NQ	4 %	28 %
Emosional rahatlıq	EQ	9 %	30 %
	NQ	9 %	21 %
Hökmranlıq	EQ	2 %	17 %
	NQ	9 %	17 %
Problemlərdən qaçmaq	EQ	2 %	18 %
	NQ	35 %	20 %

Eksperimental (EQ) və nəzarət qruplarında (NQ) əldə edilən göstəricilər öz aralarında, əksər hallarda isə fərqlidir. Bəzi hallarda EQ-nin nəticələri NQ-nin nəticələrini qabaqlayır. İnstitusionalizasiyanın əsas vasitəsinin pre-profil hazırlığı olan EQ-dən göstəricilərin NQ göstəricilərindən artıq olması (yüksək səviyyədə) ortaya çıxan problemlərin aradan qaldırılmasının sosial adaptiv yollarının formalaşdırılmasından danışmağa imkan verir. Bu, yeniyyətlilik dövrünün aparıcı fəaliyyətləri (cinsi-şəxsi ünsiyyət) və özünü təsdiq etmək istəyi ilə bağlıdır. Yeniyyətlərdə narahatlıq səviyyəsini öyrənmək üçün A.M.Prixojan şəxsi narahatlıq miqyası (forma B) təklif edilmişdir. Amillərin hər birinin mənalı xarakteristikası yeniyyətlərin sosial həyatının müxtəlif formaları ilə əlaqəli ümumi emosional vəziyyətidir. Əldə edilən nəticələr göstərir ki, EQ-dən olan yeniyyətlərin ümumi narahatlıq səviyyəsi NQ-da olan yeniyyətlərə (33 %) nisbətən daha aşağı səviyyədədir (97 %), bunun əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, EQ-də əvvəlcədən profil hazırlığı şərtləri məktəblilərin ümumi şəxsi narahatlıq səviyyəsini azaltmaq üçün daha çox müsbət təsir göstərir (bunu statistik məlumatlar sübut edir) [2, s.253].

EQ-dən olan yeniyyətlərin yalnız internat məktəbinin mikromühitində deyil, həm də ondan kənarda, profildən əvvəlki təlimin məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq sosial ünsiyyət təcrübəsi əldə etmələri səbəbindən, yaradılan şəraitin imkan verdiyini iddia etmək olar. Firavan ailələrdən olan həmyaşıdları ilə sosial təmaslara olan ehtiyaclarını, onlar arasında özünü təsdiq etmə ehtiyacını, sosial cəhətdən təsdiqlənmiş fəaliyyətlərdə yaradıcı özünü həyata keçirməyə

ehtiyaclarını ödəmək vardır. Bu, hazırkı mərhələdə onların ictimai həyata daxil olmasına kömək edir. “Ümumi narahatlıq” (şəxsi narahatlıq miqyası), “narahatlıq” faktorlarının müqayisəsi əsasında təhlil aparıldı ki, bu da zəka səviyyəsinin dəyişməsinə izləməyə imkan verdi. Şəxsiyyətin özünü konsepsiyasının müəyyən edilmiş komponentləri ilə müqayisə edərkən yeniyetmələrin sosial reinteqrasiyaya hazırlığı ortaya çıxır. Məlumdur ki, insanın şəxsiyyətinin inkişafı üçün başqalarının ona necə münasibət bəsləməsi, onu necə görməsi, necə dəyərləndirməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. D.İ.Feldşteyn vurğulayırdı ki, insanın sosial yetkinləşməsi, özünü tanımasının strukturlaşması və aktiv fəaliyyət göstərən subyekt kimi öz müqəddəratını təyin etməsi 2 mövqedə ifadə olunan şəxsiyyətin mənlilik konsepsiyası ilə müəyyən edilir:

- “Mən cəmiyyətdəyəm”;
- “Mən və cəmiyyət” [2, s.254].

Müstəqilliyini müdafiə edən yeniyetmə özünüdərk, “mən” obrazı, ideal və real “mən” nisbəti üzərində düşünmə əsasında formalaşır və inkişaf edir. Buna görə də, “Mənlilik konsepsiyasının miqyası” metodologiyasının məqsədi (E.Pirs, D.Harris – A.M.Prixojanın uyğunlaşdırılması) şəxsiyyətin “Mənlilik” konsepsiyasını təşkil edən struktur elementlərin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək idi. Təklif olunan mövqelərin nöqtəyi-nəzərindən:

- davranışın başqalarının tələblərinə uyğunluğu;
- uğurlarına hörmət etmək;
- məktəbdəki vəziyyəti qiymətləndirmək;
- onların fiziki cəlbədiciliyini, narahatlığını müəyyən etmək;
- ünsiyyət qurmaq qabiliyyətini ayırd etmək;
- həyat vəziyyətindən məmnunluğunu,
- özünə inam [2, s.255].

Tədqiqat zamanı “narahatlıq” və “özünə inam” amilləri arasında əhəmiyyətli korrelyasiya aşkar edilmişdir ki, bu da onu göstərir ki, EQ-də narahatlığın azalması yeniyetmələrdə çətinliklərlə üzləşdikdə özünə inamın formalaşmasına kömək edir. Bu üsulla əldə edilən əlaqələrin qalan hissəsi əhəmiyyətsiz oldu. Bununla belə, onlar arasında korrelyasiya asılılığında bəzi meyllər mövcuddur. Beləliklə, “davranışın başqalarının tələblərinə uyğunluğu” amili digər amillərlə sıx bağlıdır. Bu, bizim fikrimizcə, ətrafdakı sosial və təhsil məkanında yetimlər arasında şəxsiyyətlərarası əlaqələrin effektivliyini müəyyən edən bu hadisələrin oxşar səbəblərini təklif edir.

Eksperimental tədqiqatda nəzəri nəticələrə əsaslanaraq, müəssisədə yeniyetmənin özünüdərkinin formalaşması, onun subyekt kimi fəaliyyətini tənzimləyən əsasların mühüm tərkib hissəsi kimi əks etdirmə səviyyəsini nəzərdən keçirməyi, sosial reinteqrasiyaya hazırlığı mümkün hesab etdik (20 cavab testi -M.Kun, T.MakPartland - N.V.Morozovanın, M.V.Ovçinnikovanın modifikasiyası). Təhlil prosesində 5 səviyyəli qiymətləndirmə şkalası istifadə edilmişdir ki, burada dilin müxtəlif ifadələrində, şəkillərində təqdim olunan refleksiv təqdimatların sayı əsas götürülür. EQ-dən olan mətnlərin kəmiyyət təhlili zamanı məlum oldu ki, yeniyetmələrin 17 % -i aşağı səviyyədə, orta səviyyədə aşağı – 14 %, orta – 39 %, ortadan yuxarı – 17 %, yüksək – 13 % əks etdirmişdir. Refleksiya prosesinin nəticələrindən biri də insanın peşəkar “Mən obrazı” və “Mən-konsepsiya” vasitəsilə özünü gələcək mütəxəssis kimi dərk etməsidir, yəni öz “mən”-inin peşədəki şəxsi mənasını dərk etməsidir:

- “mənim üçün peşə”,
- “nə cür peşəkar olmaq istəyirəm”,
- “gələcək mütəxəssis kimi necəyəm”,
- “başqaları məni hansı peşəkar hesab edirlər” [2, s.256].

Bu göstərici yeniyetmənin gələcək peşəkar inkişaf səviyyəsini və onun peşəkar öz müqəddəratını təyin etməyə hazırlığını qiymətləndirmək üçün istifadə edilə bilər. İstinad qruplarının repertuarının təhlili icmanın normalarına (cins kimliyi, ərəzi mənsubiyyəti, milli qrup və

s.) tabe olan qrupların maksimum təmsilçiliyi haqqında nəticə çıxarmağa imkan verir. Cavablarda bu tip istinad qrupu təxminən 70 % təşkil edir. şagirdlərin təxminən 57 % -i üçün “birbaşa əlaqə” qrupları aktualdır. Yeniyetmələrin təxminən 20 % -i ünsiyyət sahəsinə aid istinad qruplarının vacibliyini, 11 % -i hobbilə bağlı istinad qruplarını, 8 % -i ailəyə aid olduğunu qeyd etdi. Bütün bunlar belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, istinad qruplarının əsas repertuarı sosial mühitin onlara emosional təsiri vasitəsilə yeniyetmələrdə sosial norma və davranış qaydalarını formalaşdırmağa imkan verir.

“Ətrafdakı insanlarla münasibət” kateqoriyasının “Özünü konsepsiya” şkalası ilə müəyyən edilən əhəmiyyəti, internat məktəblərində yeniyetmələr üçün şəxsiyyətlərarası münasibətlərin, davranışın və emosional rahatlığın prioritet olduğunu göstərir. Bu, yeniyetmələr üçün xarakterik olan ünsiyyətin dəyərinin yaş xətti olması ilə izah edilə bilər. Məhz ünsiyyətdə sosial davranış normaları, əxlaq normaları mənimsənilir, bərabərlik və bir-birinə hörmət münasibətləri qurulur. A.M.Prixoian, N.N.Tolstixın araşdırmalarına görə, bu, internat məktəblərindəki uşaqlar üçün qeyri-adi olsa da, böyükklərlə ünsiyyətdə çətinliklər onların uyğunlaşmamasının aparıcı amilləridir. Yaxın böyükklərlə ünsiyyətdə çatışmazlıq halları, yeniyetmələrdə ünsiyyətin cinsi-şəxsi tərəfinin inkişaf etməməsinə səbəb olur, bunun səbəbləri mikromühitdə kifayət qədər dar bir qrup həmyaşıdları ilə “qaçılmaz” ünsiyyət vəziyyətindədir. Başqa insanlarla pozulmuş emosional əlaqələrdə, şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı təsirdən daima şüuraltı mənfi reaksiya mövcuddur. Yeniyetmələrin inkişaf vəziyyətinin daha əlverişli olduğu və yaşın normativ göstəricilərinə uyğun olduğu EQ-dən əvvəlki göstəricilərdən fərqli olaraq, bu nəticələr NQ-də aparılan tədqiqatlarla da təsdiqlənir. Bundan çıxış edərək, yeniyetmələrin sosial reinteqrasiyaya hazırlığının formalaşması internat müəssisələri, yeniyetməlik dövrünün neoplazması kimi sosial səriştənin formalaşması, müstəqilliyin artmasında, müstəqillik istəyində, özünü təsdiqdə təzahür etməlidir. Koqnitiv səriştənin formalaşması, ünsiyyət bacarığı, uşağın özünü qəbul etmə xüsusiyyətləri və dərəcəsi ilə ayrılmaz şəkildə əlaqələndirilməlidir. S.Harterin səriştəsini qiymətləndirmək üçün şkalaya uyğun olaraq həyata keçirilən seçilmiş parametrlərin tədqiqi müəyyən nəticələr verdi: həm EQ, həm də NQ-dən olan yeniyetmələrin idrak səriştəsi əsasən orta səviyyə, bununla belə, EQ və NQ-də zaman perspektivində onun inkişaf meylləri fərqlidir. A.M.Prixoian və N.N.Tolstixın araşdırmalarına görə, internat məktəblərinin şagirdləri hətta yeni faktlara, canlı həyat nümunələrinə və qeyri-adi hadisələrə maraq kimi ibtidai formalarda zəif ifadə olunmuş idrak ehtiyacına malikdirlər. Bu məlumatlar, əlbəttə ki, idrak səriştəsinin azalmasına nəzarət qrupunda aşkar etdiyimiz tendensiya ilə əlaqələndirilir. Yeniyetmələrin EQ-də idrak səriştəsinin artması tendensiyası, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların institusionalizasiyası vasitəsi kimi pre-profil hazırlığının eksperimental tətbiqi şəraitində onların axtarış, tədqiqat, yaradıcı layihə fəaliyyətlərinə daxil edilməsi ilə əlaqədardır [2, s.257-258].

Tamamlanmış yaradıcı layihələrin məzmunu göstərir ki, yeniyetmələrdə idrak səriştəsi öz həyatı üçün strategiya qurmağın vacibliyini dərk etməkdə, məqsədləri və peşəkar fəaliyyət prosesini müstəqil şəkildə planlaşdırmaqda, bacarıqların seçilməsi və öyrənilməsində özünü göstərir. Lazımı materialları, layihələrini praktikada həyata keçirməyə səy göstərərək, əldə edilən nəticələrin əks olunmasında, layihənin strukturunda, başa düşülməsində, fəaliyyətlərinin gedişatına öz-özünə nəzarət etməkdə biruzə verir. Bu, əvvəlcədən profil hazırlığı şəraitində koqnitiv səriştənin formalaşması haqqında danışmağa imkan verir. Bu fakt, buna görə də, idrak səriştəsinin formalaşması yolu ilə yaşayış müəssisələrində yeniyetmələrin sosial reinteqrasiyaya hazırlığına peşəkar öz müqəddəratını təyinetmə prosesinin təsirini göstərir. Həmçinin, eksperiment prosesində EQ-dən olan yeniyetmələrin yaradıcı aktiv fəaliyyəti subyektin ətraf mühitin tələblərinə uyğunlaşması şəraitində deyil, onun yenidən qurulmasına yönəlmiş daimi yaradıcılıq fəaliyyəti şəraitində şəxsiyyətinin formalaşmasına imkan verir. L.İ.Bozhoviçə görə, yeniyetmələrin cəmiyyətdə situasiyadan sosial aktiv davranış formalarına keçid imkanını yaradan ətraf mühit və

özüdür. “Həmyaşıdları ilə ünsiyyətdə səriştə” amili üzrə əldə edilən nəticələr göstərir ki, EQ-dən olan yeniyetmələr NQ-dən olan yeniyetmələrə (63%) nisbətən müsbət şəxsiyyətlərarası sosial əlaqələr qurmaq ehtimalı daha yüksəkdir (73%). Bu, həm də onların yaşayış müəssisəsini tərk etdikdən sonra ətraf mühitə daha çox sosial inteqrasiya olunduğunu göstərir. Ümumi özünü qəbul etmə də üstünlük təşkil edir, EQ-dən olan yetimlərin 78 % -də ətrafdakı insanlarla ünsiyyət vəziyyətlərində özünüqiymətləndirmə NQ-də 71 % ilə müqayisədə, bu, əvvəlcədən profil şəraitində böyüklər tərəfindən həyata keçirilən xarici təsirlərin təsirini göstərir [2, s.259]. Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarda gələcək həyat perspektivlərini görmək bacarığını, həyat məqsədlərini müəyyənləşdirmək, praktiki olaraq faydalı planlaşdırma bacarıqlarını mənimsəmək, yaxın və uzaq perspektivləri əlaqələndirmək və ümumiyyətlə, inkişaf etdirmək probleminin həlli zəifdir. Şagird şəxsiyyətinin sosial və peşəkar yetkinliyi də onun əsas aspektlərinin müsbət təsirini müəyyən edir.

Nəticə

Beləliklə, aydındır ki, müəyyən edilmiş amillər və əsas göstəricilər (sosial-psixoloji uyğunlaşma, peşəkar öz müqəddəratını təyin etməyə hazırlıq və sosial sahədə səriştəlilik) yeniyetmələrin sosial reinteqrasiyaya daha yüksək səviyyədə hazırlığının formalaşmasına səbəb olur. Qəbul edilən nəticələr, ümumi və şəxsiyyətlərarası narahatlıq səviyyəsini azaltmaqla, sosial peşəkar keyfiyyətlər və müsbət mənlik konsepsiyasını formalaşdırmağa imkan verən valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların sosial reinteqrasiyaya hazırlığına pre-profil təliminin faydalı təsiri barədə fərziyyələri təsdiqləyir. Eksperimental və nəzarət qruplarında əldə edilmiş nəticələrin müqayisəsi onu deməyə imkan verir ki, yeniyetmələrin sosial reinteqrasiyaya hazır olması statistik cəhətdən onların sosial mühitin tələblərinə uyğunlaşmaq və onları öz məqsədlərinə uyğun yerinə yetirmək qabiliyyətindən, hazırlığından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Peşəkar öz müqəddəratını təyin etmək üçün, sosial sahədə səlahiyyətlər sistemlərinin formalaşma dərəcəsi haqqında eksperimental tədqiqatın əldə edilmiş nəticələri valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların sosial reinteqrasiyaya hazırlanmasında onların institusionalizasiyası vasitəsi kimi pre-profil təliminin tətbiqinin effektivliyi haqqında nəticə çıxarmağa imkan verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin “Uşaqlara dair Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə 2020-2025-ci illər üçün Fəaliyyət Planı”, 27.11.2020-ci il tarixli Sərəncam.
2. Журавлева О.В. Сопровождение социально-профессионального самоопределения и становления детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в условиях социального партнерства // Мир науки, культуры, образования. 2013, № 6 (43), с. 255-257.
3. Михайлова Т.А. Основные проблемы системы социально-правовой поддержки и помощи детям-сиротам и детям, оставшимся без попечения родителей // Социальные отношения. 2015, № 4 (15), с. 77-81.
4. Овчарова Р.В. Истоки трудного детства. Учебное пособие. М.: Издательство МПСУ, 2014, 256 с.
5. Петрова К. А. Инновационные социально-педагогические технологии сопровождения детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей в системе среднего профессионального образования // Современное образование: актуальные вопросы, достижения и инновации: сб. статей XXXIII Междунар. науч.-практ. конф. Пенза, 2019, с. 111-117.

Fatima Ismayilova

**Causes of social and psychological problems of children
deprived of parental care**

Summary

The article discusses the issues of social reintegration (adaptation) of children deprived of parental care in the process of institutionalization. As an innovative means of their institutionalization, pre-profile training is provided, which allows the boarding school's social environment to be exposed to external influences. The importance of boarding schools in modern society necessitates their reconstruction, and ultimately their liquidation and closure. Modern forms and methods of solving the problem of children deprived of parental care are aimed at implementing an innovative state policy in the field of their non-institutionalization - the creation of conditions for children to grow up and live outside the family.

Key words: *child deprived of parental care, social, psychological, reintegration.*

Фатима Исмаилова

**Организация социально-психологической реинтеграции детей,
оставшихся без попечения родителей**

Резюме

В статье рассматриваются вопросы социальной реинтеграции (адаптации) детей, оставшихся без попечения родителей, в процессе институционализации. В качестве новаторского средства их институционализации предусмотрена допрофильная подготовка, позволяющая подвергать социальную среду интерната внешним воздействиям. Значение школ-интернатов в современном обществе обуславливает необходимость их реконструкции, а в конечном итоге ликвидации и закрытия. Современные формы и методы решения проблемы детей, оставшихся без попечения родителей, направлены на реализацию инновационной государственной политики в сфере их неинституционализации - создание условий для взросления и проживания детей вне семьи.

Ключевые слова: *ребенок лишенный родительской опеки, социальные, психологические, реинтеграция.*

Redaksiyaya daxil olub: 09.03.2022.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 10.03.2022.

Çapa qəbul edilib: 17.03.2022.

Sahə redaktoru: Məcid Mahmud Alilou, psixologiya elmləri doktoru, professor.

UOT 316.014

Asif İbrahimli
Azərbaycan Universiteti,
magistr
asif.ibrahimli@student.au.edu.az
Bakı, Azərbaycan

DÖVLƏTİN SOSIAL SIYASƏT SİSTEMİNDƏ SOSIAL TƏMİNATIN YERİ

Xülasə

Sosial siyasətin əsas məqsədlərindən biri cəmiyyətdə sosial ədalət yaratmaqdır. Sosial ədalət, bütün insanların heç kimdən asılı olmadan həyatlarını davam etdirə bilmələri, özlərini inkişaf etdirə bilmələri və sosial xidmətlərdən istifadə edə bilməkdə bərabər imkanlara malik ola bilməsi kimi izah olunur. Sosial siyasət baxımından sosial ədalət, cəmiyyətdəki fərqlərin həyat səviyyələri arasındakı fərqi, sosial xidmətlərdən istifadə edə bilməkdə çətinliklərin və iqtisadi hüquqlardan istifadə edə bilməkdəki əksikliklərin aradan qaldırılma bilməsi kimi ifadə edilə bilər. Sosial siyasətin əsas məqsədi təbəqələşmənin olmadığı cəmiyyəti deyil, əksinə təbəqələr arasında olan bərabərsizliklərin aradan qaldırıldığı bir cəmiyyəti yaratmaqdır. Sosial siyasətin əhəmiyyəti cəmiyyətin rifahını hədəf alması ilə əlaqədardır. Ancaq sosial siyasətin əhəmiyyəti təkcə bununla bitmir onun əhatəsindəki şəxslərin say çoxluğu və xüsusiyyəti, sosial siyasətin hədəflərinin eyni zamanda dövlətin hədəfləri ilə paralellik daşması, xüsusilə sosial siyasətlərin inkişaf səviyyəsinin o ölkənin iqtisadi inkişafını və rifahını əks etdirməsi, sosial dövlət olmağın göstəricisi xüsusiyyətini daşması da sosial siyasətin əhəmiyyətinin əsas göstəricisidir.

Açar sözlər: *sosial siyasət, sosial müdafiə, sosial təminat, sosial müqayisə, sosial modellər.*

Giriş

Hər bir insanın statusu, ailə vəziyyəti, yaşı, sağlamlığı, maddi vəziyyəti və s. meyarlar əsasında qiymətləndirilərək hansısa bir sosial qrupa aid edilir. Bu baxımdan cəmiyyətdə mövcud olan, yaşayan hər hansı şəxs hansısa bir sosial qrupa (müxtəlif meyarlarla qiymətləndirildikdə isə) sosial qruplara daxildir. Dövlətin daxili funksiyalarından biri əhalinin sosial müdafiəsini təmin etmək, maddi nemətləri ədalətli bölüşdürmək, daxili siyasətdə sosial yönümlü olmaq, bir sözlə əhalinin sosial rifah halını daima yaxşılaşdırmaqdır [12, s.132]. İnkişafı yüksək səviyyədə olan dövlətlərin əksəriyyəti əsas hədəf kimi sosial təminatın yüksək pillədə dayandığı sosial rifah dövləti qurmağı qarşılarına məqsəd qoymuşdur. Çünki hər kəsin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi və vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunması dövlətin ən ali məqsədidir [1]. Sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslər dövlətin sosial siyasətinin əsas obyektidir. Sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslə bağlı həyata keçirilən tədbirlər (sosial reabilitasiya, işədüzəltmə, aztəminatlılığın aradan qaldırılması və s.) onun sosial müdafiə olunan əhali kateqoriyasından çıxmasına, əksinə, sosial uğursuzluq amilləri (əmək qabiliyyətinin itirilməsi, ailə başçısının itirilməsi, iş yerini itirilməsi və s.) və ya digər obyektiv səbəblər (məüyyən yaşa çatma və s.) isə şəxsin sosial müdafiə olunan əhali kateqoriyasına aid edilməsinə səbəb olur [3] və həyata keçirilən uğurlu sosial siyasəti nümayiş etdirir.

Sosial təminat dedikdə, hər hansı bir sosial risk səbəbilə gəliri və ya qazancı azalmış şəxslərin başqalarının yardımından istifadə etmədən gündəlik minimum ehtiyaclarını qarşılamağa imkan yaradan sosial siyasətin ən vacib vasitələrindən biri başa düşülür [13, s. 44]. Hər bir insan

bütün həyatı boyunca müxtəlif sosial risklərlə qarşılaşır ki, bu da birbaşa onun sağlamlığına və əmək qabiliyyətinə, əsas dolanışq mənbəyi olan əmək haqqının itirilməsinə və ya əlavə gəlir itkisinə səbəb olur. Ortaya çıxan əlavə xərclər və ya gəlir itkisini hansı ki, fərdlərin təkləşinə öhdəsindən gələ bilməsi mümkün deyil ki, bunu da sosial təminat aradan qaldırır [15, s. 6]. Sosial riski insanın əmək qabiliyyətinə təsirini və obyektiv təbiətini nəzərə alaraq 4 əsas qrupda birləşdirmək olar:

1. Sosial-iqtisadi xarakterli risklər - Cəmiyyət, ailə və müəssisədə meydana gələn risklərdir. İşsizlik və ailə öhdəlikləri adlı 2 qrupda birləşir.

a. İşsizlik: Şəxsin arzusu və qabiliyyəti olduğu halda iş və əmək haqqı şərtlərinə görə uyğun bir iş tapılmaması halını ifadə edir. Keçici xüsusiyyətdə bir gəlir itkisinə səbəb olur.

b. Ailəvi öhdəliklər: Fərdlərə əlavə xərclər yükləyən, həyatın vacib anlarında ortaya çıxan riskli dövrlərdir. Məs: yeni ailə həyatı quranlarda ev problemi: bu zaman həmin şəxslərə ya kirayə ev, ya da ipoteka kreditləri yolu ilə uzunmüddətli, aşağı faizli kreditlər verməklə yardım etmək lazımdır.

2. Fizioloji xarakterli risklər - Fərdin özündə öz səhhətində meydana gələn, lakin peşə riskləri xaricində qalan risklərdir. məs: anadan gəlmə qüsurlar, yaşlılıq, ölüm, hamiləlik və doğuş

3. İstehsalla bağlı risklər- Görülən iş və ya peşə ilə birbaşa olaraq əlaqəlidir. Müvəqqəti itkilərə səbəb ola biləcəkləri kimi daha çox gəlir itkilərinə də səbəb ola bilərlər. məs: peşə xəsarəti, xəstəliyi

4. Demografik və sosial dəyişikliklə bağlı - məs: çoxuşaqlılıq, yetimlik, natamam ailə və s. [12, s. 57]

Sosial təminatın əsas məqsədi hər bir insana möhtac olmadan və azadlığından fədakarlıq etmədən layiqli bir həyat səviyyəsi təmin etməkdir. Sosial təminatın mahiyyəti onun funksiyalarında özünü göstərir. Sosial təminatın əsas funksiyası müxtəlif sosial risklərin səbəb olduğu gəlir itkisinə və ya xərc artımlarına qarşı kompensasiyaedici təsir göstərən sosial yardım və sosial dəstəklərdir desək yəqin ki, yanlışdır [18]. Lakin bu ümumiləşdirilmiş fikirdir. Nəzəriyyədə isə sosial təminatın funksiyaları dedikdə aşağıdakılar başa düşülür:

- iqtisadi funksiya- aztəminatlı ailələrə pul yardımı, mənzil yardımı, dərman yardımı və s.

- siyasi funksiya- cəmiyyətdə sosial gərginliyi, əhəlinin müxtəlif təbəqələrinin həyat səviyyələri arasındakı fərqi aradan qaldırır.

- demografik funksiya: ölkənin normal inkişafı üçün əhəlinin tələb olunan tərkib sayını formalaşdırır.

- sosial reabilitasiya funksiyası: əlil və digər zəif sosial təbəqələrin özlərini cəmiyyətin məhsuldar üzvü hiss edə bilmələri üçün onların sosial vəziyyətlərini bərpa edir.

- profilaktik funksiya: Sosial riskli hadisələrin qarşısını almaq məqsədi daşıyır. Məs: istehsalatda baş verən bədbəxt hadisələrdən işçiləri müdafiə etmək [16, s. 58].

Sosial təminat anlayışı dünya sosial siyasət qanunvericiliyi və tətbiqindəki inkişafı təsir edən 10 dekabr 1948-ci il BMT Baş Assambleyasında qəbul edilən "İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi"ndə ən geniş mənası ilə yer alaraq universal səviyyəyə çatmışdır. Bəyannamənin 22-ci maddəsi hər kəsin, cəmiyyətin bir üzvü olaraq, sosial təminat hüququ olduğunu bildirməkdə, 25-ci maddə isə bu hüququn əhatəsini göstərməkdədir. Bu maddəyə görə: hər kəsin, özünün və ailəsinin sağlamlığı və rifahı üçün ərzaq, geyim, mənzil və tibbi qulluq hüququ vardır; hər kəs işsizlik, xəstəlik, şikəstlik, dulluq, yaşlılıq və öz iradəsi xaricindəki şərtlərdən irəli gələn yaşayışla bağlı sıxıntı vəziyyətində müdafiə hüququna malikdir; anaların və uşaqların xüsusi qulluq və yardım almaq hüquqları vardır. Bütün uşaqların (nikah və ya nikahdan kənar doğulmuş olsunlar fərqi yoxdur) eyni sosial müdafiədən yararlanma hüquqları vardır [11, c.II,s.9]. Sosial təminat hüququnu geniş müstəvidə tənzimləyən, tərəfdar dövlətlərə bu hüquqlarla bağlı öhdəliklər müəyyənləşdirən

əsas beynəlxalq sənədlərdən biri də Avropa Sosial Xartiyasıdır. Belə ki, Xartiyanın elə birinci hissəsində bütün işçilər və onların öhdəsində olanların sosial təminat hüququ olması əsas prinsiplərdən biri kimi qəbul edilmişdir. Bundan başqa Xartiyanın 12-ci maddəsi bütövlükdə “Sosial təminat hüququ” adlanmaqla əsas məsələlərə toxunmuş, sosial təminat hüququnun səmərəli formada həyata keçirilməsini təmin etmək üçün tərəflər üzərinə öhdəliklər müəyyənləşdirmişdir [11, c.III, s.864]. Sosial təminat anlayışı yeni olsa da ona hiss edilən ehtiyac insanlıq tarixi qədər qədimdir. İnsanlar daima öz iradələrindən asılı olmadan bir sıra təhlükələr ilə qarşı-qarşıya qalmaqdadırlar. Həm insanlar, həm dövlət bütün gücü ilə bu ehtiyacı aradan qaldıraraq, təhlükələrin qarşısını almağa çalışmışdır. Yüz illərdir ki, bu təhlükələrdən xilas ola bilməyən insanlar heç olmasa zərərlərdən müdafiə oluna bilmənin yollarını axtarmışlar. Bax bu zərərlərdən insanı xilas edən və ona layiqli həyat səviyyəsi təmin edən yeganə sosial siyasət vasitəsi sosial təminatdır. Dünyada sosial təminatın formalaşmasına təsir göstərən bir sıra sosial təminat modelləri mövcuddur [15, s. 6].

Onlardan bəzilərinə diqqət yetirək:

1. İngilis modeli: bu modelin formalaşmasında Beveridcenin hesabatı vacib rol oynamışdır. Viliyam Beveridge tərəfindən hazırlanmış hesabat əsas olaraq insanları yoxsulluqdan qurtarma çarələrini axtarmışdır. Hesabatda sosial təminat sisteminin tək əldən idarə olunması, bütün sığorta növləri üçün məcburi olaraq konkret müəyyənləşdirilmiş bir ödəniş alınması, tibbi xidmətin yaradılması, sosial təminatın sadəcə işçiləri deyil hər kəsi əhatə etməsinin vacibliyi müdafiə olunmuşdur [4, s. 64].

2. Bismark modeli: sosial sığorta sistemi ilk olaraq Bismark tərəfindən Almaniyada yaradılmışdır. Bu modeldə sosial təminat hüququ bir qayda olaraq peşə fəaliyyətinə əsaslanmışdır. Müasir dövrümüzdə sosial sığorta modeli olaraq AB-liyi daxilində ən çox tətbiq olunan modeldir. Xəstəlik, iş qəzası, şikəstlik və yaşlılıq sığortaları mövzusunda bir sıra qaydalar müəyyənləşdirmişdir. Bismark sisteminin 1-ci fundamental prinsipi: özəl sığortaların istəyə bağlılığının aradan qaldırılaraq zərurətə çevrilməsinin mənimsənilməsidir. İkinci prinsip isə sosial təminat yardımlarından yararlanmaq istəyənlərin ödəniş edərək maliyyələşmədə iştirakıdır [16, s. 65].

3. Çili modeli: bu modelin özünəməxsus xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, özəl fondlar yaradılmışdı. Sığortalılara pensiya fondlarını seçməkdə və bir fondan digərinə keçməkdə tamamilə müstəqillik verilmişdi. Şəxsin bu pensiya fondlarında açdığı hesaba, ödədiyi ödənişə uyğun pensiyaya çıxdığı vaxt aylıq pensiya almaq hüququ yaranırdı [17].

4. Avstraliya modeli: bu modeldə İngilis-Yeni Zelandiya qarışığı bir sosial təminat sistemi tətbiq olunur. Bu modeldə daha çox vergilərlə maliyyələşən dövlət yardımları sistemi hakimdir [18, s. 53].

Dövrümüzün insanları yalnız bu gününü deyil, həyatının geridə qalan günlərində də özünün və ailəsinin dolanışığını təmin etmək istəyirlər. Bunun üçün də dövlət hər kəsə minimum bir gəlir zamanəti verməli onların yaşayış minimumunu təmin etməlidir. İnsanları hər zaman qorxudan yoxsulluğun qarşısı milli gəlirin cəmiyyətdə yenidən bölüşdürülməsi yolu ilə alınabilir [7, s. 44].

Sosial təminat sisteminin yaradılmasında müxtəlif metodlardan istifadə olunur: sosial sığorta, dövlət tərəfindən qayğı, ictimai-sosial yardım, sosial kompensasiya, sosial təbliğat və s. Sosial təminat metodlarını, bir-birindən fərqləndirmək hər zaman asan olmamışdır. Hər birinin özünəməxsus maliyyələşmə quruluşu, özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bununla yanaşı sosial təminat metodları ilə əlaqədar olaraq dövlətlərarası terminologiyada anlayış fərqliliyi də görülməkdədir [1, s.5]. Misal üçün, dövlət tərəfindən qayğı anlayışı yerinə ölkəmizdə daha çox sosial təminat anlayışından istifadə olunmaqdadır. Sosial təminatın əsas maliyyələşmə mənbəyi vergilər, ödənişlər və dövlət gəlirləridir. Hansının daha üstün olması ilə bağlı yekdil bir fikrə gəlinməmişdir. Fikrimizcə hər üçünün də özünəməxsus yeri vardır.

Dövlət və sosial təminat bir-birləri ilə mütləq əlaqəsi olan və bir-birindən ayrı təsəvvür edilə bilinməyəcək iki vasitədir. Sosial təminat əsl bir dövlət vəzifəsidir [9, s. 30]. Niyə deyirik ki, sosial təminat bir dövlət vəzifəsidir? Çünki, sosial təminata ehtiyac hiss etməyən cəmiyyət mövcud deyil və bu ehtiyac ilə qarşı-qarşıya olan insanların çoxu öz ehtiyaclarını qarşılayacaq imkanlara sahib deyildirlər. Bu isə o deməkdir ki, insanların sosial təminat ehtiyacını ancaq dövlət müdaxiləsi ilə ədalətli təmin etmək olar [17, s.25].

Lakin prof. Dr. Turan Yazgana görə sosial təminat bir dövlət vəzifəsi olsa da bu həddləri bəlli olmayan sonsuz tələb hüququ verən bir vəzifə deyildir. Dövlət beynəlxalq sənədlərdə də göstərildiyi kimi sosial təminatla bağlı cəmiyyətə imkanlarının çatdığı qədər zamanət verə bilər [14, s. 27].

Sosial təminat müxtəlif vasitələrlə həyata keçirilir. Sosial təminatın müasir vasitələri dedikdə bunlara aiddir: sosial sığortalar, sosial yardımlar və sosial xidmətlər. Sosial təminatın əvəz olunmaz, ən çox yayılan və ən inkişaf etmiş vasitəsi sosial sığorta hesab edilir. Sosial sığorta ilk dəfə Almaniyada 1881-ci ildə Bismark tərəfindən sosial risqlərə qarşı hazırlanan “sosial proqram” çərçivəsində təqdim olunmuşdur. Hazırlanan sosial proqramda işçilərin gəlirlərinin mühafizəsi qarşıya məqsəd qoyulmuş və bunu reallaşdırmaq üçün də məcburi sığorta sisteminin qurulması təklif edilmişdir. Hazırlanan sosial proqrama uyğun olaraq Almaniyada 15 iyun 1883-cü ildə “Xəstəlik Sığortası”, 6 iyul 1884-cü ildə İş Qəzaları Sığortası və 22 iyun 1889-cu ildə Yaşlılıq Sığortası haqqında Qanunlar qəbul edilmişdir. Bu qanunlarla dünyada ilk dəfə sosial sığortadan bəhs edilmiş və sosial sığorta Alman pozitiv hüququna daxil edilərək digər Avropa ölkələrini də qısa müddətdə öz təsiri altına almışdır [4, s. 10;11]. Sosial sığortada əsas diqqət yetiriləsi məqam o olmalıdır ki, sığorta olunanın ödədiyi məbləğ ilə alacağı məbləğ arasında ədalətli tarazlıq qurulsun. Bu müddətlə bağlı məsələlərə də aiddir. İkinci vacib məsələ işçilərin sosial sığorta qeydiyyatından kənarda qalması məsələsidir. Lakin unutmamaq lazımdır ki, işçilərin sosial sığorta qeydiyyatından kənarda qalması sosial təminatda əldə ediləcək məhsulun aşağı salınmasına, vergi itkisinə, işəgötürənlər arasında haqsız rəqabətə, gələcək təminatından məhrum olan işçilərin cəmiyyətdə yaratdığı narahatçılığına və onların təzyiqlərinə səbəb olacaqdır.

Nəticə

Dövlət nə etməlidir ki, ölkədə daha yaxşı bir sosial təminat sistemi yarada bilsin? Təbii ki, bunun üçün ilk növbədə insan iradəsindən asılı olan sosial risk yaradan amilləri müəyyənləşdirmək lazımdır ki, gələcəkdə belə risk yaradan amillərin imkan daxilində qarşısı alına bilsin. Sosial təminat kimlərə tətbiq olunmalıdır mütləq bu istiqamətdə dəqiqləşdirilmə aparılmalı, bundan sonra sosial vəziyyətə uyğun ədalətli sosial təminat tətbiq olunmalıdır. Sosial təminat sahəsini tənzimləyən qanunvericilik beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə formalaşdırılmalıdır. Lakin bu zaman ölkənin idarəetmə quruluşu, ölkədəki insanların psixologiyası mütləq nəzərə alınmalıdır. Sosial təminat qanunvericiliyi formalaşdırılarkən təkcə hüquqşünasların deyil, iqtisadçılar, sosioloq, psixoloq və həkimlərin də iştirakı təmin olunmalıdır. Sosial təminat bir ölkədə yaşayan insanların həyatına düzünə, ya da dolaylı olaraq təsir edən bir sistem olduğuna görə, fikrimcə qanun qəbul olunmazdan əvvəl xalqın rəyi üçün ümumi müzakirəyə təqdim olunmalıdır. Qanunun qəbul olunması zamanı rəy nəzərə alınmalıdır. Qanun qəbul olunmazdan əvvəl sosial təminat münasibətlərinin subyektlərinin (məs:işçilər, işəgötürənlər, təqaüdçülər və s.) hər birinin vəziyyəti ayrı-ayrılıqda araşdırılmalı və qiymətləndirilməlidir. Qəbul olunan qanun ehtiyac hiss edən istənilən şəxsin müdafiəsini təmin edəcək gücə malik olmalıdır. Dövlətdən kənar özəl müəssisələrin də sosial təminat sferasına yönləndirilməsinə şərait yaradılmalıdır. Çünki dövlət bizə minimum yaşayış səviyyəsi təmin edə və bu minimumdan aşağı düşməməkdə yardım edə bilər. Lakin hər bir insanın təbii haqqıdır ki, minimumun üstündə dayanan bir həyat səviyyəsi olsun və bunun üçün də onlara yardım edəcək özəl fondlardan istifadə edilməsinə dövlət tərəfindən dəstək verilməlidir. Bu siyasət həm dövlətin işini yüngülləşdirər, həm də insanların rifahını yüksəldər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. <http://e-qanun.az/framework/897>
2. Beynəlxalq sənədlər toplusu. I cild. Bakı, Qanun, 2008, 960s; II cild. Bakı, Qanun, 2008, 904s; III cild. Bakı, Qanun, 2008, 1064s; IV cild. Bakı, Qanun, 2008, 1052s; V cild. Bakı, Qanun, 2009, 1032 s.
3. Əliyev M.N. Sosial xidmətin anlayışı və prinsipləri / Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruluşunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. 12-ci buraxılış. Bakı: Adiloğlu, 2005, s. 158-162.
4. Əliyev M.N. Sosial xidmət və dövlətin sosial funksiyasının qarşılıqlı əlaqəsinin nəzəri və praktiki aspektləri // Bakı Universitetinin xəbərləri, Sosial-siyasi elmlər seriyası, Bakı, 2017, № 3, s. 5-16.
5. Əliyev M.N. Sosial təminat hüququ. Dərslik. Bakı: Adiloğlu, 2007, 464 s.
6. Əhmədov Y.P. Sosial işin nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Bakı: PG Nəşrlər Evi., 2013, 281 s.
7. Əsgərov Ə.X. Sosial siyasət və sosial ədalət. Bakı: Mütərcim, 2005, 231s.
8. Hacıyeva M.A. Sosial xidmətin dövlətin sosial fəaliyyəti ilə nisbəti / Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruluşunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. 16-cı buraxılış. Bakı, 2006, s. 184-188
9. Məlikli G.Q. Azərbaycan Respublikasının dövlət təhlükəsizliyində sosial siyasətin yeri və rolu. Bakı: İndigo, 2018, 208 s.
10. Şəfiyev Ü.A. Azərbaycanda sosial iş və sosial siyasət. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 690 s.
11. Rəcəbli H.M. Azərbaycan Respublikasının sosial siyasətinin transformasiyası və korporati təhlili. Bakı: Gənclik. 2003, 372 s.
12. Ali Güzel. Türk Sosial güvenlik sisteminde öngörülen reform mevcut sorunlara çözüm mü? // Çalışma ve Toplum, 2005/4, s.61-76.
13. Armağan Öztuksavul. "Şili Mucizesi": Sosyal Güvenliğin Yok edilmesi// 7 Temmuz 1999, www.antimai.org/mkl/arm99sili.htm 20.10.14
14. Avrupa Birliğinde Sosyal Güvenlik. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, Ankara, Yayın No:46, 2012, 389 s.
15. Can Tuncay., Ömer Ekmekçi. Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri. İstanbul: Kitapyurdu, 2013, 730 s.
16. Orhan Tuna. Nəvəət Yalçıntaş. Sosyal siyaset. İstanbul. 1985, she-26-28, 278 s.
17. Sosyal Güvenlik kavramı ve sosyal güvenlik ilkeleri// Sosyal güvenlik Dergisi, 2012/1, s. 41-55.
18. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения в условиях рыночной экономики: теория и практика правового регулирования. Автореф. дис.д.ю.н., М, 2000, 33 с.
19. Попов В.Г. Социальная защита населения в регионе. Учебное пособие, Екатеринбург, 1999, 351 с.

Asif Ibrahimli

The place of social service in the system of social policy

Summary

One of the main goals of social policy is to create social justice in society. Social justice is defined as the ability of all people to live independently, to develop themselves, and to have equal opportunities to use social services. In terms of social policy, social justice can be defined as the

ability to bridge the gap between the living standards of individuals in society, the difficulties in accessing social services and the shortcomings in the exercise of economic rights. The main goal of social policy is not to create a society without stratification, but to create a society in which inequalities between classes are eliminated. The importance of social policy lies in the fact that it aims at the welfare of society. However, the importance of social policy does not end there. is a key indicator.

Keywords: *social policy, social protection, social service, social comparison, social groups.*

Асиф Ибрагимли

Место социальной службы в системе социальной политики

Резюме

Одной из основных целей социальной политики является создание социальной справедливости в обществе. Социальная справедливость определяется как способность всех людей жить самостоятельно, развиваться и иметь равные возможности в использовании социальных услуг. С точки зрения социальной политики социальная справедливость может быть определена как способность преодолеть разрыв между уровнем жизни отдельных лиц в обществе, трудностями доступа к социальным услугам и недостатками в осуществлении экономических прав. Основная цель социальной политики состоит не в том, чтобы создать общество без расслоения, а в том, чтобы создать общество, в котором устраняется неравенство между классами. Важность социальной политики заключается в том, что она направлена на благосостояние общества. Однако на этом значение социальной политики не заканчивается - ключевой показатель.

Ключевые слова: *социальная политика, социальная защита, социальное обслуживание, социальное сравнение, социальные группы.*

Redaksiyaya daxil olub: 01.01.2022.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 06.01.2022.

Çapa qəbul edilib: 7.01.2022.

Sahə redaktoru: Kəmalə Ruintən, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

UOT 316.7

Elnur Süleymanzadə
Azərbaycan Universiteti
elnursuleymanzade106@gmail.com
Bakı, Azərbaycan

SOSIAL SIYASƏTDƏ GƏNCLƏRİN İŞSİZLİK PROBLEMİ

Xülasə

Sosial siyasət bütün sosial sahələrin və bütün sosial qrupların problemləri ilə məşğul olur və həll yolları yaradır. Bu mənada sosial siyasət sosial inkişaf, sosial ədalət, sosial tarazlıq və sosial integrasiya məqsədlərini ehtiva edir. Əmək münasibətlərindən irəli gələn sosial siyasətlər daha yeni olsa da, geniş mənada sosial siyasətlər bəşər tarixi qədər qədimdir. Bu gün gənclər arasında işsizlik səviyyəsinin artmasının arxasında birdən çox amil dayanır ki, bu da xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatları üçün vacibdir.

Məqalədə bilavasitə Avropa birliyi və inkişaf etmiş ölkələrdə sosial siyasətdə gənclərin işsizlik problemlərinin səbəbləri araşdırılır. Mövzunun aydınlaşdırılması məqsədilə nəzəri tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

Məqalənin yeniliyi - Sosial siyasətdə gənclərin işsizlik problemlərinin əsaslarını beynəlxalq prizmada necə və hansı istiqamətdə həll edilməsi yollarının nəzəri əsaslarla şərh edilməsinə bağlıdır.

Tədqiqat işi sosial iş və ya bununla bağlı olan digər sahələrdə, mühazirələrdə və xüsusi kurslarda istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: *sosial siyasət, gənclər, məşğulluq, işsizlik, iqtisadiyyat, beynəlxalq təşkilatlar.*

Giriş

Gənclərlə bağlı ilk sosial siyasət tədbirlərinin görülməsi “Sənaye İnqilabı” ilə birlikdə yaranan iş şəraiti nəticəsində ortaya çıxdı [16]. Xüsusən də toxuculuq fabriklərində və mədən iş yerlərində işləyən gənclərin iş şəraiti ilə bağlı neqativ hallar bu segment üçün sosial siyasət tədbirlərini zəruri etdi.

20-ci əsrdən etibarən global və regional səviyyədə beynəlxalq sosial siyasət tədbirlərinin həyata keçirildiyi görünür. Beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən, xüsusilə gənclərin işsizliyi ilə bağlı müxtəlif təşəbbüslər irəli sürülüb. Bunların arasında BÖT tərəfindən həyata keçirilən Gənclərin Məşğulluğu Proqramını (Youth Employment Programme) və Gənclərin Məşğulluq Şəbəkəsini (Youth Employment Network-YEN) saymaq olar [4].

Beynəlxalq səviyyədə qurulmuş tərəfdaşlıqdır. BMT Baş Assambleyasının Gənclərin Məşğulluğu Proqramı çərçivəsində qəbul etdiyi tövsiyələr ölkələr üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. İşsizlik probleminin dünya miqyasında artan xroniki problemə çevrilməsi və artan gənc əhali üçün kifayət qədər məşğulluq yaratmaması nəticəsində ortaya çıxan gənclər arasında işsizlik problemi bir çox ölkələrdə mühüm ölçülərə çatmışdır. Bu kontekstdə işləmək gücü və istəyi olan, əmək bazarında müəyyən edilən qazanc səviyyəsində iş tapa bilməyən, öz iradəsinə zidd olaraq iş tapa bilməyən 15-24 yaş arası gənc işsiz şəxslər gənc işsiz adlandırılır. Gənc əhali ölkələr üçün əhəmiyyətli bir gücdür, lakin bu gücün iqtisadi inkişaf və rifah səviyyəsinə töhfə verməsi üçün gənc əhali müəyyən proseslər çərçivəsində və müəyyən məqsədlərə uyğun olaraq məşğul olmalıdır [14].

Sosial siyasətdə məşğulluq

Sosial siyasət həm konsepsiyası, həm də məzmunu baxımından ən çox müzakirə edilən və mübahisəli sahələrdən biridir. Konsepsiya Kontinental Avropada sosial siyasət(social policy), Şimali Amerika ədəbiyyatında sosial rifah siyasəti(social welfare policy) kimi istifadə olundu [2]. Bəzi müəlliflər hər iki anlayışın eyni mənə daşdığını bildirir, digərləri isə sosial siyasəti geniş siyasətləri özündə cəmləşdirən və həmçinin sosial rifah siyasətini özündə birləşdirən çərçivə konsepsiyası hesab edirlər.

Elmi ədəbiyyatlarda sosial siyasət iki mənada nəzərdən keçirilir:

1. Dar mənada sosial siyasət
2. Geniş mənada sosial siyasət

Dar mənada sosial siyasət ilkin olaraq əmək və kapital sahibləri arasındakı bu ədalətsizliyə və mübarizəyə sülh yolu ilə, iqtisadi və ictimai həyat, bir sözlə, nizamın davamını təmin etməyə yönəlmiş siyasətlər kimi meydana çıxmışdır. Dar mənada sosial siyasət:

1. Kapitalist cəmiyyət quruluşuna və iqtisadi nizama əsaslanmaq;
2. Bu quruluşda, yalnız iki sinfə (fəhlə sinfi və işəgötürən-kapital) və bu iki sinif arasındakı münasibətlərə və bu siniflər arasındakı ziddiyyətlərə əsaslanmaq.
3. Sürətli sənayeləşmənin yaratdığı sosial problemləri həll etməyə və xüsusilə işçi sinfini bu problemlərdən qorumağa çalışmaq.
4. Mövcud quruluşu qorumaq məqsədi daşımaq [1].

Geniş mənada sosial siyasət bütün sosial sahələrin və bütün sosial qrupların problemləri ilə məşğul olur və həll yolları yaradır. Bu mənada sosial siyasət sosial inkişaf, sosial ədalət, sosial tarazlıq və sosial integrasiya məqsədlərini ehtiva edir. Əmək münasibətlərindən irəli gələn sosial siyasətlər daha yeni olsa da, geniş mənada sosial siyasətlər bəşər tarixi qədər qədimdir.

Sosial siyasət işçilərlə işəgötürənlər arasında yaranan problemlərin həlli məqsədi ilə meydana çıxsın da, zaman keçdikcə cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə və müxtəlif sosial problemlərə yönəlmiş, sosial nizam və bütövlüyü əhatə edən daha geniş vüsət almışdır [2]. Məsələn, belə bir fikir formalaşmış ki, təhsil, sağlamlıq və yaşayış imkanlarında hər kəs üçün minimum səviyyə təmin edilməlidir. Sonralar onun məqsədində genişlənmələr oldu, məsələn, geniş sosial bərabərlik və sosial ədalət məqsədini həyata keçirməyə çalışan təcrübələr meydana çıxdı. Sosial siyasətin əsas sahələrindən biri olan məşğulluğu geniş və dar mənada iki şəkildə müəyyən etmək olar. Geniş mənada məşğulluq istehsal amillərinin (əmək, kapital, təbii ehtiyatlar, sahibkarlar) istehsalı, yəni onların işi/məşğulluğu kimi müəyyən edilir. Bu kontekstdə geniş mənada məşğulluq istehsal amillərinin müəyyən bir müddətdə (adətən bir il) istifadə dərəcəsi kimi də ifadə edilə bilər [9].

Geniş mənada məşğulluq anlayışı bütün istehsal amillərini əhatə etdiyi halda, dar mənada məşğulluq və istehsal amillərində yalnız əmək amili nəzərə alınır. Buna görə də dar mənada məşğulluğu gəlir əldə etmək məqsədi ilə istehsalda və ya işləmək/işlədilməsi kimi əməyin istifadəsi kimi təyin etmək olar [9].

Məşğulluğun tərifindən və bununla bağlı anlayışlardan sonra mövzumuz üçün əsas olan işsizlik anlayışı vurğulanacaqdır. İşsizlik fərd və cəmiyyət əsasında iki fərqli şəkildə müəyyən edilə bilər. Cəmiyyət baxımından işsizlik istehsal resurslarının bir hissəsinin istifadə olunma bilməməsi deməkdir [2]. Fərdi baxımından işsizlik, işləmək istəyən, əmək qabiliyyətli və hazır olan fərdin müəyyən bir müddət ərzində mövcud əmək haqqına və mövcud iş şəraitinə baxmayaraq iş tapa bilməməsi vəziyyəti olaraq təyin edilə bilər [16].

İşləməyin təkə zərurət və ya azadlıq məsələsi deyil, həm də bir hüquq olduğu fikri [13] bu hüququn qorunması zərurətini ortaya çıxarmışdır. Şəxsin işləmək və öz işini sərbəst seçmək hüququnun milli və beynəlxalq səviyyədə qorunduğu müşahidə edilir. Beynəlxalq müdafiə çərçivəsində qiymətləndirilə bilən ən əsas sənədlər Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Konvensiyasıdır [16].

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 23-cü maddəsində deyilir ki, “hər kəsin işləmək, azad iş seçmək, ədalətli və əlverişli əmək şəraiti və işsizlikdən müdafiə hüququ vardır”. Bununla belə, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Paktın 6-cı maddəsinə əsasən, “bu paktın iştirakçısı olan dövlətlər hər kəsin sərbəst seçdiyi işdə işləmək yolu ilə pul qazanmaq imkanı daxil olmaqla işləmək hüququnu tanıyır və ya qəbul edilir və bu hüququn qorunması üçün müvafiq tədbirlər görür”.

Əmək hüququ çərçivəsində təşkil edilən sosial siyasət tədbirlərini aşağıdakı kimi sıralamaq olar :

- Adekvat məşğulluq imkanlarının yaradılması
- Ömür boyu öyrənmə perspektivi çərçivəsində peşə təhsili vasitəsilə işçi qüvvəsi resursunun ixtisaslarının inkişafı

- İş axtaranlar və işçi qüvvəsi axtaranları bir araya gətirmək
- İş həyatında iş təhlükəsizliyi və qoruyucu standartların təmin edilməsi
- İş həyatında müəyyən gəlir təhlükəsizliyinin təmin edilməsi
- Əməyin mühafizəsi və təhlükəsizlik şəraitinin yaxşılaşdırılması
- Əmək haqqı alanlar üçün təşkilatlanmaq hüququnun əldə edilməsi
- Aktiv və passiv məşğulluq siyasətləri vasitəsilə işsizlikdən qorunma
- Sosial təminat sistemi ilə işçi qüvvəsinin sosial risklərdən qorunması
- Beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrin, əməkdaşlıqların qurulması [1].

Qeyd olunan sosial siyasət tədbirlərini nəzərə alsaq, sosial dövlətin əmək hüququ çərçivəsində əmək həyatına müdaxiləsinin əhatə dairəsinin kifayət qədər geniş olduğu görünür.

İşsizliklə mübarizədə izlənildən sosial siyasətlər aktiv məşğulluq siyasəti və passiv məşğulluq siyasəti olaraq konseptual şəkildə əsaslandırılmışdır [4].

Həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə işsizliyin artması və onun xroniki sosial-iqtisadi problemə çevrilməsi işsizliklə mübarizədə aktiv məşğulluq siyasətinin kütləviləşməsinə səbəb olmuşdur. Aktiv məşğulluq siyasəti ilk dəfə 1950-ci illərdə İsveçdə bu adla adlandırılmışdır [13].

1948-ci ildə iki isveçli iqtisadçı Gösta Rehn və Rudolph Meidner ilk dəfə tam məşğulluq məqsədini həyata keçirərkən, iqtisadiyyatı nəzarətdə saxlayan sosial demokratlar aktiv məşğulluq siyasətini strategiya kimi müəyyən etdilər [13]. Bu inkişafdan sonra aktiv məşğulluq siyasətləri 1960-cı illərdə OECD tərəfindən ayrıca siyasət kimi qəbul edilmiş, üzv ölkələr arasında aktiv məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsini təşviq etmək üçün 1961-ci ildə Əmək və Sosial Məsələlər Komitəsi yaradılmışdır [14].

Aktiv məşğulluq siyasəti işsizliyin səbəblərini əmək tələbi və təklifi baxımından aradan qaldırmağa çalışan və ümumiyyətlə müəyyən qrupları hədəf alan siyasətlərdir. Bu siyasətlərlə əsasən yeni məşğulluq sahələrinin açılması, işsizlərin iş tapmaqda çətinliklərinin aradan qaldırılması, əmək tələbi və təklifinin institusional olaraq bir araya gətirilərək əmək bazarına girişinin asanlaşdırılması və əhəlinin məşğulluq imkanlarının artırılması xüsusilə də uzunmüddətli işsizlər hədəflənir [1].

Passiv məşğulluq siyasətləri işsizlik nisbətlərini azaltmaq əvəzinə, işsizliyin fərd, ailə və cəmiyyətə mənfi təsirlərini aradan qaldırmağa, işsizlərə müəyyən iqtisadi təhlükəsizlik təmin etməyə yönəlmiş tədbirlərdir. Başqa sözlə, bu siyasətlərdə aktiv məşğulluq siyasətlərində olduğu kimi yeni məşğulluq sahələrinin yaradılması və məşğulluq həcmnin artırılması tədbirləri nəzərdə tutulmur. Passiv məşğulluq siyasəti inkişaf etməkdə olan ölkələrə nisbətən inkişaf etmiş ölkələrdə daha intensiv tətbiq olunur.

Ümumiyyətlə, Aktiv və passiv məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsi aşağıdakı formada qeyd edilir: [1]

Cədvəl 1. Aktiv və passiv məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsi

Aktiv Məşğulluq Siyasətləri (Müalicə)	Passiv Məşğulluq Siyasətləri (Təcili Yardım)
Peşə Təhsili Proqramları	İşsizlik Sığortası
Sahibkarlığa Kömək Proqramlar	İşsizlik müavinəti
Əmək haqqı və məşğulluq subsidiyaları	İş Paylaşımı: Erkən pensiya İş Paylaşımı İş vaxtının qısaldılması
Birbaşa İctimai Məşğulluq	İşdən çıxma haqqı, bildiriş ödənişi, iş itirmə kompensasiyası
Dövlət uyğunlaşdırma və Məsləhətçilik Xidmətləri	

Sosial siyasətdə gənclərin işsizliyi

Sosial siyasətdə risk qrup olaraq gənclərin əsas xüsusiyyətləri:

20-ci əsrin sonu və 21-ci əsrin əvvəllərində baş verən dəyişikliklərlə; Ənənəvi keçid modelinin uzadılmış və kövrək keçidlərlə əvəzlənməsi gəncləri sosial həyatda risk qrupuna çevirir.

Bütün dünyada gənclər məşğulluq vəziyyəti və işləyən yoxsulluq baxımından əlverişsiz qruplardan birini təşkil edir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə gənclərin əmək bazarında yaşadıkları problemlər inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə fərqlidir.

a) Onlar məktəbi bitirmədən yarım ştatlı işlərdə işləməklə iqtisadi müstəqilliklərini əldə edirlər;

b) Onların təhsil müddətini uzatmaqla əmək bazarına daxil olmalarını gecikdirir;

c) İxtisasları aşağı olan gənclər qeyri-formal, özəl sektorda öz hesabına işləməyə üstünlük verirlər [15].

Bu ölkələrdə gənclərin işsizliyi bir çox iqtisadi və sosial problemlərə səbəb olur.

İlk sosial siyasət tədbirləri, gənclərin işə qəbul olunma yaşı və iş saatları üçün mühafizə qaydalarına aid olub. Gənclərin işsizliyi ilə bağlı sosial siyasətlərin həyata keçirilməsində beynəlxalq təşkilatlar böyük rolu vardır. BMT, BƏT, Aİ kimi beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti istiqamətləri makro səviyyədə gənclərlə bağlı sosial siyasətin həyata keçirilməsində əhəmiyyətli dərəcədə önəmlidir [5].

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı bütün dünyada gənclər üçün ən əhatəli sosial siyasətlər formalaşdırmaqdadır:

1) 1966-cı il İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Pakt

2) 1989-cu il Uşaq Hüquqları Konvensiyası

3) 1995-ci il Dünya Gənclər Fəaliyyət Proqramı

Buraya, Gənclərin qlobal səviyyədə müdafiəsi üçün tənzimləmə və fəaliyyətləri daxildir. Həyata keçirilən tədbirlərin əlaqələndirilməsi BMT-nin Gənclər Proqramı tərəfindən həyata keçirilir. BƏT-in gənclərlə bağlı fəaliyyəti gənclərin məşğulluq problemlərinə diqqət yetirir. Bu kontekstdə BƏT:

a) Bir çox razılaşma və tövsiyələri qəbul etdi;

b) Gənclərin Məşğulluğu Proqramı və Gənclərin Məşğulluq Şəbəkəsi ilə gənclərin məşğulluğunun artırılması üçün qlobal tədbirlərin görülməsi;

c) Ölkə proqramlarının müəyyən edilməsini və həyata keçirilməsini dəstəkləməkdir [5].

Bu gün gənclər arasında işsizlik səviyyəsinin artmasının arxasında birdən çox amil dayanır ki, bu da xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatları üçün vacibdir. Bir çox tədqiqatlarda bu elementləri mikro və makro baxımından təsnif etmək mümkündür [5].

Nisbi əmək haqqı, ümumi tələb, qadınların işçi qüvvəsində iştirak nisbətlərinin artması və gənclərin işçi qüvvəsinin sayı gənclərin işsizliyinə təsir edən makroiqtisadi amillər kimi göstərilir [10]. Aİ nəzərə alındıqda, üzv ölkələr bir heterogen quruluşa malik olduqları üçün fərqli göstərici səviyyələrinə malik ola bilərlər. Buna görə də, bəzi ölkələrdə gənclər arasında işsizlik nisbəti nisbətən aşağıdır və Aİ orta səviyyəsindən aşağıdır [3].

2019-cu ildə Dünyada 71 milyon gənc işsiz və 156 milyon gənc işçi yoxsulluq içində yaşamış, gənclərin işsizliyi kritik global problemlərdən birinə çevrilmişdir. [11] BMT-nin standart tərifinə görə, gənclər 15-24 yaş arasındadır, onların 85%-i inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaşayır [12]. Lakin bütün bu hesablamalarda nəzərə almaq lazımdır ki, gənclərin işsizlik müddəti günü-gündən uzanır.

Əslində gənclər arasında işsizlik qısamüddətli (3 aya qədər); uzunmüddətli (3 aydan 1 ilə qədər) və xroniki (1 ildən çox) təsnif edilə bilər [10]. Digər tərəfdən, 2007-ci ildən etibarən dünyada gənclər arasında işsizlik 2008-ci il maliyyə böhranından sonra güclənməyə meyli olmuşdur, buna görə də işçi qüvvəsinə qoşulmazdan əvvəl təhsildə qalma müddəti uzadılmış, təhsildə işləyənlərin və işsizlərin nisbəti təhsil artmışdır [9]. 15-24 yaşlı şəxslər, 25 və yuxarı yaşda olan şəxslər isə yetkinlər hesab edilir [12]. Fərdlər təhsil alıb-almamasından asılı olmayaraq məşğul və ya işsiz kimi təsnif edilir. BƏT və Eurostat-ın işsizlik statistikasına göstərir ki, işsizlik sığortası sadəcə tələbələr tələbə olduqları üçün əhatə olunmur [7].

Gənclərin işçi qüvvəsində az iştirakının əsas səbəbləri bunlardır:

- a) təhsildən əmək bazarına keçiddə maneələr,
- b) ölkədə yüksək işsizlik səviyyəsi, gənc işsizlər arasında ixtisaslı iş yerlərinin olmaması,
- c) uzun müddət iş axtarmasına baxmayaraq iş tapa bilməyən gənclərin ətaləti,
- ç) iş təcrübəsinin olmaması və xüsusilə Hərbi xidməti yenidən bitirmiş və ya hərbi xidmətini başa vurmuş gənclərin əmək bazarının tələb etdiyi keyfiyyətlərə malik deyillər.
- d) Gənc işsizlərə köməklik göstərən vasitəçi qurumların olmaması və gənc işsizlərin natamam işlərə üstünlük verdikləri halda müvəqqəti olaraq az maaşlı işlərdə işləmələrinə baxmayaraq, daimi iş axtarışında yüksək maaşlı iş tələbləridir.

Təhsilə cəlb olunanların sayı artdıqca gənclərin işçi qüvvəsində iştirak nisbətləri azalır. 15-24 yaş arası gənclər üçün global işçi qüvvəsində iştirak nisbəti 1993-2018-ci illər arasında əhəmiyyətli dərəcədə azalıb və bu müddətdən sonra 15 faiz bəndi artaraq 42%-ə çatıb [8]. Bu tendensiya əsasən, bunu gənclər arasında maarifləndirici fəaliyyətə cəlb olunanların artması ilə əlaqələndirmək olar. Qlobal miqyasda orta təhsildə ümumi qəbul nisbəti 1993-cü ildəki 55%-dən 2017-ci ildə 77%-ə yüksəldiyi halda, eyni dövrdə ali təhsildə 14%-dən 38%-ə yüksəlmişdir [18]. Gənclərin işçi qüvvəsində iştirak nisbəti aşağı gəlirli ölkələrdə ən yüksəkdir - 57%; ən aşağı dəyər (36%) aşağı-orta gəlirli ölkələrdə müşahidə olunub [11].

Yuxarı orta gəlirli ölkələrdə gənclərin iştirakı 1993-cü ildən bəri 20 faiz bəndindən çox azalaraq 2018-ci ildə yüksək gəlirli ölkələrdə (45%) qeydə alınan səviyyəyə oxşar olaraq 44%-ə çatıb [8]. Bununla belə, yuxarı orta gəlirli ölkələrdə ali təhsilə ümumi qəbul nisbəti 2017-ci ildə 52% təşkil edib ki, bu da yüksək gəlirli ölkələrlə müqayisədə (77%) hələ də əhəmiyyətli dərəcədə aşağıdır [11].

Üstəlik, 2017-ci ildə aşağı-orta gəlirli ölkələrdə bu nisbətin cəmi 24% olması onu göstərir ki, təhsilə cəlb olunma ölkələrin gəlir qrupları üzrə gənclərin işçi qüvvəsində iştirak nisbətlərindəki fərqlərə məhdud təsir göstərir [12].

Nəticə

Bütövlükdə, sosial siyasət işçilərlə işəgötürənlər arasında yaranan problemlərin həlli məqsədi ilə meydana çıxsada, zaman keçdikcə cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə və müxtəlif sosial problemlərə yönəlmiş, sosial nizam və bütövlüyü əhatə edən daha geniş vüsət almışdır. Sosial siyasət tədbirlərini nəzərə alsaq, sosial dövlətin əmək hüququ çərçivəsində əmək həyatına müdaxiləsinin əhatə dairəsinin kifayət qədər geniş olduğu görünür. İşsizliklə mübarizədə izlənən sosial siyasətlər aktiv məşğulluq siyasəti və passiv məşğulluq siyasəti olaraq konseptual şəkildə əsaslandırılmışdır.

Həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə işsizliyin artması və onun xroniki sosial-iqtisadi problemə çevrilməsi işsizliklə mübarizədə aktiv məşğulluq siyasətinin kütləviləşməsinə səbəb olmuşdur. Bütün dünyada gənclər məşğulluq vəziyyəti və işləyən yoxsulluq baxımından əlverişsiz qruplardan birini təşkil edir.

Beləliklə, gənclər arasında işsizlik səviyyəsinin artmasının arxasında birdən çox (sosial, iqtisadi, mədəni) amil dayanır ki, bu da xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatları, sosial siyasəti üçün vacib problemlərdən birinə çevrilmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Altan Ömer Zühtü. Sosial Politika. Anadolu: Anadolu Üniversitesi. Eskişehir. Açıköğretim Fakültesi Yayınları. 2007. 350 s.
2. Burden T. Social Policy and Welfare: A Clear Guide , London, Pluto Press, 1998, 261 pp.
3. Dünya'_Da_Ve_Turkiye'de_Covid_19_Surecinde_Issizlik_Ve_Genc_Issizligi_Soru. [Elektron resurs]/URL: NU <https://www.researchgate.net/publication/350771315>. Müraciət olundu: 13.1.2022
4. EU Youth Report 2015, 2016, Luxembourg, s. 61. [Elektron resurs]/URL: https://ec.europa.eu/assets/eac/youth/library/reports/youth-report-2015_en.pdf.
5. Emirgil, Burak Faik. Gençlere Yönelik Sosyal Politikalar. Bursa: Dora Yayınları, 2013. 302 s.
6. Eurostat regional yearbook 2019 edition. [Elektron resurs]/URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/10095393/KS-HA-19-001-EN-N.pdf/d434affa-99cd-4ebf-a3e3-6d4a5f10bb07?t=1574339587000>. Müraciət olundu: 3.2.2022
7. Evaluation of the EU Youth Strategy and the Council Recommendation on the mobility of young volunteers across the EU Final 2016 report [Elektron resurs]/URL: https://europa.eu/youth/d8/sites/default/files/inline-files/youth-strategy-mobility-evaluation-2016-summary_en.pdf. Müraciət olundu: 1.2.2022
8. Günaydin ,D., Çetin, M. Genç İşsizliğin Temel Makroekonomik Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz // Pamukkale Üniversitesi SBE Dergisi. 2015, Sayı:22, s.17-34
9. Hesapçıoğlu, Muhsin (1994), İnsan Kaynakları Yönetimi ve Ekonomisi, İstanbul: Beta
10. ILO "Global Employment Trends for Youth 2017", Paths To A Better Working Future, Cenova. 2017, 443pp.
11. ILO "World Employment and Social Outlook Trends 2019", Cenova: INTERNATIONAL LABOUR OFFICE. 2019. 20s.
12. ILO World employment and social outlook trends 2015. [Elektron resurs]/URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/documents/publication/wcms_337069.pdf. Müraciət olundu: 10.2.2022.
13. İşsizlikle Mücadelede Aktif İstihdam Politikaları. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. BİÇERLİ, K. 2005, 250 s.

14. Kelleci, S. & Türk, Z. (2016). Genç İşsizliğin İncelenmesi: Oecd Ülkeleri Ve Türkiye Karşılaştırmasi. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, sayı 5(13), s.10-25
15. Scarpetta, Stefano v.d. (2010), "Rising Youth Unemployment During The Crisis", OECD Social, Employment and Migration Working Papers, Sayı. 106, 2010, ss. 1-35
16. Tokol, Aysen; Alper, Yusuf.. Sosyal Politika, Bursa: Dora Yayınları, 2015, 324 s.

Elnur Suleymanzade

The problem of youth unemployment in social policy

Summary

Social policy deals with the problems of all social spheres and all social groups and creates solutions. In this sense, social policy includes the goals of social development, social justice, social balance and social integration. Although social policies arising from labor relations are newer, social policies in the broadest sense are as old as human history. Today, there are many factors behind the increase in youth unemployment, which is especially important for the economies of developing countries.

The article examines the causes of youth unemployment in social policy in the European Union and developed countries. Theoretical research methods were used to clarify the topic.

The novelty of the article is related to the theoretical interpretation of the ways and means of solving the problems of youth unemployment in the international prism in social policy.

Research can be used in social work or other related fields, lectures and special courses.

Keywords: *social policy, youth, employment, unemployment, economy, international organizations.*

Эльнур Сулейманзаде

Проблема молодежной безработицы в социальной политике

Резюме

Социальная политика занимается проблемами всех социальных сфер и всех социальных групп и создает решения. В этом смысле социальная политика включает в себя цели социального развития, социальной справедливости, социального равновесия и социальной интеграции. Хотя социальная политика, вытекающая из трудовых отношений, новее, социальная политика в самом широком смысле так же стара, как история человечества. Сегодня существует множество факторов роста безработицы среди молодежи, что особенно важно для экономики развивающихся стран.

В статье исследуются причины молодежной безработицы в социальной политике в Европейском Союзе и развитых странах. Для уточнения темы использовались теоретические методы исследования.

Новизна статьи связана с теоретической интерпретацией путей и средств решения проблем молодежной безработицы в интернациональной призма социальной политики.

Исследования могут быть использованы в социальной работе или других смежных областях, лекциях и специальных курсах.

Ключевые слова: *социальная политика, молодежь, занятость, безработица, экономика, международные организации.*

Redaksiyaya daxil olub: 14.03.2022.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 15.03.2022.

Çapa qəbul edilib: 17.03.2022.

Sahə redaktoru: Sakit Hüseynov, fəlsəfə elmləri doktoru, professor.

UOT 316.04

Ülkər Həsənova
Azərbaycan Universiteti
magistr
Ulker.1010@icloud.com
Bakı, Azərbaycan

STİQMATİZASIYAYA UĞRAMIŞ VƏTƏNDAŞLARIN CƏMİYYƏTDƏ RASTLAŞDIQLARI İŞSİZLİK PROBLEMİ

Xülasə

Məqalədə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial işinin təşkilinin sosial-hüquqi aspektləri araşdırmaya cəlb edilir. Eyni zamanda cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial reabilitasiyası haqqında da ətraflı danışılır. Cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası üzrə tədbirləri öz səlahiyyətləri daxilində müvafiq icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirirlər.

Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının qorunması üzrə komissiyalar, dövlət təhsil və tibb müəssisələri, məşğulluq xidməti orqanları, habelə digər müəssisə və təşkilatlar cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası ilə bağlı məsələlərlə maraqlanırlar. Həm də bu Qanunun və digər qanunvericilik aktlarının tələblərini yerinə yetirməyə borclu olduqları da vacib məqamlardan biri kimi qeyd olunur.

Sosial adaptasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsində bələdiyyələr, fiziki şəxslər, mülkiyyət növündən və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxslər, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatları könüllülük əsasında iştirak edə bilirlər.

Açar sözlər: *penitensiar müəssisə, cəzaçəkmə, məhbus, azad edilmiş şəxslərlə sosial iş, sosial adaptasiya*

Cəmiyyətin demokratikliyi onun hər bir üzvünün, hətta dövlətin qanunlarını pozaraq cinayət törətmiş şəxslərin özlərinin də hüquqlarının qorunması ilə ölçülür. Bu mövzunun aktuallığı hər şeydən əvvəl müxtəlif ölkələrdə qəbul edilmiş olan hüquqi aktlar, həmçinin BMT-nin 1955-ci il "Məhkumların davranış qaydalarının minimum standartları", Avropa Şurası tərəfindən qəbul olunmuş Avropa penitensiar qaydaları ilə tənzimlənsə də, hələ də bəzi məqamlar lazımi səviyyədə qanunvericiliklə tənzimlənmiş qaydada real həyatda öz əksini tapmamaqdadır [11, s. 3].

Cəzaçəkmə müəssisəsindən azad olunmuş şəxslərin hüquqlarının qorunması özündə bir neçə anlamda başa düşülür. Bunlardan biri də onların cəmiyyətdə öz yerlərini tapmaları, mövcud vəziyyətlərini bərpa etmək üçün lazımi dəstəyi görmələrinə doğru atılan addımlardan ibarətdir. Azərbaycan dövlətinin uğurlu sosial siyasəti nəticəsində ölkəmizdə daim güclənən sosial təminat sisteminin əhatə etdiyi əhali qruplarından biri də işsizlikdən əziyyət çəkən vətəndaşlardır. Məlum olduğu kimi işsizliyin yaranma səbəbləri müxtəlifdir. Bunlardan ən diqqətdənkənar qalan səbəblərdən biri həbsxanadan, cəzaçəkmə müəssisəsindən çıxandan sonra iş yerlərinin bütün qapılarının vətəndaşın üzünə bağlanmasıdır. Qanun pozanı ətraf-ələmdən təcrid edən həbs və digər tədbirlər artıq onu azadlıqdan məhrum etməklə öz müqəddəratını təyin etmək hüququndan məhrum etdiyinə görə ona əzab verir. Ona görə də özünü doğruldan seqreasiya, yaxud intizam mülahizələri istisna olmaqla penitensiar müəssisə və cəmiyyət bu vəziyyətdən doğan iztirabları dərinləşdirməməlidir. Buna misal olaraq işgötürənlərin qeyri-qanuni olaraq işçidən məhkumluq haqqında arayış tələb etməsini göstərmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, bu birbaşa olaraq Azərbaycan Əmək Məcəlləsinin 48-ci maddəsinin 6-cı hissəsinin ziddinədir və qanun pozuntusu

hesab olunur [5]. Həmin maddədə göstərilir ki, əmək münasibətlərinə girən işçidən bu Məcəllədə nəzərdə tutulmamış, habelə işin (vəzifənin) xüsusiyyətlərinə uyğun gəlməyən əlavə sənədlərin tələb edilməsi qadağandır. Bu cür qanuna zidd tələblərin işəgötürənlər tərəfindən icrası birbaşa olaraq dövlətin -penitensiar müəssisənin bütün islah, tərbiyə işlərinin qazandırdığı əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərin əhəmiyyətini minimuma endirir. Məhkum düşdüyü psixoloji vəziyyət səbəbindən cəmiyyətdə özünü reallaşdırma bilmədiyi üçün, cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmədiyi üçün yenidən cinayət törədərək eyni səhvi təkrarlamış olur. Lakin həbs cəzasının, yaxud azadlıqdan məhrumetmə hökmünün məqsədi və bəraəti son nəticədə cəmiyyəti müdafiə etmək və cəmiyyət üçün təhlükəli olan cinayətlərin qarşısını almaqdır. Fikrimcə, iş yeri ilə təmin oluna bilməyən cəza çəkməkdən azad olunmuş işsiz şəxslərin müqəddəratını həll etmək məsuliyyətinin böyük hissəsi dövlətlə yanaşı cəmiyyətin üzərinə düşür. Cəza müddətinin başa çatması ərafəsində məhbusun tədricən cəmiyyət həyatına qayıtması üçün tədbirlər görülməsi təxirəsalınmaz hesab olunur. Bu məqsədə məhkumun törətdiyi cinayətin xarakteri və xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla azad olunmalıları üçün ya müəssisənin özündə, ya da başqa bir müəssisədə xüsusi rejim yaratmaqla, yaxud məhbusları sınaq müddətinə, onlar həmin müddətdə yenə də nəzarət altında qalmaqla - bu nəzarətin polis hakimiyyəti orqanlarına tapşırılmaması və səmərəli sosial yardımla əlaqələndirilməsi şərtlə - nail olmaq mümkündür. Məhbuslarla davranış zamanı onların cəmiyyətdən təcrid olunmalarına səbəb olacaq amillər deyil, cəmiyyətin üzvü olaraq qalmaqla davam etmələrinin əhəmiyyətini göstərən cəhətlər nəzərə alınmalıdır. Buna görə də məhbusları cəmiyyət həyatına qaytarmaq məqsədilə ictimai təşkilatlar mümkün olan hər yerdə penitensiar müəssisələrin əməkdaşları ilə əməkdaşlığa cəlb edilməlidir. Hər bir müəssisədə məhbusun öz ailəsi və onun cəmiyyətə inteqrasiyasına nail olmağa əməli köməklik göstərə biləcək, qeyri-hökumət təşkilatları ilə sıx surətdə əlaqələr saxlaması və bu əlaqələrin möhkəmləndirilməsi qayğısına qalan sosial işçilər olmalıdır [2, s. 21]. Məhbusların qanunla qorunan mənafeləri, sosial təminatı və digər sosial güzəştlər sahəsində qanunlar və onlar barəsində çıxarılan hökmün şərtlərinə uyğun olan maksimum hüquqlarını özlərində saxlaması üçün tədbirlər görülməli, müəssisənin tibbi xidməti məhbusun yenidən tərbiyəsinə əngəl törədə bilən fiziki və psixi xəstəliklərin, yaxud qüsurların aşkara çıxarılması və müalicəsi qayğısına qalmalı, bu məqsədlə lazımi bütün terapevtik, cərrahi və psixiatrik xidmət imkanları təmin edilməlidir. Cəmiyyətin vəzifəsi məhbusun azad edilməsi ilə bitmir. Ona görə də azad edilənlərin qurbanı olduqları problemlə mübarizə aparan və onların yenidən cəmiyyət həyatına qoşulmalarına əməli kömək edən dövlət orqanlarının, özəl təşkilatların, eləcə də qeyri-hökumət təşkilatlarının olması zəruridir. Həmçinin məhkum azad olunmamışdan 3 ay əvvəl qeydiyyatda olduğu əraziyə müvafiq olaraq məşğulluq orqanlarına və digər müvafiq qurumlara sorğular göndərilir. 3 ay sonar azadlığa qovuşan məhkumun işlə təmin olunması barədə məlumat verilir. Eyni zamanda məhkumun sosial-məişət problemlərinin həlli üçün də aidiyyəti qurumlara müraciət olunur. Məhkum azad olunduqdan sonra iş tapmaq üçün Dövlət Məşğulluq Agentliyinin yerli orqanlarına müraciət edə bilər. "Penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası haqqında" qanuna əsasən sosial adaptasiya tədbirlərini öz səlahiyyətləri daxilində müvafiq icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirməlidir. Qanuna istinadən, cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslər sosial adaptasiya məqsədilə qeydiyyatda alınmalı, onlarla hazırlıq işləri aparılmalıdır. Əgər azadlığa çıxan şəxsin daimi yaşayış yeri yoxdursa, müvəqqəti yaşayış yeri ilə təmin olunmaq üçün müraciət edə bilər. Müvafiq yaşayış yeri ilə təmin olunma qaydası və yaşamaq müddətinin artırılması halları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir [7].

Fikrimizcə, Ədliyyə Nazirliyi Penitensiar xidmətinin tərbiyə müəssisələrində məhkumlara bacarıqları nəzərə alınmaqla xüsusi peşə ixtisası üzrə təlim proqramlarının keçirilməsini təşkil etməli, daha sonra onların azadlığa çıxdıqdan sonrakı məşğulluqları müvafiq formada təmin edilməli, bacarıqları üzrə işlərdə əməyə cəlb olunmalarına imkan yaradılmalıdır. Bütün bu proseslərdə dövlətlə yanaşı qeyri-hökumət təşkilatlarının da əməkdaşlığı işin səmərəliliyinin

artırılmasında əsaslı rol oynayacaq. Tarix boyu bütün cəmiyyətlərdə sosial problemlər olmuş və şəraitdən asılı olaraq həmin cəmiyyət problemlə qarşılaşan fərdlərin bəzilərinin vəziyyətini müsbət yöndə, bir qismininkini isə mənfi yöndə dəyişmişdir.

Sosial problemlərdən biri də cəzaçəkməkdən azad edilmiş şəxslərin psixososial reabilitasiyası zamanı cəmiyyətə yenidən inteqrasiya olunmasında qarşıya çıxan çətinliklərdir. Çətinliklər iki şəkildə özünü büruzə verir: Daxili və xarici.

Daxili- şəxsin psixoloji vəziyyəti ilə əlaqəli olub, birbaşa özündən qaynaqlanan problem kimi səciyyələnir. Xarici çətinliklər isə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin reabilitasiyası və sosial adaptasiyası zamanı yaranan problemlərin başında vətəndaşların psixoloji durumlarının digər şəxslər tərəfindən diqqətdənkənar qalmasıdır.

Cəzaçəkmə müəssisəsindən azad olunmuş şəxsə cəzaçəkmə müddətində tətbiq olunan cəzanın məqsədi şəxsə məhrumiyyət tətbiq etməklə onu tərbiyələndirməkdən, əxlaqi cəhətdən sağlamlaşdırılmasına və islah olunmasına xidmət etməkdən ibarətdir. “Dərmanın miqdarı kifayət etdiyindən çox və ya az olduqda müalicədə məqsədə nail oluna bilmədiyi kimi, cəza da zəruri həddi keçdikdə məqsədinə nail olmur. Ona görə də əgər qanunverici əvvəlcədən məhrumiyyətin törədilən əmələ uyğun olmadığını bilirsə, qeyri-əxlaqi hərəkət etmiş olur və deməli, əvəzçixma hüquq, ədalət və cəzanın əxlaqiliyi ideyasına xidmət etmir [10, s.12].

Cəzanın xarakteri cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin reabilitasiyasına ciddi şəkildə təsir göstərir. Bu şəxslərin sosial reabilitasiyasının düzgün təşkili onların cəmiyyətə inteqrasiya olunmaları və yaxınlaşması kimi başa düşülməlidir.

Reabilitasiya anlayışına tarixi baxımdan yanaşsaq, ilk dəfə olaraq bu anlayış məhz hüquqi termin kimi orta əsrlərdə fransız hüquqşünas Bleynianus tərəfindən istifadə edilib [4, s.45].

Cəza çəkməkdən azad olunan şəxslərin psixi inkişafı, yaş xüsusiyyətləri və digər hallar nəzər alınmaqla onların cəzaçəkmə müddətində və azad olunduqdan sonra hüquqlarının müdafiə olunması qayğısına qalınması reabilitasiyalarının əsasını təşkil edir. Çünki psixososial reabilitasiyanın əsası hər hansı cinayət səbəbindən azadlıqdan məhrum olunmuş şəxsin sonradan meydana çıxan qalıcı və yaxud da keçici çatışmazlıqlarının, bəzən isə məhdudlaşdırılmış funksional bacarıq və fəaliyyətinin psixososial cəhətdən dəstəklənərək gündəlik yaşamda sərbəst vəziyyətə gəlməsini təmin etməyə yönəlmişdir.

Qanunverici unutmalı deyil ki, “cəza vasitəsilə insanın daxili dünyasını dəyişdirmək və ya təkmilləşdirmək mümkün deyildir. Çünki cəza məcburetmədir, inandırma deyildir” [11, s.17].

Cəzaçəkmə müəssisəsindən azad olunmuş şəxsi ətraf-ələmdən təcrid edən cəza və digər tədbirlər artıq onu azadlıqdan məhrum etməklə öz müqəddəratını təyin etmək yolunda qərarlar qəbul etməkdən çəkindirir, psixoloji cəhətdən özünü gücsüz hiss edir [1, s. 4].

Cəza özünün gücü ilə insanın mənfi əməllərini yox etmək iqtidarında deyildir [3].

Cəza törədilən əməlin xarici səbəbinə deyil, onu törədən daxili aləminə təsir edir. Ona görə də reabilitasiya qorxu yaratma, cəza ilə deyil, həm də cinayətin səbəblərini aradan qaldıra bilən, onu doğuran səbəblərin xarakterini dəyişə bilən mühitin formalaşdırılması vasitəsilə həyata keçirilməlidir.

P.A.Sorokin hesab edirdi ki, cinayət psixoloji vəziyyətin təzahürüdür. O qeyd edirdi: “Cinayət əməlləri vardır ki, onlar ancaq özü-özlüyündə deyil, psixi vəziyyətdə cinayət kimi dəyərləndirilə bilər.

İnsan bio-psixososial varlıqdır. Belə qənaətə gəlmək olar ki, cəza çəkməkdən azad olunmuş şəxslərin psixoloji vəziyyət səbəbindən törətdiyi əmələ görə azadlıqdan məhrum olunması, cəmiyyətə adaptasiya olunmaları üçün də məhz ilk reabilitasiya tədbiri kimi psixoloji dəstək almalarını, daha sonra sosial mühitdə əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi üçün lazımı tədbirlərin müvafiq qurumlar tərəfindən icrasını zəruri edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Anthony Petrosino, James Derzon, Julia Lavenberg The role of the family in Crime and Delinquency: evidence from Prior Quantitative reviews // The Southwest Journal of Criminal Justice, 201, Vol. 6(2), 108-132 pp.
2. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu, 1999-cu il, № 4. [Elektron resurs]/ URL: <http://e-qanun.az/framework/46943>. Müraciət olundu: 11.12.2021
3. Ceza İnfaz Kurumlarında Sosyalleşmə və İslah İlişkisi // Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD), 2015, Cilt 15, Sayı 2, 159-188.
4. Əliyev N. Məhbusların hüquqları. Bakı: Qanun, 2007. 286 s.
5. Məlum və həbs olunmuş şəxslərin hüquqlarının qorunması diqqət mərkəzindədir // Cəmiyyət və cəza: ictimai-siyasi elmi-təcrübi jurnal. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Penitensiar Xidməti Bakı: 2020 (29), N 4, s.19-20.
6. Məmmədov S. Avropa penitensiar qaydaları [Mətn]: hüquq müdafiəçiləri üçün sorğu kitabı / Sahib Məmmədov, Mehdi Mehdiyev; İnsan hüquqları üzrə resurs mərkəzi. B.: Adiloğlu, 2001, 82 s.
7. Quliyev M. Ölkəmizdə formalaşmış müasir penitensiar sistem daha da təkmilləşdirilir və inkişaf etdirilir // Respublika qəzeti, 21.11.2012.
8. Penitensiar sistemdə islaholmaya xüsusi diqqət yetirilir // Respublika qəzeti. 21-11-2017
9. Penitensiar müəssisələrdə cəzaçəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. [Elektron resurs] / URL: <http://www.e-qanun.az/framework/13556>. Müraciət olundu: 12.12.2021
10. Rəhimov İ. "Cəzanın əxlaqiliyi haqqında". Bakı: Elm, 2016, 344 s.
11. "Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında" əsasnamənin kommentariyası. Bakı: Qanun. 2003, 231 s.

Ulker Hasanova

Socio-legal aspects of organization of social work of persons released from imprisonment

Summary

The article examines the socio-legal aspects of the organization of social work of persons released from imprisonment. At the same time, the social rehabilitation of persons released from punishment is discussed in detail. Measures for the social adaptation of persons released from imprisonment shall be carried out by the relevant executive authorities within their competence.

Commissions for the Affairs and Protection of the Rights of the Juveniles, state educational and medical institutions, employment services, as well as other institutions and organizations are interested in issues related to the social adaptation of persons released from imprisonment. It is also importantly noted that they are obliged to comply with the requirements of this Law and other legislative acts.

Municipalities, individuals, legal entities, regardless of the type of ownership and organizational-legal form, as well as non-governmental organizations may participate in the implementation of social adaptation measures on a voluntary basis.

Key words: *penitentiary institution, penitentiary, prisoner, social work with released persons, social adaptation*

Улкер Гасанова

Социально-правовые аспекты организации социальной работы лиц, освобожденных от лишения от суждения

В статье рассматриваются социально-правовые аспекты организации социальной работы лиц, освобожденных из мест лишения свободы. При этом подробно рассматривается социальная реабилитация лиц, освобожденных от наказания. Мероприятия по социальной адаптации лиц, освобожденных из мест лишения свободы, осуществляются соответствующими органами исполнительной власти в пределах их компетенции.

Комиссии по делам и защите прав несовершеннолетних, государственные образовательные и медицинские учреждения, службы занятости, а также другие учреждения и организации интересуются вопросами, связанными с социальной адаптацией лиц, освобожденных из мест лишения свободы. Также важно отметить, что они обязаны соблюдать требования настоящего Закона и иных актов законодательства.

Муниципалитеты, физические и юридические лица независимо от форм собственности и организационно-правовой формы, а также негосударственные организации могут участвовать в реализации мероприятий по социальной адаптации на добровольной основе.

Ключевые слова: *пенитенциарное учреждение, пенитенциарное учреждение, заключенный, социальная работа с освобожденными, социальная адаптация*

Redaksiyaya daxil olub: 20.03.2022.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 22.03.2022.

Çapa qəbul edilib: 27.03.2022.

Sahə redaktoru: Mayis Əliyev, hüquq elmləri doktoru, professor

UOT 316.04

Zemfira Qurbanova

*Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası,
magistr
zqurbanova8@gmail.com,
Bakı, Azərbaycan*

KÖNÜLLÜ FƏALİYYƏTİNİN TARİXİ VƏ AZƏRBAYCANDA İNKİŞAFI

Xülasə

Könüllü fəaliyyəti həm dünyada, həm də Azərbaycanda günü-gündən inkişaf etməkdədir. Bu sahədə baş verən yeniliklər, alınan qərarlar nəticəsində könüllülər bugün demək olar ki, istənilən sahədə fəaliyyət göstərilir. Əsrlər öncə meydana gələn bu fəaliyyət növü bu zaman çərçivəsində dəyişmiş və müasirləşmişdir. Könüllülük günümüzdə istər dünyada, istərsə də Azərbaycanda gənclərin ən aktual fəaliyyətlərindən biri kimi çıxış edir. Gənclərin sosial aktivliyi və inkişafında könüllülüynün rolu əvəzsizdir. Azərbaycan Respublikası da öz növbəsində bu fəaliyyətə dəstəyini göstərir. Müstəqilliyini əldə etdiyi ilk günlərdən daima bu sahədə yeniliklər etmiş, bir çox könüllü təşkilatları fəaliyyətə başlamışdır. Bu gün könüllülər dövlət qurumlarında, qeyri-hökumət təşkilatlarında, idman yarışlarında və bu kimi bir çox sahələrdə qarşımıza çıxır və onların əziyyəti təqdirəlayiqdir.

Açar sözlər: *könüllü, könüllülük, könüllü fəaliyyəti, 2020-ci ildə könüllülük, Azərbaycanda könüllülər*

Giriş

Könüllü sözü 14-cü əsrdə latın dilindəki «voluntarius» və «voluntas» sözlərindən əmələ gəlib və «öz iradəsi ilə, öz istəyi ilə» mənalarında uyğun gəlir. Əvvəllər sifət (məs.: könüllü tələbə) kimi istifadə olunsada, daha sonradan isə isim (məs.: könüllü - şəxsə istinad etdikdə) və feilin (məs.: könüllü tərk etmək) formasını da bildirməyə başladı.

Könüllü sözü isim kimi ilk dəfə 1600-cü illərdə Avropada Könüllü hərbiçiləri adlandırmaq üçün istifadə edilmişdi. Böyük orduları saxlamaq üçün büdcəsi yetməyən zadəganlar keçmiş hərbiçilərə və ya sadə xalqa şan-şöhrət və qənimət vəd edərək onları könüllü şəkildə orduya cəlb edirdilər. (KİŞ) Hərbi xərcləri azaltmaq üçün yalnız müharibələr dövründə insanların könüllü orduya cəlb olunması hökumətlər üçün çox əlverişli olduğundan bu üsuldən bir çox xalqlar da istifadə etməyə başladılar [6, s. 14-17].

Daha sonralar məlum oldu ki, könüllü fəaliyyəti çox daha öncələr, 12-ci əsrdən Britaniyada yaranıb. Könüllülük Britaniyada 500-dən çox tibbi əməliyyat keçirmiş könüllü tibb işçilərinin atdığı ilk addım idi [1]. Bizim anladığımız mənada işlədilən «könüllülük» anlayışı isə yalnız 19-cu əsrdə meydana çıxdı. İlk yaranan könüllü təşkilatlardan bəziləri bugünə qədər fəaliyyət göstərməkdədir (Red Cross (Qırmızı xaç) – 1863). Ümumiyyətlə belə könüllü təşkilatların çoxalması məhz müharibələr dövrünə təsadüf edir. Həm I Dünya Müharibəsi, həm də II Dünya Müharibəsi illərində könüllülərin sayı çoxaldı. Hər kəs bacardığı qədər ölkəsinə xidmət etməyə cəhd göstərirdi. Bu zaman könüllülük hərəkətinin xoşa gəlməyən tərəfləri ortaya çıxdı; könüllü hərbiçilər müharibələr zamanı istənilən nəticəni əldə edə bilmir, əksinə əlavə xərcə və zaman itkisinə səbəb olurdular. Elə bu səbəbdən də müharibədən sonra hökumətlər vahid və peşəkar ordunun önəmini bir daha anlamış oldular.

Tarixə nəzər saldıqda könüllü sözünün işlədilmədiyi, amma fəaliyyət olaraq məzmun və formasında tam könüllülüyə uyğun gələn xeyli sayda tədbirlər müxtəlif xalqların həyatının bir parçasına çevrilmişdi. Buna misal olaraq SSRİ dövründə Pioner, Komsomol və digər təşkilatlara üzv olan insanların müxtəlif zamanlarda təşkil etdikləri tədbirləri (iməcliklər, kağız toplanmaları, əmək cəbhəsində fəaliyyət göstərən insanlara yardım və s.) də könüllü fəaliyyət hesab etmək olar. SSRİ dağılandan sonra yeni yaranan Rusiya, Ukrayna, Azərbaycan və s. kimi Respublikalarda könüllü fəaliyyətinin sürətlə inkişaf etməsi heç də təsadüfi deyildi [6, s. 16].

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda idman oyunları öz ətrafına daha çox könüllü toplaya bilir. Təbii ki, kütləvilikə və fəaliyyət sahələrinin çoxluğuna görə belə tədbirlər könüllülər üçün daha geniş meydana. Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin verdiyi məlumatlara əsasən, ilk dəfə 1948-ci ildə London Yay Olimpiya oyunlarında könüllü əməyindən istifadə olunub. Sayları çox olmasa da, onlar ilk idman könüllüləri idi. Daha sonra 1984-cü ildə Los-Ancelesdə keçirilən Yay Olimpiya oyunlarında 5000 nəfərdən çox könüllü dəstək göstərirdi.

1990-cı illərdə idman oyunlarında könüllü fəaliyyəti geniş vüsət aldı. Xüsusən də, Barselona 1992-ci ildə keçirilən Olimpiya oyunları bu hərəkətin inkişafına böyük təkan verdi. Bu Olimpiya oyunu idman könüllülük mədəniyyətinin formalaşmasının əsasını qoydu. Barselonadakı oyunlar zamanı ilk dəfə olaraq bütün sahələrdə könüllü əməyindən istifadə edildi. Sonralar könüllüləri daha da rəğbətləndirmək üçün İspaniya hökuməti onlara İngiltərə və Fransada təhsil almaq üçün qrantlar ayırdı. Bunun nəticəsi olaraq tarixdə ilk dəfə 103000 müraciət qeydə alındı və onlardan 37000 nəfəri könüllü adına layiq görüldü. Bu dövr üçün ağılsız bir statistika qeydə alındı. Nəzərə almaq lazımdır ki, onlayn qeydiyyatın olmadığı bir dövrdə bu qədər insanı bir araya toplamaq heç də asan iş deyildi. Bu möhtəşəm bir uğur və əziyyət idi. Bundan sonra könüllülər öz missiyalarını mütəmadi olaraq davam etdirmək üçün onları bir araya toplayan bir təşkilata ehtiyac duyular və beləliklə, Barselonada Olimpiya Könüllüləri Assosiasiyası yaradıldı. Bu təşkilat hələ də öz missiyasını layiqincə yerinə yetirir. Bundan sonra belə təşkilatların sayı çoxalmağa başladı və hər il idman tədbirlərinə daha çox insan qeydiyyatdan keçərək komandalı şəkildə, daha konkret və daha faydalı əmək fəaliyyəti nümayiş etdirə bildilər. Məhz bu fəaliyyət əvvəllər mövcud olan pərakəndəliyin ortadan qalxmasına şərait yaratdı. İnternetin ixtirasından sonra həm insanları bir araya toplamaq, həm də onlayn şəkildə qeydiyyatdan keçmək prosesi asanlaşdı. Bu ixtira könüllü fəaliyyəti üçün də bir dönüm nöqtəsi oldu [6, s. 18].

Azərbaycanda Könüllü fəaliyyətinin yaranması və inkişafı

Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra könüllülərə yalnız qeyri-hökumət təşkilatlarında rast gəlmək olardı. 70 illik əsarətdən sonra ölkə özünü toparlamağa çalışırdı və qeyri-hökumət təşkilatları təmännasız bu inkişafı dəstəkləməyə çalışırdılar. Onlar dövlətin və ya cəmiyyətin xeyrinə işlərə imza atmağa çalışırdılar. 1998-ci ildə Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi, BMT İnkişaf Proqramı və BMT Könüllüləri Proqramının birgə layihəsi fəaliyyətə başladı. 1998-2000-ci illər ərzində müxtəlif komandalar yaradıldı və könüllülük prinsiplərinin geniş auditoriyaya təbliğinə start verildi. Bu Azərbaycan könüllülük hərəkətinin başlanğıcı idi. 9 iyun 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən Könüllü Fəaliyyət Haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu imzalandı. Bu qanun bir çox könüllü proqramlarının istinad edə biləcəyi hüquqi bazadır. Bu qanun həm də Azərbaycanda könüllü fəaliyyəti üçün yeni bir dövrü başlatdı [4].

Azərbaycanda könüllü kəlməsi 2012-ci ildən sonra daha tez-tez eşidilməyə başlandı. Bakıda keçirilən 57-ci Avroviziya Mahnı Müsabiqəsi zamanı 1000 nəfərə yaxın könüllü Kristal Zalında tədbirin təşkilatçılığına kömək göstərdi. Bundan sonra Azərbaycan çoxsaylı tədbirlərə ev sahibliyi etməyə başladı. Azərbaycanda könüllü hərəkəti özünün çoxşaxəliliyini də göstərməyə başladı. Azərbaycanlı könüllülər böyük məmnuniyyətlə ölkədə baş verən dəyişikliklərə könüllü mədəniyyəti ilə inteqrasiya etməyə başladılar. Onlar artıq bütün mədəni-kütləvi tədbirlərin fəal

iştirakçılarına çevrildilər. 2012-ci ildə, Bakıda 17 yaşa qədər qadınlar arasında keçirilən futbol üzrə Dünya Çempionatında AFFA-nın nəzarətində təxminən 1000 azərbaycanlı könüllü öz dəstəyini göstərdi [6, s. 19].

Azərbaycan tarixində ən çox könüllü 2015-ci ildə keçirilən İlk Avropa Oyunları zamanı bir araya gəlmişdi. Bu zaman həm könüllülük gənclər arasında geniş yayılmış, həm də Azərbaycanın İlk Avropa Oyunlarına ev sahibliyi etməsi çoxlarında maraq oyatmışdı. Yarışlarda 50-dək ölkə, 6000 nəfərə yaxın idmançı 30 idman növündə medallar uğrunda güclərini sınaqda. Bu tədbir həm irihəcmli olması, həm də ölkəmizin Avropada yaxşı təmsil olunması baxımından çox önəmli idi. Bu tədbirə ölkənin professionalları və xarici mütəxəssislər dəvət olunmuşdu. Təşkilat Komitəsinin ilk yaratdığı şöbələrdən biri könüllülər şöbəsi olmuşdu çünki, xarici mütəxəssislər də bu mövzuya həssas yanaşılmalı olduğunu məsləhət görmüşdülər. Beləki, öz fəaliyyətləri ilə könüllülər tədbirin hərəkətverici qüvvəsi və ölkənin siması olacaqdılar. Bu tədbir hərəkət üçün çox önəm daşıyırdı. Buna görə də təşkilatçılar və könüllülər bütün güclərini ortaya qoymuşdular. Həqiqətən də, İlk Avropa Oyunları möhtəşəm bir tədbir kimi hamının yaddaşında qaldı. Avropa Oyunlarında könüllülərin əksəriyyəti tələbələrə ibarət idi. Bu prosesdə universitetlər də yaxından iştirak edirdi. Onlar öz tələbələrini könüllü olmağa həvəsləndirirdilər. Hal-hazırda da bütün universitetlərin könüllü mərkəzləri fəaliyyət göstərir və könüllü gənclərə xüsusi diqqət ayrılır.

Avropa Oyunlarına qədər könüllülərə yanaşma da bir mənalı deyildi. Bəziləri üçün «pulsuz işləmək» ağlabatan deyildi və könüllü olanlara pis rəftar edilirdi. Sonradan işin mahiyyəti hərəkətə aydın olmağa başlayanda bu rəftar da birmənalı olaraq dəyişdi. Könüllü dostlarını görüb həvəyə düşənlər, könüllülüüyü ətrafındakılara aşılamağa bacaran insanlar sayəsində bu gün demək olar bütün tələbələr ən az bir dəfə hər hansısa bir təşkilatda könüllü olub. Bu gün Gənclər və İdman Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, Gənclər Fondu və digər dövlət qurumları könüllülərlə fəaliyyət göstərir və onların inkişafına, gələcək kadr kimi yetişmələrinə, layiqli vətəndaş olmaqlarına çalışırlar.

Azərbaycanda bu fəaliyyət “Könüllü fəaliyyət haqqında” (9 iyun 2019-cı il, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev) qanunla tənzimlənir. Qanunun məqsədi hüquqi və fiziki şəxslərin əvəzi ödənilməyən ictimai faydalı fəaliyyəti sahəsində yaranan münasibətləri tənzimləməkdir. Eyni zamanda qanunda əsas anlayışlar, iştirakçılar və onların hüquq və vəzifələri, könüllü fəaliyyətin istiqamətləri, beynəlxalq əlaqələr kimi maddələr öz əksini tapmışdır. Bundan başqa 2019-cu il 30 dekabr tarixində İlham Əliyev könüllülərlə bağlı çox əhəmiyyətli bir digər sərəncam imzalamışdır. Bu sərəncama əsasən 2020-ci il “Könüllülər ili” elan edildi. Gənclərin fərdi inkişafına təkan vermək, onlarda sosial məsuliyyət hissini artırmaq, gəncliyin potensialından xalqın rifahı və ölkəmizin dayanıqlı inkişafı üçün səmərəli istifadəsi məqsədilə qərarın alındığı qeyd edilmişdir. Bu qərar könüllü fəaliyyəti üçün yeni bir başlanğıc oldu. Məhz bu ilin seçilməsi isə sonralar xüsusi önəm daşıdı. Çünki 2020-ci bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycan üçün də çətin bir il idi. Dünya dövlətlərindən fərqli olaraq Azərbaycan iki düşmənlə də eyni anda savaşırdı; dövlətlərin gördüyü müxtəlif tədbirlərin heç bir nəticə vermədiyi COVID 19 pandemiyasının gün-gündən kəskinləşdiyi bir dövəmdə Azərbaycan Respublikası həmçinin Qarabağ problemi ilə də məşğul idi. Hər iki çətin missiya azərbaycanlıların həmrəyliyi sayəsində həll edilirdi. Bu dövəmdə hərəkət birlik oldu və ölkəsi üçün əlindən gələn hər köməyi göstərdi. Burada könüllülərin də zəhmətini yüksək dəyərləndirmək lazımdır. İstər pandemiya dövəmində, əvvəldən sonadək, istərsə də müharibə dövərində onlar müxtəlif sahələrdə öz dəstəklərini göstərdilər. Bu çərçivədə Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bir çox təşkilat və qurumların könüllüləri silsilə tədbirlərə imza atdılar və beləliklə, “Könüllülər ili” həqiqətən də könüllülərin ilinə çevrildi və onlar bu ili adlarına yaraşan şəkildə tamamladılar [5].

Azərbaycanda könüllüləri öz ətrafında toplayan bir çox qurum olsa da, prezident İlham Əliyevin koronavirus infeksiyasının yayılmasının qarşısının alınması məqsədilə etdiyi çağırışdan sonra Azərbaycan Könüllülərinin Əlaqələndirmə Mərkəzinin yeni və daha üstün bir forması olaraq

Azərbaycan Könüllü Təşkilatı İttifaqı (AKTİ) öz fəaliyyətinə başlamışdır. İttifaqın mühüm missiyaları daha çox könüllünü ətrafında toplamaq və bu hərəkətin inkişafı üçün münbit bir şərait yaradılmasına dəstək göstərməkdir. İttifaqın bir digər məqsədi sektorlararası əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi və təşkilatlarla dövlət arasında körpü rolunu oynamaqdır. AKTİ eyni zamanda beynəlxalq təşkilatlarla da əlaqə yaradaraq onlarla ortaq layihələr hazırlayır, Azərbaycanın dünya təcrübəsindən də faydalanmasına şərait yaradır. Bu təşkilat sayəsində könüllü fəaliyyətində səylər birləşəcək, pərakəndəlik aradan qaldırılacaq. "ASAN Könüllüləri" Təşkilatı, "Bir Könüllü" Tələbələrin Əməkdaşlığı İctimai Birliyi, "Könüllü DOST" Proqramı, "Aqrar İnkişaf Könüllüləri" İctimai Birliyi, "Nəqliyyat Könüllüləri" Proqramı, "Formula 1 Azərbaycan Qran-Prisi" Könüllülük Proqramı, "Miqrasiya Könüllüsü" İctimai Birliyi, "Könüllü gömrükçü" Dəstəsi, "Turizm Könüllüləri" Təşkilatı, "Ekokönüllüləri" Qrupu, "AFFA və Avro-2020" Könüllülər Proqramı, "Diplomatiya Könüllüləri" Qrupu, "Gənc Könüllülər" Hərəkəti, "Azərbaycan Diaspor Könüllüləri" Proqramı, "SƏLİS Könüllüləri" İctimai Birliyi, "Ədliyyə Könüllüləri" İctimai Birliyi, "Könüllü Qida Nəzarətçisi" təşkilatları Azərbaycan Könüllü Təşkilatları İttifaqının üzvləridir [3].

Pandemiya dövründə könüllülər « Biz Birlikdə Güclüyük ! » şüarı altında toplandılar və daima dövlətə bu çətin dövəmdə dəstək oldular. Pandemiyanın ilk zamanları "Könüllü Qonşu", "Böyüklərimizi qoruyaq" və bu kimi bir neçə aksiyalar başladı. Bu zaman könüllülər yaşlı vətəndaşların təhlükəsizliyi üçün, onların evlərini tərk etməmələri üçün qida və dərman ehtiyaclarını qapılarına çatdırır, bu dövrdə onların yanında olurdular. Daha sonra insanların sağlamlıqlarını qoruması, bu mövzuda maariflənməsi üçün könüllülər sosial çarxlar hazırlayır, maskadan düzgün istifadə, sosial məsafə kimi anlayışları təbliğ edir, vətəndaşlar üçün bu periodu biraz da olsa asanlaşdırmağa çalışdılar. Bu dövrün ardınca müharibənin başlaması ilə könüllülərin fəaliyyət istiqaməti dəyişdi. Bu Qarabağ müharibəsi yalnız cəbhədə deyil, eyni zamanda sosial şəbəkələr üzərində aparıldı. 44 gün ərzində düşmən kiber hücumlar edir, sosial şəbəkələrdə saxta informasiyalar paylaşırdı. Azərbaycan vətəndaşları, xüsusən də könüllülər informasiya müharibəsində aktiv iştirak edirdi. Onlar hər gün #Karabakh, #StopArmenianAgression həşteqləri ilə ermənilərin yalanlarını təqzib edir, foto, video, tarixi faktları paylaşır, dünyaya çatdırmağa çalışırdılar. Müharibə və post-müharibə dövründə könüllülər şəhid və qazi ailələrinə maddi-mənəvi dəstək olur, dövlətimizin, vətəndaşlarımızın onlara minnətdar olduqlarını hiss etdirməyə cəhd göstərirdilər. AKTİ tərəfindən müharibə sonrası zərər çəkən və sığınacaqlarda yerləşdirilən ailələrə « Bir köndən min könlə » devizi altında humanitar yardım göstərildi. ASAN Könüllüləri tərəfindən "Əsgərə Məktub" layihəsi həyata keçirildi. Bu layihəsinin əsas məqsədi əsgərlərdə ruh yüksəkliyi yaratmaq, xalqın daima onların yanında olduqlarını hiss etdirmək idi. Bu layihə çərçivəsində vətəndaşlar ASAN xidmət mərkəzlərində və ya www.esgeremektub.az saytı vasitəsilə əsgərlər üçün məktublar yazdılar. Daha sonra könüllülər 100.000-dək məktubu Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindəki əsgərlərə çatdırdılar. Layihə çərçivəsində "Döyüş Xatirələri", "İgidlərimizi Tanıyaq!", "Əsgərə Kitab" kimi rubrika və müxtəlif aksiyalar da həyata keçirildi. Bundan başqa, Aqrar İnkişaf Könüllüləri təşkilatı könüllüləri paytaxt Bakıda və digər regionlarda həlak olan şəhidlərimizin sayı qədər ağacəkmə aksiyasında həvəslə iştirak etmişdilər [2]. Regional İnkişaf İctimai Birliyi tərəfindən də silsilə ağacəkmə aksiyaları həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda Regional İnkişaf İctimai Birliyinin Qarabağ regional bölməsi Şuşada fəaliyyət göstərəcək və birliyin həm nümayəndələri, həm də könüllüləri işğaldan azad olunmuş ərazilərdə həyata keçiriləcək quruculuq işlərində, eləcə də ictimai nəzarət, vətəndaş müraciətlərinə baxılması, sosial, səhiyyə, təhsil, mədəniyyət, infrastruktur və digər istiqamətlərdə layihələrin icrası, həmçinin regionun inkişafı sahəsində həyata keçirilən digər tədbirlərdə yaxından iştirak edəcəklər.

BMT Baş Assambleyası 1985-ci il dekabrın 17-də hər il dekabrın 5-nin Beynəlxalq Könüllülər Günü kimi qeyd olunması barədə qətnamə qəbul edib. Azərbaycanda da hər il bu tarix könüllülər üçün çox özəl və əyləncəli şəkildə keçirilir. 5 dekabr Könüllülər Günü bütün təşkilatların

könüllüləri bir araya toplanır və ilin icmalı müzakirə edilir. Gənclər üçün müxtəlif qonaqlar dəvət olunur və əyləncəli proqramlar hazırlanır. İl ərzində müxtəlif qurumların fəaliyyətləri, imza atdıqları işlər müzakirə edilir. Sonda ilboyu fərqlənən könüllülər müxtəlif hədiyyə və sertifikatlarla təltif olunur.

Könüllülük təkcə gəncin inkişafı, sosial aktivliyi deyil, eyni zamanda vətənpərvərlik məktəbi, milli-mənəvi dəyərlərə, dövlətə bağlılıq və xidmətdir. Buna görə də dövlət bu fəaliyyətin vacibliyini anlamış, bu fəaliyyət bütün sahələrə nüfuz edərək ümumilli hərəkata çevrilmişdir. İstənilən regionda, istənilən sahədə, cəmiyyətin bütün təbəqələri arasında yayılmış, xüsusilə gənclərin həyatının ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmişdir. ASAN, “Bir” Tələbə könüllülüləri, Bakı Şəhər Halqası, Regional İnkişaf İctimai Birliyi, DOST Agentliyi kimi bir sıra təşkilatlar bu sahədə artıq öz sözünü demiş, müəyyən könüllü bazaya sahib təşkilatlardır. Onlar könüllüləri öz fəaliyyətlərinin əsas hissəsinə çevirmişlər. Burada könüllü olmuş şəxslər həm iş həyatına atılır, təcrübə toplayır, vaxtlarını səmərələri keçirir, sosial aktiv olur və faydalı bir vətəndaş kimi formalaşır. Eyni zamanda qurumlar öz könüllülərinin inkişafı və asudə vaxtlarını səmərəli keçirmə şansı əldə etsinlər deyərək bir çox tədbirlər həyata keçirir. Bura danışq klubları, təlim və treninqlər, məşhur şəxslərlə görüşlər, bayram şənlikləri, yarışlar və s. aiddir. Beləliklə, daha sağlam düşüncəli, daha yaradıcı və daha bacarıqlı gənc nəsil formalaşmaqdadır.

Nəticə

Könüllülük həm dünya, həm də azərbaycanlı gənclərin sosial fəaliyyətinin əsasını təşkil edir və bu onların şəxsi inkişafı və gələcək karyera yollarının başlanğıcı üçün uğurlu hesab olunur. Bunu görən dünya dövlətləri və Azərbaycan bu sahəyə xüsusi diqqət və qayğı göstərir. Həmçinin gənclərin bu fəaliyyəti dövlət üçün böyük bir dəstəkdir. Bir çox əhəmiyyətli tədbirlər, idman yarışları məhz onların əziyyətilə ərsəyə gəlir. Beləliklə, könüllülərin dövlətə, dövlətin də könüllülərə ehtiyacı var. Buna görə də dövlət və digər qurumlar könüllülərin işini yüksək qiymətləndirir, onların tələbatlarını anlayır və daima yeniliklər etməyə həvəs göstərir. Yeni sərəncam və fərmanlar imzalanır, yeni könüllü proqramları və onlar üçün müxtəlif imtiyazlar təklif olunur ki, bunlar da könüllülər və könüllü olmaq istəyən şəxslərə yüksək motivasiya mənbəyidir. Bütün bunların nəticəsində bu proses mütəmadi olaraq proqres göstərən bir sahəyə çevrilmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. A short history of volunteering, Todd. 2019. [Elektron resurs] / URL: <https://vcla.net/a-short-history-of-volunteering/>. Müraciət edilmişdir: 10.12.2021
2. Azərbaycanda Könüllü hərəkəti-Ekspert yazıları, Nərimin Rəhimli. Bakı 2021. [Elektron resurs] / URL: <https://ereforms.gov.az/az/ekspert-yazilari/azerbaycanda-konullu-herekat-i-8>. Müraciət edilmişdir: 2.12.2021
3. Azərbaycan Könüllü Təşkilatları İttifaqı [Elektron resurs] / URL: <http://konullu.gov.az/about>. Müraciət edilmişdir: 3.11.2021
4. “Könüllü fəaliyyət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. [Elektron resurs] / URL: <http://www.e-qanun.az/framework/18159>. Müraciət edilmişdir: 10.12.2021
5. “Könüllülər ili” elan edilməsi ilə bağlı sərəncam. [Elektron resurs] / URL: <https://president.az/articles/35533>. Müraciət edilmişdir: 10.11.2021
6. Qəmbərov A., Hübətov T. Könüllülərlə iş. Bakı: Bakı Şəhər Halqası MC, 2020, 152 s.

Zemfira Gurbanova

History of volunteering and its development in Azerbaijan

Summary

Volunteering activity is developing day by day, both in the world and in Azerbaijan. As a result of innovations and decisions made in this area, volunteers today work in almost any field. This type of activity, which appeared centuries ago, has changed and modernized during this period. Volunteering is one of the most important activities of young people today, whether in the world or Azerbaijan. In the social activity and development of youth, the role of volunteering is irreplaceable. The Republic of Azerbaijan, in turn, supports this activity. From the first days of its independence, it has always innovated itself in this field, and many volunteering organizations began to operate. Today, we face volunteers in government agencies, non-governmental organizations, sports competitions, and like these in many other areas, and their suffering is commendable.

Keywords: *volunteer, volunteering, volunteering activity, volunteering in 2020, volunteers in Azerbaijan*

Земфира Гурбанова

История волонтерства и его развитие в Азербайджане.

Резюме

Волонтерская деятельность развивается день ото дня как в мире, так и в Азербайджане. Благодаря нововведениям и решениям, принятым в этой сфере, сегодня волонтеры работают практически в любой сфере. Этот вид деятельности, появившийся много веков назад, за это время изменился и модернизировался. Сегодня, волонтерство одно из важнейших направлений деятельности молодых людей, будь то в мире или в Азербайджане. В общественной активности и развитии молодежи роль волонтерства незаменима. Азербайджанская Республика, в свою очередь, поддерживает эту деятельность. С первых дней своей независимости он всегда вводил новшества в этой области, и начали действовать многие волонтерские организации. Сегодня мы сталкиваемся с волонтерами в государственных учреждениях, неправительственных организациях, на спортивных соревнованиях и во многих других областях, и их страдания достойны похвалы.

Ключевые слова: *волонтер, волонтерство, волонтерская деятельность, волонтерство в 2020 году, волонтеры в Азербайджане.*

Redaksiyaya daxil olub: 12.04.2022.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 16.04.2022.

Çapa qəbul edilib: 17.04.2022.

Sahə redaktoru: Üzeyir Şəfiyev, sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

UOT 316.4

Rüfanə Hümətova
Azərbaycan Universiteti, magistr
Rufana.Hummatova@student.au.edu.az
Bakı, Azərbaycan

İNSAN ALVERİLƏ MÜBARİZƏ ÜZRƏ BEYNƏLXALQ QANUNVERİCİLİK

Xülasə

Beynəlxalq xarakterli ağır cinayətlərdən biri də insan alveridir ki, bu da səmərəli və gücləndirilmiş dövlətlərarası əməkdaşlığı tələb edir, çünki bu fenomen dünyanın heç bir dövlətindən yan keçməyib. İnsan alverinin mürəkkəb məsələ olmasına baxmayaraq, insan alveri qurbanlarına yardım etmək və insan alveri ilə mübarizə aparmaq üçün beynəlxalq hüquqi sənədlər tətbiq edilmişdir. Beynəlxalq hüquq insan alveri ilə mübarizə üçün güclü bir kanaldır. Dövlətlər bu ümumdünya epidemiyası ilə mübarizədə öz rollarını vicdanla tanımalıdırlar, çünki insan alveri hər il milyonlarla insana mənfi təsir göstərməkdə davam edir.

Açar sözlər: *insan alveri, beynəlxalq hüquq, BMT, "Köləlik" Konvensiyası, Palermo Protokolu*

Giriş

İnsan alverini tənzimləyən hüquqi rejimdəki təkamülü üç dövrə bölmək olar: Millətlər liqasından əvvəlki dövr, millətlər liqası və Birləşmiş Millətlər dövrü. Millətlər liqasından əvvəlki dövrdə, bu gün insan alveri kimi başa düşülən anlayışın, daha dəqiq desək, cinsi istismarla bağlı insan alverinin təkamülünü başa düşmək üçün 1904-cü il Ağ qul alverinin qarşısının alınması üzrə Beynəlxalq Müqavilə və 1910-cu il Ağ Qul Alverinin qarşısının alınması üzrə Beynəlxalq Konvensiya imzalanmışdır. Həm Ağ Qul Alverinə qarşı Mübarizə üzrə 1904-cü il Beynəlxalq Müqaviləsində (1904-cü il müqaviləsi) həm də 1910-cu il Ağ Qul Alverinə Qarşı mübarizə üzrə Beynəlxalq Konvensiyada (1910-cu il Beynəlxalq konvensiyası) 1902-ci il Ağ qul alverinə dair Beynəlxalq Konfrasındakı məsələlər müzakirə edilmişdir [4, s.2].

İnsan alverinin müəyyən edilməsi, qarşısının alınması və mühakimə olunmasına dair kursu müəyyən edən beynəlxalq hüququn ən nüfuzlu və ən yeni sənədləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı" Konvensiyası və onu tamamlayan "İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında" və "Miqrantların quru, dəniz və hava ilə sərhəddən qanunsuz keçirilməsinə qarşı" 2 Protokoludur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Narkotiklər və Cinayətkarlıq İdarəsi (UNODC) bu konvensiyaları yaratmışdır. Bu sənədlərin tətbiqinə dəstək olaraq, UNODC 2007-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə Qlobal Təşəbbüsünü (UN.GIFT) təsis etdi [2, s.114].

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Transmilli Mütəşəkkil Cinayətkarlığa Qarşı Konvensiyasını (həmçinin Palermo Protokolu kimi də tanınır) tamamlayan "İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında" Protokol insan alverinin beynəlxalq səviyyədə tərifini qəbul etmişdir. Bu Protokol (qüvvədə olan) Böyük Britaniya tərəfindən 14 dekabr 2000-ci ildə imzalanmış və 9 fevral 2006-cı ildə ratifikasiya edilmişdir. O, artıq geniş şəkildə qəbul edilmiş standartla çevrilmiş və digər beynəlxalq sənədlərdə istifadə olunan insan alverinin tərifini verir. O, həmçinin qurbanların müdafiəsini nəzərdə tutur.

Protokolun 3-cü maddəsində insan alveri aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

a) “İnsan alveri dedikdə, güc tətbiq etmək hədəsi ilə və ya güc tətbiq etməklə və ya digər formalarda məcburetmə, oğurlama, dələduzluq, aldatma, səlahiyyətdən və ya zəiflik vəziyyətindən sui-istifadə yolu ilə, yaxud da digər şəxsə nəzarət edən şəxsin razılığına nail olmaq üçün ödəniş və ya mənfəət verməklə və ya almaqla, insanların istismar məqsədilə cəlb edilməsi, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya alınması başa düşülür.

(b) əgər (a) yarımبەndində göstərilən təsir vasitələrindən hər hansı biri istifadə edilibdirsə, bu maddənin (a) yarımبەndində adı çəkilən insan alveri qurbanının planlaşdırılmış istismara razılığı nəzərə alınmır.

(c) uşağın istismar edilməsi məqsədilə cəlb edilməsi, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya alınması, hətta bu maddənin (a) yarımبەndində göstərilən hər hansı bir təsir vasitələrindən istifadə edilmədiyi halda belə “insan alveri” hesab edilir;

(d) “uşaq” dedikdə, on səkkiz yaşına çatmamış istənilən şəxs başa düşülür.

İnsan alveri üç elementə bölünür:

1. “Şəxslərin işə götürülməsi, daşınması, köçürülməsi, saxlanması və ya qəbulu” aktı (nə edilir);

2. Vasitələr.(necə edilir) Güc tətbiq etmə və ya zor tətbiq etmənin digər formaları, adam oğurluğu, dələduzluq, aldatma, vəzifə səlahiyyətlərindən və ya zəif mövqedən sui-istifadə etmə və ya ödənişlərin verilməsi və ya alınması.

3. Məqsəd (nə üçün edilir).İstismar məqsədi ilə. İstismar, ən azı, başqalarının fahişəliyinin istismarı və ya cinsi istismarın digər formaları, məcburi əmək və ya xidmətlər, köləlik və ya oxşar təcrübələri əhatə etməlidir.

Palermo Protokolu uşaqları xüsusi hal kimi müəyyən edir ki, onlar üçün yalnız iki komponent - hərəkət və istismar tələb olunur, çünki uşaq köçürülməkdən xəbərdar/razı olsa belə, istismar olunmağa razılıq verə bilməz [8]/

İnsan alveri ilə məşğul olan alətlər köləliyin ləğv edilməsinə qədər gedib çıxır. Bunlara “Köləlik” Konvensiyası (1926) və “Köləliyin, qul ticarətinin və köləliyə oxşar institutların və adətlərin ləğv olunması haqqında” Əlavə Konvensiyanın müddəaları daxildir (1956) [1, s.379].

Köləlik və qul ticarəti bəşər tarixi boyunca tətbiq olunsa da, bu təcrübələrə son qoymağa çağıran mütəşəkkil ictimai hərəkətlər 18-ci və 19-cu əsrlərdə, xüsusən də ABŞ, Böyük Britaniya və o zamanlar Britaniya İmperiyası olan ərazilərdə genişlənməyə başladı. Köləliyin qadağan edilməsinin hüquqi mənşəyi Britaniyanın 1807-ci il Köləliyin Ləğv edilməsi Aktına gedib çıxır. 1919-cu ildə yaradılmış Millətlər Liqası köləlik problemini həll edən ilk beynəlxalq qurum idi. 1924-cü ildə Millətlər Liqası Müvəqqəti Qul Komissiyası yaratdı. Komissiya köləliyin mövcudluğunun dünya miqyasında tədqiqi və qiymətləndirilməsinə cavabdeh idi. Komissiya köləliyin beynəlxalq miqyasda geniş yayıldığını müəyyən etdikdən sonra Millətlər Liqasını köləliyin aradan qaldırılmasına yönəlmiş beynəlxalq konvensiya yaratmağa təşviq etdi.

Müvəqqəti Qul Komissiyasının tövsiyələri 1926-cı il Millətlər Liqasının Köləlik Konvensiyasının yaradılmasına gətirib çıxardı. O, 9 mart 1927-ci ildə beynəlxalq səviyyədə qüvvəyə minmişdir. Kanada Konvensiyanı 25 sentyabr 1926-cı ildə imzalamış və 6 avqust 1928-ci ildə ratifikasiya etmişdir. Konvensiya quldarlığı və qul ticarətini qadağan etdi və konkret tədbirlər yaratdı. O, qul ticarətinin qarşısının alınması və qarşısının alınması üçün təməl kimi xidmət edir.[6]

İnsan alverinə qarşı seqmentləri özündə əks etdirən beynəlxalq hüququn əlavə alətlərinə aşağıdakılar daxildir: Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948), Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Paktlar (1966), İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə üzrə Birləşmiş Millətlər Konvensiyası və Başqalarının Fahişəliyinin İstismarına dair Konvensiya(1949), Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya (1979) [5, s.2].

1945-ci ildə Millətlər Liqasının varisi kimi Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yaradıldı. 1948-ci ildə Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi dördüncü maddədə qeyd etdi ki, “Heç kim köləlik və ya əsarət altında saxlanıla bilməz; köləlik və qul alveri bütün formaları ilə qadağan edilməlidir”.

1949-cu ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi və Sosial Şurası (ECOSOC) Köləlik Konvensiyasını araşdırmaq üçün Köləlik üzrə Müvəqqəti Ekspertlər Komitəsi təyin etdi. Onlar müəyyən etdilər ki, “1926-cı il Köləlik Konvensiyasının 1-ci maddəsində olan tərifdən imtina etmək və ya ona dəyişiklik etmək üçün kifayət qədər əsas yoxdur”. Bununla belə, Komitə qeyd etdi ki, Köləlik Konvensiyasındakı tərif köləliklə bağlı praktikaların tam spektrini əhatə etmir və digər eyni dərəcədə iyrənc qulluq formaları da qadağan edilməlidir. Buna görə də Komitə quldarlığa bənzər təcrübələri əhatə edən əlavə konvensiyanın hazırlanmasını tövsiyə etdi.

Nəticədə, Köləlik Konvensiyasına 1953-cü il dekabrın 7-də BMT-nin Nyu-Yorkdakı mənzil-qərargahında imzalanmış Köləlik Konvensiyasına Dəyişikliklər edən Protokol tərəfindən düzəlişlər edilmişdir. Protokol Kanada da həmin gün qüvvəyə minmişdir. Düzəliş Millətlər Liqası çərçivəsində 1926-cı il Köləlik Konvensiyasının yaratdığı vəzifə və funksiyaların Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən davam etdirilməsini təmin etdi.

“Köləliyin, qul ticarətinin və köləliyə oxşar institutların və adətlərin ləğv olunması haqqında” Əlavə Konvensiya 1926-cı il Köləlik Konvensiyasına və BƏT-in 1930-cu il Məcburi Əmək Konvensiyasına əsaslanan 1956-cı il Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müqaviləsidir. Konvensiyanın 1-ci maddəsi köləliyin tərifini “əmtəə köləliyi” anlayışından borc əsarətinin, təhkimçiliyin və ya uşaq köləliyinin qadağası daxil olmaqla bir tərifə qədər genişləndirdi. 1926-cı il Köləlik Konvensiyasına bənzər olan Əlavə Konvensiyada da qul alveri, köləlik və başqalarının köləliyə verilməsi qadağandır.

Köləliyin Ləğv edilməsi haqqında Əlavə Konvensiyadan sonrakı illərdə köləliyin qadağan olunmasını təsdiq edən çoxsaylı digər beynəlxalq sənədlər ortaya çıxdı. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 6.1-ci maddəsində “hər kəsin sərbəst şəkildə seçdiyi və ya qəbul etdiyi işlə dolanışığını təmin etmək hüququ da daxil olmaqla” əmək hüququnu tanıyır. Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktın 8-ci maddəsində də köləlikdən, məcburi xidmətdən, icbari əməkdən müdafiəyə zəmanət verir [6].

Avropa Şurasının İnsan Alverinə Qarşı Fəaliyyət üzrə Konvensiyası 2005-ci ildə qəbul edilmiş və 2008-ci ildə qüvvəyə minmişdir. O, insan alveri qurbanlarının müdafiəsi, insan alverinin qarşısının alınması və buna görə məsuliyyət daşıyan şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün bir sıra minimum tədbirləri müəyyən edir [3, s.12].

Avropa Şurasının İnsan Alverinə Qarşı Fəaliyyət Konvensiyası əsasən insan alveri qurbanlarının müdafiəsinə və onların hüquqlarının qorunmasına yönəlmiş hərtərəfli müqavilədir. O, həmçinin insan alverinin qarşısını almaq, habelə insan alverçilərini mühakimə etmək məqsədi daşıyır. Konvensiya milli və ya transmilli, qurbanın qadınlar, kişilər və ya uşaqlar, istismarın cinsi, məcburi əmək və ya xidmətlərin və ya digər formada olmasından asılı olmayaraq insan alverinin bütün formalarına şamil edilir [7].

Müqavilənin müddələrinin güclü tərəfləri onunla gücləndirilir ki, müqavilənin bütün tərəfləri onun müddələrinin icrasına insan alverinə qarşı mübarizə üzrə fəaliyyət üzrə ekspertlər qrupu GRETA tərəfindən nəzarət edilməsinə razılaşıblar. GRETA insan alveri qurbanlarının hüquqlarının müdafiəsində mühüm və təsirli alətdir və bu baxımdan insan alverinə insan hüquqlarına əsaslanan yanaşmanı təşviq edə bilər [9].

GRETA Avropa Şurasının İnsan Alverinə Qarşı Fəaliyyət haqqında Konvensiyasının Tərəflər tərəfindən icrasına nəzarət etmək üçün məsuliyyət daşıyır.

GRETA ildə üç dəfə plenar iclaslarda toplanır. GRETA səfərlər həyata keçirir və Konvensiyanın müddələrinin həyata keçirilməsi üçün Tərəflər tərəfindən görülən ölkə

hesabatlarını tərtib edir və dərc edir. Bundan əlavə, GRETA mütəmadi olaraq fəaliyyəti haqqında ümumi hesabatlar dərc edir.

Konvensiyanın 36-cı maddəsi GRETA-ya üzvlüklə bağlıdır. O, GRETA-nın minimum 10 və maksimum 15 üzvdən ibarət olmasını şərtləndirir və GRETA üzvlərini seçərkən coğrafi və gender balansının, habelə multidissiplinar təcrübənin təmin edilməsinin zəruriliyini vurğulayır. Onlar Konvensiyanın əhatə etdiyi sahələrdə öz səlahiyyətləri əsasında Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərin vətəndaşları arasından seçilir. GRETA üzvləri öz funksiyalarını yerinə yetirərkən müstəqil və qərəzsiz olmalıdırlar. GRETA üzvlərinin səlahiyyət müddəti dörd ildir, bir dəfə yenilənə bilər [3].

İnsan alverinin aradan qaldırılmasında ən problemli məsələlərdən biri beynəlxalq hüquq normalarına riayət olunmasıdır. Beynəlxalq müqavilələrə uyğunluq tədbirlərinə beynəlxalq müqavilələrin imzalanması, ratifikasiyası və icrasının təmin edilməsi daxildir. Dövlət müqaviləni imzaladıqdan və ratifikasiya etdikdən sonra qeyri-hökumət təşkilatlarından (QHT-lər) məlumat alan BMT komitələri tərəfindən nəzarətə götürülür. Bundan əlavə, dövlətlərin müqaviləyə uyğunluq səviyyəsi ilə bağlı müntəzəm hesabatlar təqdim etmələri gözlənilir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Şurası, həmçinin müəyyən müqavilələrə əməl olunmasına və ya sui-istifadə hallarına nəzarət etməyə kömək edən tematik işçi qruplarına, xüsusi məruzəçilərə və ölkə məruzəçilərinə mandatlar verir.

2008-ci ilə kimi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Transmilli Mütəşəkkil Cinayətkarlıqla Mübarizə" Konvensiyasının 143, "İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında" Protokolunun 119 tərəfi və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Miqrantların quru, dəniz və hava ilə sərhəddən qanunsuz keçirilməsinə qarşı" Protokolunun 112 tərəfi olmuşdur. İnsan Alveri Protokolu digər müqavilələrdən unikaldir, çünki o, hüquq-mühafizə aləti kimi yaradılmışdır. İnsan Alveri Protokolunun müddəalarında deyilir ki, tərəflər aşağıdakıları etməlidirlər: insan alverçilərini cəzalandırmaq üçün tədbirlər görmək, insan alveri qurbanlarını qorumaq və qurbanlara təyinat ölkələrində müvəqqəti və ya daimi yaşayış yeri vermək üçün tədbirlər görməlidir. Buna görə də, əgər dövlət Konvensiyanın və onun Protokollarının iştirakçısıdırsa, o, daxili səviyyədə bu müddəaları dəstəkləyən qanunvericilik yaratmağa borcludur.

İnsan Alveri Protokolunun əsas fərqlərindən biri ondan ibarətdir ki, o, insanların insan alverinə məruz qalması və ya uşaqlarının insan alverinə məruz qalması seçmək hüququna malik olmadığını müdafiə edir. Bu fərq qaçaqmalçılıq və insan alveri arasındakı sərhədi aydınlaşdırmağa kömək edir. Şəxs qaçaqmalçılıq yolu ilə gətirilibsə, daha sonra məcburi işçi kimi saxlanılırsa, insan alveri sayılır. İnsan Alveri Protokolunun digər aspekti ondan ibarətdir ki, şəxs alverə məruz qalmağa bilavasitə məcbur edilməməli və ya hədələnməlidir. Əgər şəxs əməl etməkdən başqa alternativ vasitələrinin olmadığını sübut edə bilsə, bu, İnsan Alveri Protokolunun müddəalarına aiddir.

İnsan alveri qurbanları ilə necə rəftar edilməli olduğuna dair standartlar "İnsan Alveri ilə Mübarizə üzrə İnsan Hüquqları Standartları" və "İnsan Hüquqları və İnsan Alverinə dair Təvsiyə Edilən Prinsiplər və Təlimatlar" adlı iki əhatəli sənəddə təsvir edilmişdir. Bu iki sənəd insan alveri qurbanlarına cinayətkar kimi deyil, qurban kimi baxılmasını təmin etmək üçün hazırlanmışdır.

İnsan alveri ilə bağlı beynəlxalq hüququn tətbiqi regional və yerli qanunvericiliyə daxil edildikdə daha effektiv və səmərəli olur. İnsan alverinin qarşısının alınmasında və aradan qaldırılmasında əsas rol oynamış regional və yerli sənədlərə aşağıdakılar daxildir: ABŞ Alveri Qurbanlarının və Zorakılığın Müdafiəsi Aktı (2000), İnsan Alverinə Qarşı Fəaliyyət üzrə Avropa Şurasının Konvensiyası (2008) və İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi üzrə Avropa Konvensiyası (1950). Bütün dünyada regionlar da insan alverinə son qoymaq üçün birgə səylər göstərilir. Məsələn, 2005-ci ildə Çin, Laos, Tayland, Kamboca, Myanma və Vyetnamdan ibarət subregional qrup olan İnsan Alverinə Qarşı Əlaqələndirilmiş Mekonq Nazirlər Təşəbbüsü

(COMMIT) yaradılmışdır. Onun məqsədi regionda insan alverinə qarşı mübarizə tədbirləri üçün siyasət yaratmaq və hər bir dövlətə bu müddəalarla uyğun gələn qanunvericilik yaratmağa imkan verməkdir. Yerli və regional alətlər insan alverinə qarşı beynəlxalq müqavilələrə uyğun olan müddəalar vasitəsilə insan alverinə qarşı mübarizə aparmaq, eyni zamanda onların icra və monitoring üsullarını regionun və ya dövlətin ehtiyaclarına uyğunlaşdırmaq məqsədi daşıyır [5, s.4, 5]. BMT-nin "Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı" Konvensiyasının, onu tamamlayan "İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında" və "Miqrantların quru, dəniz və hava ilə sərhəddən qanunsuz keçirilməsinə qarşı" Protokollarına üzv olmayan dövlətlər də insan alveri qurbanlarının hüquqlarını beynəlxalq adət-ənənələrdən ibarət Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin müddəalarına uyğun olaraq müdafiə etməyə borcludurlar. İnsan alverinə qarşı mübarizə qanunlarına riayət edilməsi və icrası məsələləri problemlidir, lakin aradan qaldırılması mümkün deyil. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə Qlobal Təşəbbüsü (UN.GIFT) vasitəsilə həyata keçirilən təşəbbüslər dövlətlərə qarşı mübarizə üçün əlavə vəsait təmin edir, amma dövlətlər insan alverinin həlli kimi yalnız BMT proqramlarına etibar edə bilməzlər. Regional səylər ümidvericidir, çünki insan alveri transmilli cinayətdir. Dövlətlər bu ümumdünya epidemiyası ilə mübarizədə öz rollarını vicdanla tanımalıdırlar, çünki insan alveri hər il milyonlarla insana mənfi təsir göstərməkdə davam edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Allain J (2013) Slavery in international law: of human exploitation and trafficking. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden. [Elektron resurs] / URL: https://www.researchgate.net/publication/286456166_Slavery_in_International_Law_Of_Human_Exploitation_and_Trafficking_-_The_Introduction. Müraciət edilmişdir: 10.12.2021.
2. Allain J (2014) No effective trafficking definition exists: domestic implementation of the Palermo Protocol. Albany Gov Law Rev 7:111–142. [Elektron resurs] / URL: <https://research.monash.edu/en/publications/no-effective-trafficking-definition-exists-domestic-implementation>. Müraciət edilmişdir: 1.11.2021.
3. About GRETA – the Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings. [Elektron resurs] / URL: <https://www.coe.int/en/web/anti-human-trafficking/greta>. Müraciət edilmişdir: 04.10.2021.
4. Convention to Suppress the Slave Trade and Slavery (Slavery Convention). [Elektron resurs] / URL: <http://humanrightscommitments.ca/2015/11/>. Müraciət edilmişdir: 04.10.2021.
5. Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings * Warsaw, 16.V.2005. [Elektron resurs] / URL: <https://respect.international/council-of-europe-coe-convention-on-action-against-trafficking-in-human-beings-2005/>. Müraciət edilmişdir: 22.12.2021.
6. Convention on Action against Trafficking in Human Beings. [Elektron resurs] / URL: <https://www.lastradainternational.org/convention-on-action-against-trafficking-in-human-beings/>. Müraciət edilmişdir: 10.09.2021.
7. Definition of Trafficking: The Palermo Protocol. [Elektron resurs] / URL: <https://www.kirkleessafeguardingchildren.co.uk/wp-content/uploads/2019/04/2016-01-27-The-Palermo-Protocol-Definition-of-Trafficking.pdf>. Müraciət edilmişdir: 12.12.2021.
8. Hathaway, James C. 2008. "Human Rights Quagmire of Human Trafficking, The." Virginia Journal of International Law 49: 1–59. [Elektron resurs] / URL: http://bibliobase.sermis.pt:8008/BiblioNET/upload/PDF2/01324_10.1007_s12142-010-0185-4.pdf. Müraciət edilmişdir: 1.11.2021.
9. Jean Allain. White Slave Traffic in International Law // Journal of Trafficking and Human Exploitation, 2017, VOL. 1, NR. 1, pp.1-40

10. Lindsey King. International Law and Human Trafficking. [Elektron resurs] / URL:<https://www.du.edu/korbel/hrhw/researchdigest/trafficking/InternationalLaw.pdf>. Müraciət edilmişdir: 10.08.2021.

Rufana Hummatova

International legislation to combat human trafficking

Summary

One of the most serious crimes of an international nature is human trafficking, which requires effective and enhanced interstate cooperation, as this phenomenon has not bypassed any other country in the world. Although human trafficking is a complex issue, international legal instruments have been enacted to assist victims of trafficking and to combat trafficking. International law is a powerful channel for combating human trafficking. States must honestly recognize their role in combating this global epidemic, as human trafficking continues to affect millions of people every year.

Keywords: *human trafficking, international law, UN, Slavery Convention, Palermo Protocol.*

Руфана Гумматова

Международное законодательство по защите с торговлей людьми.

Резюме

Одним из тяжчайших преступлений международного характера является торговля людьми, требующая эффективного и расширенного межгосударственного сотрудничества, так как это явление не обошло стороной ни одну страну мира. Хотя торговля людьми является сложной проблемой, были приняты международные правовые инструменты для оказания помощи жертвам торговли людьми и борьбы с торговлей людьми. Международное право является мощным каналом борьбы с торговлей людьми. Государства должны честно признать свою роль в борьбе с этой глобальной эпидемией, поскольку торговля людьми продолжает ежегодно затрагивать миллионы людей.

Ключевые слова: *торговля людьми, международное право, ООН, Конвенция о рабстве, Палермский протокол*

Redaksiyaya daxil olub: 28.03.2022.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 30.03.2022.

Çapa qəbul edilib: 05.04.2022.

Sahə redaktoru: Farzad Qasemzade, sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Şalan Novruzov
Azərbaycan Universiteti, magistr
salan.novruzov@gmail.com
Bakı, Azərbaycan

NARKOMANIYA VƏ ALKOQOLİZMİN QISA TARİXİ VƏ SOSIAL MÜHİTDƏKİ VƏZİYYƏTİ

Xülasə

Məqalədə gənc nəslin zərərli vərdislərdən istifadəsinin ziyanı, həmçinin də zərərli vərdislərin qısa tarixi və Azərbaycandakı vəziyyətindən bəhs olunmuşdur. Qloballaşma, dəyişən zaman və müasir inkişafın müsbət tərəfləri olduğu kimi, heç şübhəsiz mənfi tərəfləri də mövcuddur. Bu mənfi tərəflərindən biri də, məhz gənclərin olan zərərli vərdislərə meyl etməsindən yaranan demoqrafik problemlərdir. Hansı ki, məqalədə bu məsələnin də mahiyyəti açıqlanır və izah edilir. Məqalədə verilən məlumatlar, araşdırmalar bu məqalənin elmi yeniliyi kimi nəzərdə tutulur.

Məqalədən sosial işlə bağlı təhsili alan gənclər yaxud bu sahədə çalışan insanlar, habelə bu sahədə araşdırma aparənlər istifadə edə bilər.

Araşdırmalara əsasən etibarlı ilə demək olar ki, zərərli vərdislər nəinki ölkəmizi, hətta bütün dünyanı narahat edən “qlobal” problemlərdən biridir. Hansı ki, bu kimi problemlərin minimuma endirilməsi və aradan qaldırılması üçün sosial siyasətin və maarifləndirmənin rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Açar sözlər: *zərərli vərdislər, narkomaniya, alkoqolizm, asılılıq, qorxu hissi*

Narkotiklərdən istifadənin tarixin ilk əsrlərindən bəri müşahidə edilmişdir. Bu, tarixin hər mərhələsində, demək olar ki bütün cəmiyyətlərin inkişafının hər mərhələsində, dünyanın hər mədəniyyətində və hər sivilizasiyada narkomaniya yaxud zərərli vərdislərə rast gəlinmişdir. Lakin tarixi, sosial, mədəni, təhsil və coğrafi ölçülərindən asılı olaraq bəzən kult kimi istifadə olunub və nəticə etibarlı ilə çox vaxt həmin cəmiyyətin tənəzzülünə belə səbəb olmuşdur.

Demək olar ki, sosial münasibətlərdə, tibbi kontekstdə müxtəlif narkotik və spirtli vasitələrin yaranması eramızdan bir neçə min il əvvələ gedib çıxır. Misirdə Mesopotamiyada içki istehsalı və içilməsi ilə bağlı sənədlər belə var. Hətta Hammurabi Qanunlarında Şərab hazırlamağın qaydaları belə yazılmışdır (e.ə. 2200) yazılmışdır [1, s. 5].

Qədim Yunan və Roma dövrlərində şərab müqəddəs içki titulu almış və mərasimlərdə təqdim edilirdi. Bu kult bu gün də Xristianlıq mədəniyyətində tətbiq olunur. Kilsələrdəki bəzi mərasimlərdə İsanın əti üçün kiçik nişastalı çörək və İsanın qanı üçün bir qurtum qırmızı şərab təqdim edilir.

Asılılıq yaradan maddələrin həm tibbi, həm də dini məqsədlər üçün istifadəsi bəşər tarixinin əvvəlinə təsadüf edir. Təbiətdə rast gəlinən və ya sehrli göbələk psilocybinhaltiger Pilze (Alm.) adlanan zəhərli göbələyin bir ayə çərçivəsində dini və ictimai mərasimlərdə istifadə edilməsi bir çox ölkələrdə 7000 (e.ə. 5000) illərə təsadüf edir. Hətta, Sibir və Mərkəzi Amerikada şamanizm modellərində bu günə qədər varlığını davam etdirir bu ənənə. Türkcədə “tatula” kimi tanınan elmə bitkidən (Stexapfel) əldə edilən dərmanların psixoloji təsiri qədim yunan dövründə insanlara və məlum idi. Mərkəzi Avropada 17-ci əsrə qədər, türkcədə “banotu” kimi bilinən “Bilsenkraut” kimi tanınan ot bitkisinin toxumları, təsirini artırmaq üçün tez-tez pivəyə əlavə edilirdi. Bu bitkilər bu gün əcazılıq sənayesində istifadə olunur.

Mövzunu ümumiləşdirərək narkomaniyanın dünya tarixinin əsas mövzularına nəzər salaq. Burada narkotik və alkoqolun tarixi prosesi ilə bağlı maraqlı məlumatlar qeyd edək:

- 800-cü illər: Ərəblər çayı Qərbə təqdim edirlər. Avropaya kommersiya malı kimi çay gətirirlər. Lakin çayın Avropa mədəniyyəti ilə integrasiyası 17-ci əsrdə baş verəcək.
- 1492: Kristofer Kolumb Amerikada tütün və kolanı həzz aləti kimi kəşf edir.
- 1806: Tiryəkdən morfin əldə edilir və yayılır.
- 1819: Kofein 1,3,7-Trimetilksantin kəşf edildi.
- 1832: Kodein xaşxaş şirəsindən alınır.
- 1859: Koka bitkisinin yarpaqlarından əldə edilən kokaindən alkaloidin ayrılması.
- 1874: Diasetilmorfinin ilk istehsalı, daha sonra heroin kimi bazara çıxarılması.
- 1886: Kofein və kokainli Coke Cola-nın istehsalı.
- 1887: Amfetaminin ilk istifadəsi.
- 1893: Metamfetamin kimyaçı Naqai Naqayoşi tərəfindən kəşf edilməsi.
- 1896: Kaktusdan meskalinin əldə edilməsi.
- 1897: Bayer əcazılıq şirkəti tərəfindən ağrıkəsici tapılması və qeydiyyatı alınması.
- 1903: İlk yuxu həbi kimi turşu əsaslı barbiturun, yəni kokainsiz Coca-Cola istehsalı.
- 1912: Qanın analizi üçün tədqiqatlar aparılarkən bu gün ekstazi kimi tanınan MDMA-nın kəşfi.
- 1927: Lui Levinin "Fantastica" əsərində (şəkil; yuxu; fantaziya) sərxoşedici dərmanlar haqqında ilk xülasə məlumat verilməsi.
- 1937: ABŞ-da qüvvəyə minən Mariuhana Vergi Aktı ilə "Çətənə" bitkilərinin yetişdirilməsinə maneələr gətirilməsi.
- 1938: İsveçrəli Albert Hofmann Bazeldəki Sandoz şirkətinin fabrikində LSD (Lizerq turşusu Dietilamid) sintez etməsi.
- 1943: 19 aprelə Albert Hofmann könüllü olaraq LSD-ni öz üzərində, bədəninə sınaqdan keçirməsi.
- 1947: LSD-ni ABŞ Gizli Kəşfiyyat İdarəsi (CIA) ondan silah kimi istifadə etmək üçün yeniyetmələr və seks işçilərinin üzərində təcrübələrin aparılması.
- 1981: QİÇS-lə bağlı aparılan və dərc edilən ilk elmi araşdırma narkotik aludəçilərinin ölümcül QİÇS xəstəliyinə yoluxma riskinin böyük olduğunu ortaya qoydu [2; səh 32-34].

Azərbaycanda narkomaniya və zərərli vərdişlərin tarixinə nəzər saldıqda 2 hissəli baxa bilərik:

- a. SSRİ dövrü və sonrakı dövrdə alkoqolizm;
- b. İnkişafda olan Azərbaycanın XXI əsrdə narkomaniya ilə mübarizə [8].

7 may 1985-ci ildə Sov.İKP MK-nın "Sərxoşluğun və alkoqolizmin qarşısının alınması haqqında" və SSRİ Nazirlər Sovetinin 410 N-li "Sərxoşluğun və alkoqolizmin qarşısının alınması, samoqon istehsalının kökünün kəsilməsi haqqında" qətnamələri qəbul edildi. Bununla da SSRİ tarixində növbəti dəfə alkoqolizmə qarşı mübarizə kampaniyası başlandı. Lakin bu kampaniya bu dövrə qədər keçirilmiş bütün əvvəlki kampaniyalardan özünün bütün xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirdi.

Kampaniyanın nəticələri reallıqda səsləndirilən məqsədlərə deyil, ölkənin dağılmasına, həm öz, həm də Azərbaycan təsərrüfatının ritminin pozulmasına xidmət edirdi. Nəticədə SSRİ Azərbaycanında iqtisadiyyatda neqativ proseslərin təkan alması və genişlənməsi üçün münbit şərait yaradı.

Spirтли içki istehsalını azaltmaq, xüsusən də üzümlükləri məhv etməklə günbəgün maddi vəziyyəti ağırlaşan insanları qadağalar yolu ilə alkoqolizmdən uzaqlaşdırmaq mümkün olmadı. Qoyulan məhdudiyyətlər SSRİ də həm də Azərbaycanda gizli yolla spirтли içki istehsalı, samoqon hazırlanması və onun qeyri-qanuni satışı üçün əlverişli şərait yaradırdı [3].

Problemin ən ağırlı tərəfi isə gənclər və yeniyetmələr arasında narkotiklərə aludəçilik hallarının artması tendensiyasının yüksəlməsidir. Hər bir xalqın gənclərinin fiziki və mənəvi sağlamlığı dövlət üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda da dövlət tərəfindən gənclərə yetərinə qayğı göstərilir, gənc nəslin inkişafı, onların sağlam həyat tərzinin təşkili ölkə siyasətinin daimi diqqət mərkəzindədir. Mütəxəssislərin fikrincə, erkən yaşından narkotik qəbul edən insanın orta ömrü 35-40 il olur. Narkotiklərə qoşulmağa başlamış yeniyetmə, öz əqli və idrak bacarıqlarını, maraqlarını itirməklə mənəvi tənəzzül edir. Çünki həmin yeniyetmələrdə müsbət maraqların və meyllərin əvəzinə yaranmış maraqlar bütün mənfi ifadələri ilə onların psixi proseslərini repressiyaya uğradır [4].

Avropa və Asiya qitələrinin qovuşduğu ərazidə yerləşən Azərbaycan öz təbiəti, təbii sərvətləri etibarı ilə olduqca zəngin ölkə olub, 11 iqlim qurşağından 9-nu saxlayır. İqlim şəraiti ölkə ərazisində narkotik tərkibli bitkilərin həm əkilib becərilməsinə, həm də belə bitkilərin yabanı halda bitməsinə şərait yaratmışdır. Məsələn, xaş-xaşın Qafqazda yayılmış 24 növündən 20-si Azərbaycanda bitir. O cümlədən 19-u həm də yabanı halda yetişir [4].

Ölkəmizdə narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlıqla mübarizə sahəsində dövlət siyasətinin strateji istiqamətləri müəyyən olunmuş və praktiki tədbirlər həyata keçirilmişdir [8].

1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası BMT-yə tam hüquqlu üzv olduqdan sonra “Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında” BMT-nin 1988-ci il konvensiyasına qoşulmuşdur. “Narkomanlığa və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə tədbirləri haqqında” 1996-cı il 26 avqust tarixli Fərman və digər qanunlar, fərmanlar, normativ-hüquqi aktlar narkotiklərlə mübarizənin əsas strateji xəttini müəyyənləşdirmişdir [4].

Məhz bu haqqda danışırıqsa statistikalara da nəzər salmağın önəmi böyükdür. Azərbaycan Respublikasının Statistika komitəsinə istinadən, əhalinin narkomaniya və toksikomaniya ilə xəstələnməsi, həmçinin də əhalinin alkoqolizm və alkoqol psixozu ilə xəstələnməsi faktları ilə bağlı 2015-2020 rəqəmlərinə göz yetirək:

Cədvəl 1. Əhalinin narkomaniya və toksikomaniya ilə xəstələnməsi: [2]

İl:	İlk dəfə qoyulmuş diaqnozla qeydə alınmış xəstələrin sayı	Müalicə-profilaktika müəssisələrində qeydiyyatda olan xəstələrin sayı
2015	2030	28713
2016	2167	29631
2017	2145	30 343
2018	2014	31659
2019	2874	33170
2020	2845	34115

Cədvəl 2. Əhalinin alkoqolizm və alkoqol psixozu ilə xəstələnməsi: [2]

İl:	İlk dəfə qoyulmuş diaqnozla qeydə alınmış xəstələrin sayı:	Müalicə-profilaktika müəssisələrində qeydiyyatda olan xəstələrin sayı:
2015	619	21777
2016	551	21909
2017	618	21364
2018	508	20401
2019	515	16387
2020	339	13567

Tədqiqatlara görə, MDB məkanında hər il narkomaniyadan 22 min adam məhv olur. Ekspertlərin digər açıqlamalarında bu məkanda psixotrop maddələrdən ən çox istifadə edən Orta Asiya və Cənubi Qafqaz regionları olduğu bildirilir. Məsələn, Daşkənddə hər 10 nəfərdən 6-sı, Düşənbədə 7-si, Bişkekdə 6-sı, Yerevanda 7-si, Tiflisdə 6-sı, Azərbaycanda isə 5-i psixotrop maddələrdən istifadə edir. Bu təzahüdə ən acınacaqlı hal narkomaniyadan əziyyət çəkən əhali qrupunun əsasən yeniyetmə və gənclərin olmasıdır. Qeydiyyatla alınmış narkotik maddələrdən əziyyət çəkən insanların 65-70 %-ini 18-35 yaş arası gənclər təşkil edir. Narkomaniyanın regionlar üzrə yayılma ardıcılığı belədir: Bakı, Lənkəran, Gəncə, Mingəçevir, Sumqayıt, Cəlilabad, Şəki və s. [8, s. 14].

Qeyd edək ki, dünya üzrə ümumi statistikaya görə narkomaniya halı ən çox təsadüf olunan əhali təbəqəsi yeniyetmə və gənclərdir. Narkotik vasitələrdən asılı olan yeniyetmə və gənclər ehtiyaclarını ödəmək üçün təhsildən və ictimai faydalı əməkdən ayrılır, ağır həyat tərzinə doğru istiqamət alır. O cinayətkarlığı, zorakılığı və korrupsiyanı yaradır, QİÇS-in sürətlə artmasına zəmin olur, ailələri dağıdır, inkişafı ləngidir. Bu da nəticə etibarilə cəmiyyətin mənəvi aşınmasına, milli genefondun zəifləməsinə, cinayətkarlığın çoxalmasına səbəb olur. Şübhəsiz, ölkəmizdə narkomaniyanın artmasının əsas səbəblərindən biri də məlumatlılıq səviyyəsinin az olmasıdır, düzgün maarifləndirmə işinin aparılmamasıdır. [8, s. 14].

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev narkomanlığa və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizəni ümumdövlət vəzifəsi elan etmişdi. Narkomaniya ilə mübarizə ardıcıl, məqsədyönlü və kompleks xarakterli tədbirlərin icra edilməsini zəruri edir. Zənnimcə, təbliğat-maarifləndirmə işlərinin orta təhsil müəssisələrində aparılması ictimai bəla olan Narkomaniya ilə mübarizədə səmərəli olardı. Xüsusən bu problem müşahidə və ictimaiyyətin rəyinə görə Bakı ətrafındakı kəndlərdə xüsusilə aktualdır. Keçiriləcək tədbirlər narkomaniyanın sosial-tibbi və hüquqi tərəflərini əhatə edəcək [8, s. 33].

Azərbaycan Respublikasının narkomaniya və narkobiznesə qarşı mübarizədə həyata keçirdiyi tədbirlər Ümummilli lider Heydər Əliyev narkomanlığa və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizəni ümumdövlət vəzifəsi hesab edərək, 1996-cı il avqustun 26-da "Narkomanlığa və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə tədbirləri haqqında" müvafiq fərman imzalamış və problemin həlli üçün keçirilən tədbirlər keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bu fərman əsasında ölkəmizdə 2000-ci ilədək narkomanlığın yayılmasına, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin 26 qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə üzrə Ümummilli Proqram hazırlanmış, Narkomanlığa və Narkotik Vasitələrin Qanunsuz Dövriyyəsinə Qarşı Mübarizə üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır [9, s. 15-16].

1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev BMT-nin Yaxın və Orta Şərqdə Narkotiklərin Qanunsuz Dövriyyəsinə Nəzarət üzrə Yardımcı Komissiyasının 32-ci sessiyasında çıxış edərək Azərbaycan Respublikasının bu problemin həllində ardıcıl addımlar atacağını və dünya ictimaiyyəti ilə bu məsələdə bir yerdə olacağını bir daha bəyan etmişdir [7].

1998-ci ildə Azərbaycan Respublikası BMT-nin "Narkotik vasitələr haqqında" 1961-ci il və "Psixotrop maddələr haqqında" 1971-ci il Konvensiyalarına qoşulmuşdur [6, s. 21].

1999-cu il iyun ayının 18-də "Narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Milli Məclisdə qəbul olunaraq ölkə başçısı tərəfindən imzalanmışdır. Bu qanunun başlıca əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda narkotik tərkibli bitkilərin kultivasiyası, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin istehsalı, dərman preparatlarının və xammalın hazırlanması qanunla qadağan edilmişdir [1, s. 24-26].

Ulu öndərin 15 iyul 2000-ci il tarixli fərmanı ilə "2000-2006-cı ilədək narkomanlığın yayılmasına, narkotik vasitələrin, 27 psixotrop maddələrin qeyri-qanuni dövriyyəsinə qarşı mübarizə üzrə" Milli Proqram qəbul edilmişdir. 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikası Avropa

Şurasına tamhüquqlu üzv olduqdan sonra Avropa və dünya birliyinə integrasiya zəminində Avropa İttifaqı və BMT-nin İnkişaf Proqramı ilə birgə “Cənubi Qafqazda Narkotiklərə Nəzarət” (SCAD) Regional Yardım Proqramı fəaliyyətə başlamışdır. 2001-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən “Narkoloji xidmət və nəzarət haqqında” Qanun qəbul olunmuşdur [3].

2005-ci ildə görülməli işlərin məntiqi davamı kimi beynəlxalq qurumların tövsiyələrinə, qoşulduğumuz Konvensiyaların müddəalarına uyğun olaraq “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Milli Məclisdə qəbul olunmuş və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanmışdır [6]. Prezident İlham Əliyevin 28 iyun 2005-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında” Qanun narkotiklərlə mübarizə istiqamətində müvafiq dövlət və ictimai qurumlar qarşısında konkret vəzifələr qoymuş və bu istiqamətdə fəaliyyətin hüquqi bazasını təşkil etmişdir [3]. Qanunun başlıca əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin alınması, saxlanması, satılması, əldə edilməsi, paylaşdırılması, buraxılması, daşınması, göndərilməsi, istifadə edilməsi, onların dövriyyəsinə dair sənədlərin tərtib edilməsi, narkotik tərkibli bitkilərin kultivasiyası, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin istehsalı, dərman preparatlarının və xammalın hazırlanması qanunla qadağan edilmişdir [7].

Ölkə başçısı İlham Əliyevin 28 iyun 2007-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlığın yayılması ilə mübarizə üzrə Proqram”ın (2007-2012-ci illər) yerinə yetirilməsi istiqamətində Dövlət Komissiyasının işçi qrupunun 28 müvafiq nazirlik, komitə və təşkilatlarla birgə gördüyü işlər çox əhəmiyyətlidir. Bunun üçün Təhsil, Gənclər və İdman nazirlikləri, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Daxili İşlər və Milli Təhlükəsizlik nazirlikləri, Dövlət Gömrük Komitəsi və Dövlət Sərhəd Xidməti, Milli Elmlər Akademiyası, Ekologiya və Təbii Sərvətlər, Kənd Təsərrüfatı nazirlikləri və digər qurumlar birgə fəalliyət göstərməli, müalicə və reabilitasiya sahəsində profilaktik tədbirlərin səmərəsini artırmalıdır. Yalnız bu təqdirdə narkomaniya və narkobizneslə məşğul olan ayrı-ayrı şəxslərin, dəstələrin vaxtında ifşa olunmasında, onlara qarşı lazımi profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsində müvəffəqiyyət əldə etmək mümkündür [7].

Azərbaycan Respublikası ərazisində narkomaniya və narkobizneslə bağlı mübarizə sahəsində hüquqi məsələləri tənzimləyən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, dəyişən şəraitə və tələblərə uyğunlaşdırılması hökumətin və dövlətin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. Qəbul olunan qanunun və normativ aktların məqsədi narkotiklərin dövriyyəsi ilə bağlı sosial, iqtisadi, hüquqi münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri özündə əks etdirməkdir [5, s. 30-35].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1.Bağirov M. Narkomaniya - ölümə aparan yol... [Elektron resurs] / URL: <https://nmdk.gov.az/page/post/2208/Narkomaniya--olume-aparan-yol> . Müraciət edilmişdir: 04.10.2021.

2.Cinayətkarlıq və hüquqpozmalər. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi. [Elektron resurs] / URL: <https://www.stat.gov.az/source/crimes/>. Müraciət edilmişdir: 14.10.2021.

3.Əfəndiyeva K. Narkomaniya ümumbəşəri bəladır. [Elektron resurs] / URL:<https://nmdk.gov.az/page/post/2164/Narkomaniya-umumbeseri-beladir>. Müraciət edilmişdir: 12.11.2021.

4.Hüseynova İ., Mehdiyev A. Narkomaniya – XX əsrin bəlası. [Elektron resurs] / URL:http://www.anl.az/down/meqale/iki_sahil/2019/may/654223.pdf. Müraciət edilmişdir: 2.10.2021.

5.Корякин О. Крест на прошлом: [в селе Русские Казыли наркозависимые восстанавливают храм и самих себя. В селе действует Реабилитационный центр для наркоманов] // Российская газета. 2015, 9-15 июля (№ 149), с.23.

6.Mirhəşimov B. Narkotiksiz gələcək naminə. [Elektron resurs] / URL: <https://nmdk.gov.az/page/post/1538/Narkotiksiz-gelecek-namine>. Müraciət edilmişdir: 2.1.2022.

7.Narkomaniya, narkobiznes və ona qarşı mübarizədə kitabxanaların rolu: metodik vəsait / Tərt. ed. L.Əhmədova; elmi red. K.Tahirov; red. A.Abdullayeva.- Əlavə və dəyişikliklərlə.- Bakı: Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi, 2019, 44 s.

8.Narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və prekursorlar.Bakı: UNDP SCAD, 2015, 107 s.

9.Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlığın yayılması ilə mübarizə üzrə Proqramın (2007-2012-ci illər) təsdiq edilməsi barədə Sərəncam. İlham ƏLİYEV, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. Bakı şəhəri, 28 iyun 2007-ci il, № 2271.

10.Prof.Dr. İlhan Tomanbay Madde Bağımlılığı Ve Sosyal Hizmet, İstanbul: İstanbul Üniversitesi AUZEF Yayını, 2016, s.32-34.

11.Sağlam gənclik sağlam gələcəkdir. Bakı: Maarifçi Gənclər İctimai Birliyi. 2017, 38 s.

12.Talıbova M. Narkomaniya, narkobiznes və ona qarşı mübarizədə kitabxanaların rolu. Respublikanın kütləvi və ixtisaslaşdırılmış kitabxanaları, Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemləri üçün metodik vəsait. Bakı: Azərbaycan Milli Kitabxanası, 2012, 44 s.

13.Uzbay İT. Madde bağımlılığının tarixçesi, tanımı, genel bilgiler ve bağımlılık yapan maddeler // Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi 21 (22), s.5-16.

Shalan Novruzov

Brief history of drug addiction and alcoholism and the situation in the social environment

Summary

The article discusses the harm of the use of harmful habits by the younger generation, as well as a brief history of harmful habits and the situation in Azerbaijan. As well as the positive aspects of globalization, changing times and modern development, there are undoubtedly negative aspects. One of the disadvantages of this is the demographic problems caused by the tendency of young people to bad habits. The article also explains and explains the essence of this issue. The information and research provided in the article are intended as a scientific novelty of this article.

The article can be used by young people studying social work or people working in this field, as well as researchers in this field.

According to research, it can be said that bad habits are one of the "global" problems that concern not only our country, but the whole world. The role of social policy and education should be emphasized in order to minimize and eliminate such problems.

Keywords: *harmful habits, drug addiction, alcoholism, addiction, fear*

Шалан Новрузов

Краткая история наркомании и алкоголизма, их положение в социальной среде

Резюме

В статье рассматривается вред употребления вредных привычек подрастающим поколением, а также краткая история вредных привычек и ситуация в Азербайджане. Наряду с положительными сторонами глобализации, меняющихся времен и современного развития, несомненно, есть и отрицательные стороны. Одним из минусов этого являются демографические проблемы, вызванные склонностью молодежи к вредным привычкам. В

статье также разъясняется и поясняется суть данного вопроса. Информация и исследования, представленные в статье, задуманы как научная новизна данной статьи.

Статья может быть использована молодыми людьми, изучающими социальную работу или людьми, работающими в этой сфере, а также исследователями в этой области.

По данным исследований можно сказать, что вредные привычки являются одной из «глобальных» проблем, которые волнуют не только нашу страну, но и весь мир. Следует отметить роль социальной политики и образования в минимизации и устранении подобных проблем.

Ключевые слова: *вредные привычки, наркомания, алкоголизм, зависимость, страх*

Redaksiyaya daxil olub: 31.03.2022.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 12.04.2022.

Çapa qəbul edilib: 13.04.2022.

Sahə redaktoru: Tünzalə Verdiyeva, pedaqogika elmləri üzrə fəlsəfə doktoru.

UOT 37

Рена Мирзаде

*доктор философских наук, профессор,
Заведующая отделом «Политика философии»
Института Философии НАНА,
председатель НПО Исследовательское
Объединение «Гендер и Права Человека»
gunay_cabarova@mail.ru
Баку, Азербайджан*

ЖЕНСКИЙ ВОПРОС В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: НАЧАЛО XX ВЕКА, АДР, СОВЕТСКИЙ И ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОДЫ

*«Наука важна и для юноши, и для девушки»
Дж.Мамедкулизаде*

Резюме

Исследования, направленные на изучение истории Азербайджанской Демократической Республики представляют значительную ценность, способствуя обнаружению исторических фактов, обнаружению исторической правды в обстановке современных геополитических вызовов. Инициирование президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым глубокого изучения и научно-теоретического анализа исторического наследия азербайджанского народа, имеет принципиальное значение для понимания исторических параллелей и будущих перспектив. Среди проблем, требующих научного анализа и экспертной оценки в контексте значимости текущего исторического момента, находится актуальная на сегодняшний день проблема гендерного равенства.

Ключевые слова: *АДР, женские учебные заведения, просвещение женщин, женское движение, гендерная политика советского периода*

С начала XX века в Азербайджане происходит созревание социально-политической ситуации, становление общественных отношений. Эта динамика открыла пространство больших возможностей для формирования общественно-политической атмосферы, формулирования гендерного измерения в обществе, обусловленного наличием обоих полов - мужского и женского. Именно с начала второго тысячелетия демократическая общественность Азербайджана стала открыто выступать против царской политики «русификации». Те времена были отмечены господством религиозного обскурантизма, шариатских законов. Развитие культуры, в особенности, просвещения превратилось в абсолютную необходимость. В такой ситуации имелаась большая потребность в просвещении азербайджанских женщин. XIX век, его вторая половина и начало XX века ознаменовались включением азербайджанских женщин-интеллектуалов в общественную жизнь под видом благотворительности. Одновременно XIX-XX века в Азербайджане характеризовались становлением широкой сети благотворительных организаций.

Так, наряду с открывающимися образовательными очагами, предназначенными для мужчин-мальчиков, стали появляться и специальные женско-девичьи гимназии. Отметим, что в Азербайджане первыми светскими женскими учебными заведениями были школы «Святая Нина», открытые в г.Шемахе в 1848 году (переведена в г.Баку в 1859 году) и г.Гяндже в 1885 году. Образованные азербайджанские женщины, просветительницы и интеллектуалы, открывали на собственные средства специализированные женские школы в Баку, Гяндже, Нахичевани, Шемахе, Шеки и Нехреме [1, с.258].

В 1874 году в Азербайджане была учреждена первая женская гимназия, с 1883 года получившая название «Мариинская». В начале XX века стали появляться особые официальные благотворительные общества, обладающие правовыми полномочиями. Женские гимназии, клубы, школы также возникали по инициативе данных благотворительных обществ. Невозможно отрицать и исключительные заслуги в отмеченном направлении нефтяных магнатов, формирующейся национальной буржуазии, просвещенной интеллигенции того периода.

Как мы отметили выше, женское образование и, в целом, инициативы по просвещению женщин находились в центре внимания указанных трех сословий. В чем состояла суть проблемы: - в начале, с одной стороны, появление армии национальных интеллектуалов, получивших образование в общественно-политической среде Запада и России, отмеченной развитием либеральных идей, привнесение ими в Азербайджан таких прогрессивных идей, как равноправие, общественная польза послужили качественным преобразованиям в обществе, в том числе стимуляции интереса и к женскому образованию; - с другой стороны, и благотворительное движение промышленников, и реальная деятельность, проводимая в данном направлении вследствие перемен в социальном положении, актуализировали женский вопрос.

В данном контексте обратим внимание на некоторые события, апеллирующие к гендерному критерию, имевшие место еще в начале века. Появление в 1907 году Бакинского «Дамского Евангелическо-Лютеранского Благотворительного Общества», принадлежащего немецкой общине, «Бакинского Благотворительного Общества Кирилло-Мефодиевского Православного Братства», принадлежащего русской общине являются по современным гендерным меркам событиями достойными особого внимания.

По инициативе Гаджи Зейналабдина Тагиева в 1905 году было создано «Бакинское Мусульманское Благотворительное Общество». Устав был утвержден 10 октября того же года в Тбилиси (Грузия) графом Воронцовым-Дашковым, наследником Кавказа. На первом собрании общества было избрано его правление в составе 11 человек. Председателем правления был избран Гаджи Зейналабдин Тагиев, заместителем председателя Ибрагим Гаджиев, казначеем Гаджи Мустафаев, секретарем Ахмед бек Агаев, членами правления избраны Асадулла Ахмедов, Исмаил бек Сафаралиев, Гасан бек Зардаби, Алимардан бек Топчубашов и Асадулла Ахмедов. В качестве почетного председателя Общества была избрана Аделаида Львовна Накашидзе, супруга бакинского губернатора князя М.Н.Накашидзе. Супруга Г.З.Тагиева Сона ханум (Сафия) Тагиева была среди почетных членов правления. В третьем пункте устава Общества указывалось, что представители обоих полов вне зависимости от национальности, религии могут стать членами общества. Это обстоятельство дает нам право охарактеризовать данное событие как имевшее место в прошлом условное гендерное соглашение.

Общество в основном финансировалось Гаджи Зейналабдином Тагиевым и другими бакинскими миллионерами. Направление идей общества определяли Гасан бек Зардаби и его сподвижники. Из документов становится ясным, что более 70 беспризорных детей обоего пола (31-мальчики, 40-девочки) содержались во втором мусульманском сиротском приюте в Тифлисе. 26 девочек от 6 до 14 лет, привезенные из турецких губерний Карс, Эрзрум, Олти, были размещены в сиротском приюте в Баку.

Деятельность Бакинского Мусульманского Благотворительного Общества в период I Мировой войны была освещена и в турецкой прессе. Так, редактор, издающегося в Турции, журнала «Путь Эргенекона» Мамед Садиг Аран в 1961 году в статье «Братская помощь» писал: «После состоявшихся переговоров Бакинского Мусульманского Благотворительного Общества с Русским правительством женщины доктора, учителя, молодые выпускницы

университетов, народные представители под эгидой Азербайджанского Общества попечителей стали прибывать в Анатолию...Днем и ночью женщины из состоятельных и аристократичных семей проводили за шитьем на швейных машинках обмундирования и спальных принадлежностей для анатолийских военных (7), сельчане вязали носки, аптеки готовили лекарства, женские делегации собирали в окрестностях одеяла и матрасы» [2, с.39].

В начале XX века в Баку осуществляли деятельность несколько благотворительных организаций, относящихся к представителям иных религий. Так, у немецкой общины в Баку было несколько обществ. 20 июля 1907 года было создано бакинское «Дамское Евангелическо-Лютеранское благотворительное общество». Инициаторами общества в лице супруг протестантского пастора в Баку Э.Циммерман, инженера Е.Лотарь, купца первой гильдии Л.Кайзер, мещанина Э.Эк, являлись немки. Устав Общества предусматривал возможность членства в организации не только женщин, но и мужчин с условием внесения определенного взноса. Почетные члены Общества могли быть избраны среди представителей обоих полов, отличившихся особыми заслугами. Действительные члены избирались лишь из женщин. Членами соребнователями были мужчины, однако они не обладали правом голоса [3, с.58].

Второй организацией, принадлежащей немцам, было «Евангелическое общество попечения о девицах». В Уставе Общества в качестве основной цели указывались «защита молодых девиц евангелической веры от действия вредных в нравственном отношении условий, содействие их нравственному развитию».

Первую мусульманскую женскую школу в Баку, получившую название «Александрийская», основал Г.З.Тагиев. По меткому выражению Ф.Мамедова, данное событие знаменует собой вершину его меценатской и просветительской деятельности. Великодушный и щедрый миллионер придавал огромное значение просвещению в качестве фактора гармоничного развития общества, разрешения женского вопроса. Еще с XIX века он взращивал и лелеял мечту об осуществлении этой задумки. 4 мая 1896 г. Г.З.Тагиев писал в письме видному общественному деятелю того времени М.Шахтахтинскому: «Единственный путь для вызволения мусульманской женщины из существующего закрытого положения - только школа; и эту школу нужно создать и организовать таким образом, чтобы мусульмане отнеслись к ней с воодушевлением и с полной уверенностью отправляли обучаться в ней своих дочерей» [4, с.4].

Открытие подобной женской школы было делом, требующим огромного мужества и стойкости вследствие неприятия ее многочисленными противниками возвышения азербайджанской женщины. С одной стороны, местное представительство царско-русской власти, отмеченное шовинистическими выпадами, с другой стороны, открытое сопротивление мусульман-ортодоксов. По праву считающийся в азербайджанской истории отцом меценатства, Г.З.Тагиев смог открыть школу для азербайджанской женщины благодаря своим смелости, находчивости, требовательности, патриотичности, обладанию значительным влиянием как в властных кругах, так и среди населения, финансированию проекта из личных средств.

Таким образом, будучи великой личностью, основавшей первую женскую школу, Г.З.Тагиев способствовал и решению в конце XIX века - начале XX века в Азербайджане женского вопроса посредством образования. Известно, что для открытия данной школы он прибегнул к политическому маневру, связав ее открытие с восшествием на престол Николая II и ходатайствуя о присвоении школе имени «Александрийская» в честь императрицы Александры Федоровны. В школу принимали девочек со всех регионов Закавказья. Впоследствии школу именовали не «школа Александры», а женская школа Г.З.Тагиева [5, с.278].

Большинство азербайджанской интеллигенции составляли либерально мыслящие люди, получившие образование в России. Факт нахождения среди них двух азербайджанских женщин – золотая страница в истории женского движения Азербайджана. Ими были Ханифа ханум Меликова и Шафига ханум Эфендиева, получившие образование непосредственно на пособия Г.З.Тагиева [5, с.280].

Вторая проблема была еще более сложной для разрешения. Выступать против господствующих шариатских законов было невероятно трудно. Но Г.З.Тагиев решил и эту проблему, согласовав ее с муллами, обладающими наибольшим влиянием. Третье положение состояло в условии, выдвинутом им интеллигентам, получившим образование за рубежом и вернувшимся для создания семьи с азербайджанскими девушками. Здесь мы сделаем необходимое уточнение относительно того, что данное положение было одним из трех требований (первое, отправляйся учиться и возвращайся; второе, работай и верни мои средства; третье, создай семью с девушкой-мусульманкой).

16 мая 1898 года был утвержден устав Бакинской русско-мусульманской женской школы имени Александрии. 9 октября 1901 года произошло торжественное открытие первой школы на Востоке для мусульманских девушек. Директором школы была назначена Ханифа ханум Меликова, супруга Г. Зардаби. В школу принимались девочки со всех регионов Закавказья. На открытии школы, ставший впоследствии Министром Иностранных Дел АДР, А. Топчубашов сказал: «Будущие историки будут воспринимать это событие как начало этапа возвышения мусульманской женщины, прекрасного существа, которое также, как у других народов, является хранительницей домашнего очага». В азербайджанской истории данное событие стало знаменательным. В дореволюционном Баку было три женских гимназии на русском языке: гимназия Марии («Мариинская» - Р.М.), гимназия «Святой Нины» и женская гимназия №3. Наряду с ними функционировали и пять мужских гимназий [5, с.181].

а) Женское движение в Азербайджане. Исторически женское движение в Азербайджане, роль, которую оно играет в обществе, можно разграничить на пять этапов: XIX век, до вхождения в состав России; период царской России; первая независимость – период АДР; Советский период; постсоветский период или, точнее выражаясь, второй период Независимости. Первый этап: женщины в обществе, в основном, «невидимы» и крайне закрыты; второй этап: частичная «школьная» элита, то есть наряду с открытием образовательных учреждений для девочек, происходит и включение женщин в общественную жизнь. Эти этапы, также как и третий этап, были подробно рассмотрены в прошлых главах.

Для объяснения принятой периодизации следует внести ясность в исторические факты, воззрения и дискурсы. Вхождение женщин в активную общественную жизнь началось с работой по найму в нефтяной промышленности, в цехах по пошиву, участием в благотворительной деятельности, посредством женской печати, женских клубов и политических групп. Все это способствовало повышению их знаний и способностей, получению специальностей, закрепляло юридические права и социальный статус женщин. Из мусульманских реформаторских движений, в том числе, широко распространенных в регионе в конце XIX-начале XX вв., националистических и социал-демократических движений выходили представители обоих полов, ратующих за свободу женщин. В рассматриваемый период наиболее злободневной была проблема необразованности и беспомощности женщины [6, с.4]. В этот период возникающие благотворительные общества особо способствовали актуализации «женского вопроса».

Ссылаясь на благотворительное движение, обратим внимание на запись в X томе АСЕ: «Несмотря на то, что в 1906-1907 годах в Азербайджане велась борьба вокруг вопроса свободы женщин, конкретного «женского общества» не было. Женщины, подобные

Ш.Эфендиевой, С.Ахундзаде, Х.Алибековой, Г.Джаваншир, принимали активное участие в общественных делах и обществах («Ниджат», «Сафа», «Саадат», «Джамият» и др.) [7, с.65]. Если в 1914 году количество азербайджанских девочек в школах было 1862 человека, а в начальных русских женских школах образование получали 16972 человека, в 1915 году имели место 11 женских гимназий, 2 педагогические гимназии [8, с.551].

В ранний период женская деятельность проявлялась, в основном, в индивидуальных самоутверждениях, на новом этапе же появляются организованные женские общества и группы. Азербайджанки Говхар Гаджар, Гаида Джаваншир, Нигяр Шихлинская и другие женщины-просветители основывают «Мусульманское дамское благотворительное общество на Кавказе» с широким спектром планируемых инициатив. Женщины проводили большую работу в Баку и Бакинской губернии. В историю женского благотворительного движения того периода были вписаны имена Ханифы Меликовой, Рубабы Касымовой, Набат Ашурбейли и десятка других женщин. В Шеки, Ленкорани, Закаталах и других городах и районах Азербайджана возникали женские движения [9, с.11].

Как мы отмечали выше, женское движение в Азербайджане, начавшись с борьбы за просвещение женщин, после революции 1905-07 гг. получило еще большее распространение. Прогрессивная общественность во главе с «молланасрединцами» вела борьбу за равные права женщин, их образование. Значительную деятельность в этом направлении провел первый женский журнал «Ишыг» (1911-1912 гг.)

В 1904-1905-х гг. некоторые политические группы, подобные «Гуммет», выдвинули, в контексте разрешения женского вопроса, такие специфические требования, как «отпуск по материнству для женщин, сокращение рабочего времени для женщин, имеющих грудных детей, медицинская помощь для женщин-нефтяников» [6, с.4].

Женщины принимали активное участие в революционных событиях 1905-1907-х гг. в Баку, в забастовках в период 1912-1914-х гг. в Баку, Гяндже, Шеки, в революционном движении в Иранском Азербайджане. В 1907-1909-х гг., в движении Саттархана было немало женщин, более 100 женщин-воинов погибло при защите Тебриза.

В труде Д.Сейидзаде «Азербайджанские депутаты в Российской Государственной Думе» можно встретить важные ссылки на указанную тему. «Весь мир, вся Россия ведут борьбу за принадлежащие им права... мусульмане также должны требовать навсегда устранить все ограничения» [10, с.66]. Д.Сейидзаде, приводя общественно-политическую характеристику того времени, пишет, ссылаясь на номер газеты «Каспий» от 8 марта 1907 года: «В мусульманской фракции Х.Хасмамедовым был поднят вопрос и о женском равноправии. В отношении данной проблемы выдвигались мнения, согласно которым разрешение вопроса, противоречащего веками сформированному образу жизни отсталых масс, приведет к отчуждению этой массы от фракции, так что они будут играть роль «генералов без армии». Д.Сейидзаде приводит такой факт из газеты «Прогресс» от 28 марта 1907 года: «После многочисленных консультаций и соглашений с советом мулл и различными религиозными организациями, фракция пришла к следующим результатам – предоставить женщинам избирательное право, но предвыборные собрания проводить отдельно» [10, с.67].

Азербайджанская интеллигенция, представляющая различные партии, политически образованные народные лидеры, стремясь освободиться от невежества и отсталости большинства населения как следствия господствующих феодально-патриархальных отношений (капиталистические отношения получили распространение, в основном, в нефтяной промышленности Баку), колониальной политики, организовывались, используя возможности внутренней и внешней политики, в особенности связи с царской Россией в преддверии буржуазно-демократической и пролетарской революций, встали на путь социальных перемен, революций для строительства демократического, а позже социалистического общества.

В 1914-м году были проведены демонстрации из 300 женщин рабочих в поселке Сабунчи г.Баку, в поселках же Балаханы, Рамана, Разина - забастовки и митинги. В 1917 году в большевистской организации «Гуммет» был создан женский отдел [8, с.551].

15-20 апреля 1917 года, на проводившемся в Баку съезде Кавказских мусульман, партии «Мусават» и «Турк Адами-Меркезийт» с самого начала обладали преимуществом. На съезде лидеры обеих партий М.Э.Расулзаде и Н.Юсифбейли решительным образом презентовали идею государства, основанного на федеративных принципах. Обращает на себя внимание одно весьма интересное событие на съезде. Историк М.Оруджлу пишет о том съезде: «Обстановка после выступления двух азербайджанских женщин Ш.Эфендизаде и С.Талышхановой обязала делегатов выказать серьезное отношение к женскому вопросу. Так, вышедший на трибуну после выступления женщин, бывший кадий г.Баку Ага Магомед Керим обвинил их в том, что они, вопреки шариатским законам, выступали перед мужчинами с открытыми лицами. Следует отметить, что весь зал криками вынудил кадия покинуть трибуну. По инициативе М.Э.Расулзаде на съезде было принято решение по женскому вопросу» [11, с.41]. В принятом решении указывалось, что в то время как представительницы иных народов, наряду с мужчинами, деятельно участвуют в общественно-политической жизни, способствуя национальному развитию и прогрессу, женщины Азербайджана не могут оставаться вне данного процесса. Здесь, в том числе, отмечалась важность равенства политических и гражданских прав женщин наряду с мужчинами.

26-31 октября 1917 года в г.Баку был проведен первый съезд Партии «Мусават», на котором было зафиксировано слияние двух политических партий.

После широких обсуждений была принята программа партии. В программе партии, отличающейся прогрессивностью и демократичностью, были закреплены положения о свободе слова, печати, совести, собраний, введении 8-ми часового рабочего дня для рабочих, праве на отдых, равенстве всех перед законом, вне зависимости от религии, нации, пола, партийной принадлежности, праве на образование на свободных и равных условиях [11, с.44].

28 мая 1918 года Национальный Совет провозгласил о создании Азербайджанской Народной Республики (Азербайджанской Демократической Республики, Джумхурийят). Первая демократическая республика на Востоке была в числе первых республик, демонстрирующих активную позицию по интересующей нас проблеме. 28 мая 1918 года в Тифлисе Национальным Советом Азербайджана была составлена и подписана «Декларация Независимости». Четвертый пункт Декларации, следующий за тремя пунктами, охватывающими такие дефиниции, как суверенные права, государственная независимость, демократическая республика, добрососедские отношения, гласил: «Азербайджанская Демократическая Республика в пределах своих границ обеспечивает всем гражданам гражданские и политические права, вне зависимости от национальности, социального положения и пола» [12, с.44]. Этот последний пункт представлял собой Указ, содержащий в себе гендерную прерогативу современного периода, демонстрировал политическую зрелость и дальновидность в проекции будущего.

В период существования Азербайджанской Республики были предприняты шаги для обеспечения равных прав и свобод мужчин и женщин: на II заседании парламента (10.12.1918) в разделе «Рабочий вопрос» Программы в специальных положениях были закреплены права представителей обоих полов: 8-часовой рабочий день (статья 28), один выходной день в неделю (статья 29), запрет на эксплуатацию детей школьного возраста, не достигших 16 лет, продолжительность рабочего дня для молодежи от 16 до 18 лет - не более 6 часов (статья 42), «Введен запрет на привлечение женщин к работам, представляющим

угрозу их телу, здоровью. Работающие беременные женщины за 4 недели до родов и 6 недель после родов освобождаются от работы с полной выплатой им в данный период заработной платы» (статья 43). Согласно Программе, рядом с фабриками и заводами, в которых заняты трудом женщины, должны были быть основаны воспитательные учреждения для грудных детей. За счет работодателей трудящимся должны были выделяться бесплатные лекарства с предоставлением заработной платы на время болезни (статья 50) Работодатели, не исполняющие данные законы, привлекались к уголовной ответственности.

В соответствии с Положением в выборах в Учредительное Собрание могли принимать участие все граждане Республики, достигшие 20-летнего возраста вне зависимости от пола, языка, религии, национальности и др. На втором собрании Азербайджанского Национального Совета был принят закон о создании однопалатной системы Временного Верховного Законодательного органа в Азербайджане. Согласно этому закону Парламент АДР должен был состоять из 120 человек. Выборы представителей проходили путем прямого и тайного голосования. Впервые в исламском мире женщинам также было предоставлено право избирать и быть избранными. Первое заседание Парламента Азербайджанской Демократической Республики состоялось 7 декабря 1918 года в г.Баку, в здании женской школы З.Тагиева [12, с.74].

Во второй половине 1919 года Азербайджанский Парламент принял ряд законов, стимулировавших демократизацию страны. 21 июля 1919 года Парламент утвердил «Положение о выборах в Учредительное собрание Азербайджанской Республики». Согласно «Положению» выборы в Учредительное Собрание должны были проводиться путем равного, прямого и тайного голосования. Женщинам наравне с мужчинами было предоставлено избирательное право, что могло стать источником социальных переживаний у граждан не только значительной части восточных государств, но и многих европейских стран, которые на тот момент были его лишены [13, с.259].

Основные результаты 19-ти месячной независимой и свободной жизни азербайджанского народа заключались в следующем: - во-первых, народ, лишенный многих политических и гражданских прав, не имеющий до рассматриваемого периода опыта в области государственного строительства, в короткий исторический период создал нормально функционирующий государственный аппарат; - во-вторых, стало возможным защитить территориальную целостность Азербайджанской Республики; - в-третьих, была создана постоянная армия; - в-четвертых, начался процесс оздоровления экономического и финансового состояния страны; -в-пятых, было национализировано народное образование. В различных регионах Азербайджана были открыты 7 мужских и одна женская семинарии [13, с.260].

Представляя обобщения из истории Азербайджана, ссылаясь в данном контексте и на актуальную в современном историческом срезе проблему равноправия, можем получить еще одно, шестое, следствие. Да, первое независимое государство на Востоке де-юре решило женский вопрос, восходящий истоками к 1907 году.

Известно, что одной из целей, стоящих перед Азербайджанской Демократической Республикой, было добиться правового и фактического равенства граждан обоих полов. Принимая во внимание, что женский пол с правовой стороны и сообразно реальному состоянию дел был ограничен в своих свободах, естественно, что пространством деятельности новых государств было женское развитие, защита их прав во всех сферах социокультурной жизни. Мы отмечали, что не вызывает удивления тот факт, что в 1907 году представитель Азербайджана в Российской Государственной Думе Х.Хасмамедов поднимает в Думе вопрос о предоставлении женщинам Азербайджана избирательного права, после чего мусульманская организация в Думе принимает решение о предоставлении

мусульманским женщинам права голосовать. Однако вновь укажем на то, что право на активное участие в общегосударственных выборах азербайджанская женщина получила в 1910 году.

Мирза Бала Мехметзаде писал относительно вопроса о женских правах, что уважение, любовь его к тюркской женщине, тюркской матери бесконечны. Если тюркская мать в бою и перемирии терпит наравне со своим мужчиной все виды насилия, то естественно ее право использовать все культурные права [13, с.15]. Участие азербайджанских женщин наряду с мужчинами в Демократических выборах в Национальный Совет имело судьбоносное значение для страны.

После возникновения советского государства, женщина в Азербайджане как социальный пол развивается в направлении постепенного овладения сначала правового, а затем реального равенства с мужчинами. В этот период женщина получила реальную возможность реализовать право на труд, таким образом, добиваясь экономической свободы и возможности защиты своего достоинства. Законодательство и соответствующие государственные и общественные структуры, как правило, защищали ее от различных видов насилия, от ограничения полученных ею прав. В Конституции Азербайджанской ССР наряду с закреплением равенства прав мужчин и женщин во всех сферах жизни, женщинам также был предоставлен и ряд дополнительных прав, принимая во внимание специфичность ее организма и материнские функции.

В течение советского периода, в связи со сменой государственной политики и гендерной стратегии в направлении прагматизма, опирающегося на производительность жесткой марксистской идеологии, роль женщин в обществе также претерпела различные трансформации. В целом, во время советского периода свобода женщины, приведение этого тезиса в соответствии с экономикой и социальным развитием, выступала в качестве одной из национальных целей на пространстве всего Советского Союза, в том числе и в Азербайджане.

Направленные на реализацию действительного правового равенства дополнительные права и многочисленные льготы, предоставляемые женщинам, служили стремительному устранению женского бесправия, которое имело место в периоды до социализма и препятствовало гендерному балансу. В период социализма женщина приобрела невиданные в мировой практике права и реальные возможности, что стало показателем ее успехов в экономике, политике, образовании, различных сферах духовной культуры.

Азербайджанская женщина с творческой стремительностью освоила элементы как традиционной, так и современной среды: общественные бани, кружки вязания, женские клубы, чайные клубы, встречи, конференции, журналы, образовательные учреждения, профессиональные школы, вплоть до работы в органах руководящей Коммунистической Партии, в частности его женских отделах [6, с.4]. Помимо многочисленных законов и официальных льгот, в быту интересы женщины как спутницы жизни и матери, стабильность ее семейного очага также активно продвигали и защищали партия, профсоюзные комитеты, женские советы, СМИ.

При расторжении брака интересы женщины и детей в правовом и имущественном плане были официально защищены. В случае расторжения брака женщине, если она не являлась социально чуждым элементом, отдавалось предпочтение на право жить с детьми, по сравнению с отцом.

Претворение в жизнь большинства женских прав в Азербайджане, в целом, основывалось на принципах советской политики в отношении всех слоев населения (обоих полов), в числе которых: отсутствие безработицы; бесплатное лечение; обеспечение квартирой; дом малютки и детские сады, среднее и высшее образование; отдых на льготных

условиях в санаториях и детских лагерях для определенной части населения, пенсионное обеспечение и другие льготы в некотором смысле устранили исторически обусловленное женское бесправие. В тоже время, все более обостряющаяся централизация и тоталитарная политика Сталинского периода не допускали проявлений индивидуальной предприимчивости у людей, в особенности, женщин.

Уже с 30-х годов XX века были упразднены женское крыло Коммунистической Партии и женская печать, известные женские организации подобные клубу Али Байрамова. Роль, которую играли женщины в политике, была ограничена представительством в Коммунистической Партии и правительстве. В соответствии с заранее определенной квотой, женщины и национальные меньшинства в законодательных органах были представлены в требуемом соотношении на местном, региональном и национальном уровнях [6, с.4].

О женщинах социалистического периода, включая представительниц нашей республики, было проведено достаточно исследований и поскольку эти исследования опирались на параллелизм объективного и субъективного подходов, оценочный критерий, данная область должна представлять в качестве особого научно-исследовательского объекта. Исследуя указанный период, важно остановиться на нижеследующих тезисах: - Получивший правовую основу в период АДР, в советский период принцип гендерного равенства в определенной мере был реализован согласно правовому и реальному положению дел; - данный опыт в соответствии с исторической значимостью и специфичностью коренным образом отличался от прошлых этапов истории человечества; - проблемы женского образования, равных прав, свобод, возможностей наряду с мужчинами, находившиеся в центре внимания прогрессивной интеллигенции Азербайджана в течение двух веков и представляющие одну из основных целей борьбы идеологической жизни страны, получили свое разрешение.

Сравнительный анализ гендерной политики советского периода, в том числе Азербайджанской Демократической Республики с гендерной политикой Азербайджана переходного периода, использование их положительного опыта в гуманистически и демократически ориентированной политике нового времени республики являлось бы целеполагающим.

Мы не стоим на позиции идеализации гендерной политики советского периода в Азербайджане. Естественно, что советский опыт решения гендерных проблем вместе с положительными чертами, включал в себя и отрицательные черты, связанные с господствующей линией государственной политики. Безжалостная борьба с классовым врагом, репрессии, настигшие сотни представителей передовой азербайджанской интеллигенции, женщин и мужчин, сражавшихся в XIX-XX веках за человеческое и гендерное равенство, обернулись чередой трагедий в судьбах людей и их потомков.

С другой стороны, новое правительство, проводившее борьбу с тунеядством, требовало от женщины, не получающей заработную плату за домашний труд, участвовать в общественном производстве и хозяйстве (завод, колхоз, совхоз и др.). Иными словами, Советское правительство «вынуждало» женщину работать как в семье, так и вне ее, что позиционировалось как ограничение прав женщин. В советский период в Азербайджане имели место и другие негативные проявления уравнивания женских и мужских прав. Например, женские права превращались в женские обязанности и женский долг: бытовой долг, материнский долг, гражданский долг, рабочий долг. Представления мужчин о собственных бытовых долгах и уровень системы коммунально-бытовых услуг, отнимая у женщины все свободное время, лишали ее права на культурный отдых [14, с.67]. Уничижительными, лишающими человеческого достоинства, унижающими женщину были не только существующий способ правления и законы шарията. В дополнение к ним,

причиной негативного отношения была окружающая обстановка, сам быт, обусловленный проявлениями безнравственности, исходящей от «пресыщенного» буржуазно-собственнического класса. Женщина, «подвергающаяся оскорблениям», «побоям», оскорбляющий, избивающий ее мужчина, но не способная защитить никого из них сама система, строй. Истина заключалась в том, что не только женщина, но и мужчина в обществе были лишены свободы действий. Почему? Потому что законы не были еще сбалансированы концепцией прав человека. Потому что не было еще «позволения и полномочий у женщины разводиться со своим мужем». В подобном обществе у женщины оставался лишь один путь – самоубийство. Выражаясь словами известного литератора XX века С.Гусейна, отмечавшего в произведении «История одной улицы»: «Эта улица (под понятием «улицы» понималось улица обычного прошлого Баку – Р.М.) поглотила образ мышления Востока и склад ума Запада, исламскую цивилизацию и Европейскую культуру, прошлую жизнь с будущим существованием» [15, с.131].

В указанный период права женщины ограничивались и с позиции национального менталитета, господствующих обычаев и традиций, как остаточного следствия прошлой жизни, в большинстве случаев они не имели возможности защитить свое достоинство ни в семье, ни в обществе. Вместе с тем, несмотря на все указанные ограничения с правовой точки зрения, женщина Азербайджана всесторонне развивается, демонстрируя неожиданные достижения для Восточной женщины. Постепенная смена представлений, а именно: протест против бесправия женщины и общественной несправедливости, критика устаревших обычаев и традиций, обращение к современности - постепенно трансформировали мужские и женские отношения. К каким изменениям привела социалистическая революция в сознании полов? Революция определенными новшествами вошла в быт, обычаи и привычки, семейные и моральные нормы. Так как все журналы, от «Просвещения и культуры» до «Женщины Востока», основной акцент делали на борьбе против регресса, отсталости, на напряженном, тяжелом созидательном труде по укреплению духовных основ нового общества. Формировался подход к человеку, исходя не из «женского фактора», а из понимания фактора «человека».

Явственно выделяется роль государства и принятых законов в обеспечении упомянутых достижений. Так, государство, принимая во внимание опасность отчуждения женщины от активной деятельности в процессе принятия решений органами власти, вследствие определенных объективных причин при наличии равных прав с мужчинами (двойная нагрузка в форме домашнего и рабочего труда, позднее избавление от устаревших воззрений в менталитете, мужская солидарность и др.), для активизации участия женщин в работе выборных органов стремилось выделять квоты, сбалансировать количество депутатов женского и мужского пола, обеспечивая, таким образом, «гендерное равенство».

При разграничении рассматриваемого периода, нижеследующая систематизация окончательных результатов предстает соответствующей поставленной цели:

- роль просвещения в развитии женщин Азербайджана;
- причины появления школ и гимназий;
- траектория женского движения в Азербайджане в начале XX века;
- начало XX века – век становления видных женщин-общественниц Азербайджана;
- отношение к женскому вопросу в период АДР и его политико-правовое закрепление;
- участие женщин в общественной жизни;
- форсирование женского вопроса в конце XX -начале XXI вв.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan tarixi: Yeddi cildə. VII Cild. Bakı : Elm , 2008. 567 s.
2. Cavadov C. Azərbaycanda xeyriyyəçilik hərəkatı, Bakı: Elm və təhsil, 1999, 416 s.
3. Azərbaycan qadınları, Bakı: Təknur, 1999, 233 s.
4. Ахундов Ф. Женская школа Тагиева // Вышка, 5.10.1991
5. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, X c., Bakı: Elm, 1987, 598 s.
6. ASE, XX cild. Bakı: Elm, 1978, 592 s..
7. Azərbaycanda qadınların qurultayı // Qadınların vəziyyətinə həsr olunmuş IV Ümumdünya Konfransında Azərbaycan Respublikasının təqdim etdiyi milli məruzə. Bakı: Təknur, 1998, 475 s.
8. Azərbaycan Sovet ədəbiyyatı tarixi, X cild, Bakı: Azərnəşr, 1967, 590 s.
9. İlkin Q. Bakı və bakiylilər. Bakı: Elm, 1998, 336 s.
10. Gender: qadın probleminin yeni mərhələsi. X buraxılış, Bakı: Qadın Komitəsi, 1998, 232s.
11. Oruçlu M. Azərbaycanda və mühacirətdə Müsavat partiyasının fəaliyyəti (1911-1992). Bakı: Azərnəşr, 2001, 272 s.
12. Qadınlar // "Qanun" jurnalının xüsusi buraxılışı, № 3, 1997.
13. Nəşibzadə N. Azərbaycan Demokratik Respublikası. Bakı: Qərb və Şərq, 1990, 212 s.
14. Məmmədzadə M.B. Milli Azərbaycan hərəkatı, Bakı: Elm, 1991, 322 s.
15. Сеидзаде Д. Азербайджанские депутаты в Государственной Думе России. Баку: Текнур, 1991, 137 с.

Rəna Mirzəzadə

Azərbaycanda qadın məsələsi: XX əsrin əvvəlləri, ADR, Sovet və postsovet dövrü

Xülasə

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixinin öyrənilməsinə yönəlmiş tədqiqatlar müasir geosiyasi çağırışlar şəraitində tarixi faktların üzə çıxarılmasına, tarixi həqiqətlərin təbliğinə töhfə verən böyük dəyərə malikdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən Azərbaycan xalqının tarixi irsinin dərinədən öyrənilməsi və elmi-nəzəri təhlili təşəbbüsünün irəli sürülməsi tarixi paralellərin və gələcək perspektivlərin dərk edilməsi üçün prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Hazırkı tarixi məqamın əhəmiyyəti kontekstində elmi təhlil və ekspert qiymətləndirməsini tələb edən problemlər arasında bu gün aktual olan gender bərabərliyi problemi də var.

Açar sözlər: *ADR, qadın təhsil müəssisələri, qadın təhsili, qadın hərəkatı, sovet dövrünün gender siyasəti*

Rena Mirzazade

Women's question in Azerbaijan: early XX century, ADR, Soviet and post-soviet periods

Summary

Research aimed at studying the history of the Azerbaijan Democratic Republic is of great value, contributing to the discovery of historical facts, the promulgation of historical truth in the face of modern geopolitical challenges. The initiation by the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev of a deep study and scientific and theoretical analysis of the historical heritage of the Azerbaijani people is of fundamental importance for understanding historical parallels and future prospects. Among the problems that require scientific analysis and expert

assessment in the context of the significance of the current historical moment, there is the problem of gender equality that is relevant today.

Keywords: *ADR, women's educational institutions, women's education, women's movement, gender policy of the Soviet period*

Redaksiyaya daxil olub: 18.02.2022.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 22.02.2022.

Çapa qəbul edilib: 27.02.2022.

Sahə redaktoru: Tahirə Allahyarova, fəlsəfə elmləri doktoru, professor.

Bayram Quliyev

*AMEA Elm Tarixi İnstitutunun Elm tarixinin nəzəri
və metodoloji problemləri şöbəsinin müdiri, tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
bayramqulusoy@yahoo.com
Bakı, Azərbaycan*

AZƏRBAYCAN TARİXİNİN MOĞOL VƏ ELXANLILAR ZAMANINDA SİYASİ VƏ SOSIAL MƏSƏLƏLƏRƏ DAİR YENİ YANAŞMALAR

Xülasə

Məqalə Azərbaycan tarixinin zamanında müəyyən ölçüdə araşdırılmasına baxmayaraq bir çox problemlərinin var olduğu Moğol və Elxanlı dövrlərinin araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Bu problemlərin bir qismi mövcud fikirlərə bir o qədər də təsir etməsə də, onların əksəriyyəti indiyə qədər var olan fikirləri tamamilə dəyişir. Birinci qisim problemlərə misal olaraq “moğol” sözcüyünün “moğol” və ya “monqol” kimi yazılması, indiyə qədər tarixi ədəbiyyatlarda “Elxani” kimi işlənən sözcüyün Azərbaycan dilinin qrammatikasına uyğun olaraq “Elxanlı” kimi istifadə olunması və s. məsələləri göstərmək olar. İkinci qisim problemlər isə daha ciddidir. Bunlara misal olaraq moğolların türklərlə yaxınlıq dərəcəsi və türklərin moğollara təsiri, moğolların Azərbaycana yürüşlərinin sayı, Qazan xanın İslam dinini qəbul etməməsinin onun islahatlarına aid olmamasını və s. məsələləri göstərmək olar. Araşdırmada ilkin qaynaqlardan istifadə olunaraq bu problemlərin həlmi üçün müəyyən addımlar atılmış və ilk dəfə olaraq bir necə nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: *Moğol, Elxanlı, Xarəzm, Azərbaycan, Çingiz xan, Qazan xan*

Giriş

XIII yüzilliyin başlanğıcında sadəcə Azərbaycanda deyil, bütün Yaxın və Orta şərqdə istər siyasi, istərsə də sosial-iqtisadi vəziyyət olduqca mürəkkəb idi. Səlcuqlu imperiyası zəifləmiş və öncə təsirindən əsər əlamət qalmamışdı. Xarəzmdə Ələddin / Əlaüddin Məhəmmədin zamanında bir az daha güclənən dövlət ətraf bölgələrə təsir etməyə başlamışdı. Ərəb xəlifələri Xarəzmşah Məhəmmədə müxtəlif elçilər göndərməklə onları Səlcuqlu İmperiyası üzərinə yürüş etməyə təşviq edirdilər. [15, s. 373]. Onlar bu üsul ilə böyük gücləri qarşı-qarşıya qoyaraq yaranan şəraitdə müstəqil siyasət yürütmək istəyirdilər. Azərbaycanda mövcud olan Atabəylər və Şirvanşahlar isə özlərinin ən zəif dövrlərini yaşayırdılar. Hökmdarların yarıtmaz siyasəti nəticəsində ərazilərimiz gürcülərin hücumuna məruz qalırdı.

Türküstanda min illərdir davam edən türklərin hakimiyyəti zəifləmiş əsasən köçəri heyvandarlıqla məşğul olan, tarixi qaynaqlarda tatarlar kimi də tanınan moğollar özlərinin dövlətlərini qurmaq ərəfəsində idilər. Çin qaynaqlarına görə tatarlar mədəni və barbar olmaq üzrə iki qrupa bölünür. Barbar tatarların özləri də ağ və qara tatarlar olmaq üzrə iki qrupa bölünür. Nirvən qəbiləsindən olan Timurçin / Timuçin məhz qara tatarlardan çıxmışdır [3, s. 39-40]. Təxmini səkkiz il Qarayit qəbiləsinin başçısı Onq Xan ilə dostluq münasibəti quran Timurçin 1202-ci ildə onun qəbiləsini öz dövlətinə birləşdirdi. 1206-cı ildə Nayman qəbiləsi başçısı Tayaneq xanı da məğlub edib qurultay çağıraraq Moğol dövlətini yaratdı. Bu tarixdən etibarən “böyük xan” adlanan Timurçin eyni zamanda Çingiz xan / qaan (1206-1227) kimi tanındı [11, s. 23-47]. Çin qaynaqlarına əsasən söyləmək mümkündür ki, 1206-1221-ci illər ərzində moğollar özlərinin dövlətlərini “Moğol Dövləti”, bu ildən sonra isə “Yekə Moğol Ulusu” (“Böyük Moğol Dövləti”) adlandırıblar [3, s. 50].

Dönəmə dair birinci qisim problemlər

Moğol adını Avropa və Amerika tarixçiləri, eyni zamanda Azərbaycan tarixçiləri “monqol” olaraq tələffüz edir və əsərlərində bu formada istifadə edirlər. Sadəcə İran və Türkiyə tarixçiliyində bu sözcük “moğol” kimi yazılmaqdadır. İlkən qaynaqlarda da bu durun ziddiyyətli formada əks olunmuşdur. Farsdilli qaynaqların hamısında – nümunə üçün Fəzlullah Rəşidəddinin “Cameüt-təvarix” [2] və Ata Məlik Cüveyninin “Tarixi-cahanquşa” [5] əsərlərində bu sözcük “moğol” kimi istifadə olunur. Türkdilli qaynaqların demək olar ki, çoxunda bu sözcük “moğol” kimi işlənir. Əbulqazi Bahadur xan özünün “Şəcərəyi-Türk” adlı əsərində bu məsələyə belə aydınlıq gətirir: “Moğol sözünün əsl “munq ol”dur, (bu səbəbdən) xalqın dili dönmədiyinə görə (onlara) “moğol” dedilər. “Munq”un anlamını bütün Türklər bilir, “qayğı” deməkdir ” [4, s. 230]. İlkən qaynaqların çoxunun bu xalqın adını “moğol” olaraq yazması, bizə əsas verir ki, araşdırmalarda bu sözcüyü “moğol” olaraq yazaq.

İlkən qaynaqlarda Hülakü xanın yaratdığı dövlətin adı tam olaraq müəyyən edilə bilmir. Çünki, ilkən qaynaqlarda elxanlılar moğollara bağlı bir qurum kimi təqdim olunur. Bəzən də bu məfhum “moğol dövləti” şəklində göstərilir [Bax. 2; 5; 6; 7]. Azərbaycan tarixçiliyində bu dövlətin adı “Elxani” və ya “Hülakü” dövləti olaraq keçsə də əksər hallarda onlara “Elxanlar” deyirdilər. İngilisdilli tarixşünaslıq da bu səbəbdən onları “İl-Khans” olaraq adlandırır [15]. Azərbaycan dilinin qrammatikasında fars dilindən alınma şəkilçi olan “-i” şəkilçisinin əvəz edən “-li” şəkilçisi mövcuddur. Bu səbəbdən də mövcud dövlətin adının “Elxani” deyil, “Elxanlı” olaraq təqdim olunması daha düzgündür.

İkinci qisim problemlər

Moğolların Türklərlə yaxın münasibətdə olması və ya onların Türk olmasına dair fikirlər müxtəlif səpkidədir. Heç şübhəsiz ki, Moğollar ilə Türklər arasında sıx əlaqə olmuşdur. Bunu iki dil arasındakı linqvistik bağlar da sübut edir. Hər iki dildə olan yüzlərcə söz mövcuddur. Və ya hər iki dilin qrammatikası bir-birinə oxşar özəlliklərə malikdir. Bunlara misal olaraq “bacanaq” və “alaçıq” sözcülərini göstərmək olar [1, s. 39].

Moğollar öz dövlətlərini yaratmalarına baxmayaraq onların köçəri olmaları səbəbindən dövlət icarə etmə təcrübəsi və yazısı yox idi. Ona görə də öz dövlətçiliklərini türk dövlətçiliyi əsasında qurdular və uyğur yazısından istifadə etdilər. Ata Məlik Cüveyni yazır ki, Çingiz xan tatar qövmlərinin oxuma-yazması olmadığına görə uyğurlardan tatar uşaqlarına oxuma-yazma öyrətmələrini əmr etmişdir [2, s. 127]. Bu fikri çin qaynaqları da təsdiqləyir: “(Moğollar) hər hansı bir fərman və ya məktub bir işarə cızılaraq ünvanına göndəridilər. Elçilər bu işarələrə heç bir işarə əlavə etmək və ya silmək haqlarına sahib deyildilər. Dürüst insanlar olan moğollar uyğurlar tərəfindən istiqanlılıqla qarşılandılar və yaxın qonşuluq münasibətinə keçdilər, hər iki tərəfdə ticarət gücləndi. Bu onların yazısına təsir etdi. Başqa ölkələrə göndərilən məktub və ya fərmanlar uyğurca yazılırdı. Uyğur yazısı Çindəki fleyta səslərini işarələyən xətlərə bənzəyir.” [3, s. 51-52]. Moğol ordusu türk hərbi sisteminə uyğun tərtib olunmuşdu və türk komandirlərin bu orduda xidmət etməsinə dair məlumatlar da mövcuddur. Böyük Moğol Dövlətində azsaylı yerli tayfaları ilə birlikdə xeyli sayda türk tayfaları da yaşayırdılar ki, bu da həm moğol əhalisinin, həm də ordusunun tərkibinə təsir etmişdi [12, s. 8-9]. Bu fikri təsdiqləyən çin qaynaqlarında yazılır ki, moğol ordusunda əmrlər subordinasiyaya uyğun şəkildə - minbaşı yüzbaşıya, yüzbaşı onbaşıya verilir” [3, s. 51-52]. Bu rütbələr demək olar ki, bütün türk dövlətlərinin hərbi sistemində var olmuşdur. Beləliklə, türklər moğolların dövlət aparatının formalaşmasında və moğol dövlətinin gücənməsində əsas rol oynadılar [9, s. 294]. Minhac Sirac əl-Cüzcani əsərində İslam dünyasına hücum edən ikinci türk olaraq Çingiz xanı göstərməkdədir ki, bu da moğollarla türklərin həddən artıq yaxın olma fikrini dəstəkləyir [10, s. 935]. Bəlkə də türklər olmasaydı güclü bir moğol dövləti olmayacaqdı. Bu Əbulqazi Bahadur xanın Çingiz xanı türk adlandırması və moğolları türk kimi göstərməsi

fikirlərini təsdiq etmiş olur. Moğolların türk olması fikri haqqında hələlik dəqiq bir fikir söyləmək çətindir.

Moğol yürüşləri ilə bağlı yerli və xarici tarixşünaslıqda birtərəfli məlumatlara əsaslanan qeyri-obyektiv fikirlər mövcuddur. Moğollara düşmənçiliyi səbəbindən qabardılmış məlumatlar verən ərəb qaynaqlarının təsirində qalan tarixçilərin əksəriyyəti moğolları sadəcə olaraq qırır-dağıdır talan edən biri olaraq göstərmişlər. Halbuki, moğollar müqavimət göstərməyən şəhərlərdə demək olar ki, dağıntılar törətmirdilər, hətta şəhərlərin bərpası ilə bağlı addımla atdıqları da məlumdur. Təbriz şəhəri məhz bu baxımdan dağıntıya məruz qalmadı. Bu fikrimizi çin qaynaqları da təsdiq edirlər: “Moğol əsgərləri əsasən tutduqları əsirləri öldürmürlər, onlar sadəcə onlara qarşı çıxan insanları və öz işlərini görməyən əsirləri qılıncdan keçirirlər.” [3, s. 72]. Şihabəddin əl-Öməri də öz əsərində göstərirdi ki, Çingiz xan onun sözündən çıxmayanları öz yanına alar, ona boyun əyməyənləri isə tamamilən yox edərdi [14, s. 60]. Buna bənzər davranışları o öz dövlətinin daxilində də həyata keçirirdi. Ata Məlik Cüveyni öz əsərində bildirir ki, Çingizin uğurlarını eşidən digər (moğol) qəbilələr də Çingizə xəbər göndərərək ona boyun əydilər. Oyrat və Qonqurat kimi qəbilələr də onun əmirləri və yaxınları arasına girdilər. Üsyan edənlər isə onun qılıncı və qırbağı ilə üzləşdilər [13, s. 36]. Bu məlumatları təhlil edərək belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, moğollar heç də bilindi ki, kimin ölünə gələn hər şeyi dağıdır yox edən barbar bir topluluq deyildi. Heç şübhəsiz ki, müəyyən ərazilərdə bir sıra dağıntılar törətsələr də moğollar bütün əhalini qırır, mədəniyyətləri məhv etməmişdilər, əksinə onların yürüşü ilə Azərbaycan daxil olmaqla bütün İslam dünyasının mədəniyyətində bir zənginləşmə oldu. Çünki, onlar özləri ilə çin, uyğur və digər mədəniyyətləri də gətirmişdilər.

Azərbaycan tarixçiliyində Moğolların Azərbaycan yürüşləri üç olaraq qəbul edirlər. Bunlar 1220-1222-ci illər Cəbə və Sabutayın başçılığı ilə moğolların ilk yürüşü, 1231-1239-cu ildə Çormaqonun başçılığı ilə ikinci yürüşü və Hülakü xanın 1256-cı ildəki yürüşüdür. Lakin moğolların birinci və ikinci yürüşü arasında kiçik olsa da daha bir yürüş də vardır. Moğolların gedişindən sonra Sultan Cəlaləddin İraqi-əcəm və ətraf ərazilərdə möhkəmlənmək üçün qardaşı Qiyasəddin Pirşahı Kirmana əmir təyin etdi və o da 1223-cü ildə Qəzvinə qədər gəlib çıxdı. Daha sonra İraqi-əcəmə nəzarət edən Sultan Qiyasəddin Həmədanı da özünə birləşdirdi. Oradan da Atabəy Özbəyin nəzarətində olan Azərbaycan üzərinə hücum edib, əsgərlərini Marağa şəhəri üzərinə ordu yeritdi, Özbəyin İraqi-əcəm ilə sərhədindəki torpaqları viran etdirdi. Atabəy Özbək bacısı, Naxçıvan mülkəsi İclaliyə Xatunu Qiyasəddin Pirşah ilə nikahlayaraq sülhə nail oldu [13, s. 51]. Bu zaman moğollar yenidən Həmədana, oradan da Təbrizə hərəkət etdilər. Moğollar Təbriz hakimi Atabəy Özbəyə bu tələbi göndərdilər: “əgər bizimlə bərabər davranırsanız, onda Xarəzmdən olan əsgərləri bizə verin. Onları bizə verməsəniz sizi bizimlə birgə olmayıb himayəmizə girmədiyinizə inanırıq.” Atabəy Özbək də Xarəzmli əsgərlərin bəzilərini diri-diri əsir olaraq, bəzilərini də öldürüb başlarını moğollara göndərdi. Bu əsrlərlə birlikdə pul, heyvan və geyim əldə edən moğollar oradan Xorasana qayıtdılar [8, s. 439-440]. Moğolların Təbriz şəhərinə qədər gəlib çıxmaları onu deməyə imkan verir ki, 1223-cü ildə Moğolların Azərbaycana ikinci yürüşü olmuşdur. Beləliklə toplamda Moğollar Azərbaycana dörd dəfə yürüş etmişlər.

Azərbaycan tarixçiliyində başqa bir oturuşmuş qəlib isə Qazan xanın islahatlarına onun İslamı qəbul etməsinin də daxil olunmasıdır. Lakin Qazan xan İslamı hakimiyyətə gəlməmişdən öncə qəbul etmişdi. Geyxatu xanın bu yanlış addımı hakimiyyətə iddiası olan Baydu xanı (1294-1295) cəsarətləndirdi və əmirlər də öz fikirlərini dəyişib onun yanına keçdilər. Geyxatu Anadoluya qaçmaq istəyərkən 1294-cü ilin dekabr ayında tutularaq öldürüldü. Padşahlıq taxtına oturan Baydu ilə Qazan arasında bir anlaşma irəli sürüldü. Anlaşmaya görə İraqi-ərəb, Azərbaycan, Diyarbəkir, Ərmən, Gürcüstan və Rum Baydu xanın olacaqdı. İraqi-əcəm, Xorasan, Xuzistan, Loristan isə Qazan xana qalacaqdı. Lakin, Baydu xan bu anlaşmaya riayət etmədi. Bunu gören Qazan xan Əmir Novruzun təşəbbüsü ilə Xorasana getdi və 1294-cü ildə burada İslamı qəbul etdi. Moğolların bir

qismi də İslamı qəbul etdilər və müsəlman əhalinin Qazan xanı dəstəkləməsi nəticəsində o savaşlardan qalib gəldi. 1295-ci ilin sentyabr ayında Baydu xan Təbrizdə öldürüldü [7, s. 603-604].

Qazan xan ölkədəki qarışıqlığı aradan qaldırmaq və ölkənin öncəki nüfuzunu bərpa etmək üçün Fəzlullah Rəşidəddin Həmədaninin təşəbbüsü ilə islahatlar keçirmək qərarını verdi. Əlli ildən artıq bir müddətdə mövcud olmalarına baxmayaraq Elxanlıların nə vahid ağırlıqda sikkəsi, nə vahid çəki və ölçüləri yox idi. Bu səbəbdən də o ölkənin Gürcüstan xaric hər yerində istifadə ediləcək eyni ağırlıqda sikkələr zərb edildi. Üzərində Hz. Məhəmməd Peyğəmbərin adı olduğuna görə bu islahat Gürcüstana şamil edilmədi. Qazan xanın bir digər yarlığı ilə əsas ağırlıq vahidi olaraq “Təbriz giləsi” götürüldü. Bundan başqa vergilər də nizama salındı onları vaxtı, miqdarı müəyyənləşdi, binalardan, karvansaralardan alınan tabqur, heyvan və əşyalardan alınan digər vergilər də ləğv olundu. Hər yerə əhalinin görə biləcəyi şəkildə daş və taxta lövhələr qoyuldu ki, onların üzərində verginin zamanı, növü və miqdarı yazılırdı. Məhkəmə sahəsində də xeyli dəyişikliklər aparıldı, artıq qazılar da şəri hüquq çərçivəsində mülki məsələlərə baxırdı. Lakin, cinayət məsələləri hələ də yargı yarası ilə tənzimlənirdi. Bundan başqa bir yerdən digər yerə səyahət edən elçilərin xalqdan mal, heyvan və ya ərzaq almalarını qadağan etdi və əvəzində “Yam” adlanan üç fərsəxdən bir qurumlar təsis etdi. Qazan xan bu cür islahatları hərbi sahədə də etdi. Bu islahata qədər böyük sərkərdələr xaric digər əsgərlərə maaş, iqta və ya taqar verilmirdi. 1303-cü ildə verdiyi yarlıqda əsgərlərə yaylaq və qışlaq olmaq üzrə istifadə edə biləcəkləri iqta torpaqlar verildi. Yəni hər şəhərə ayrılan iqta min əsgəri doyuracaq qədər gəlir verən torpaqdan ibarət olmalı idi. Bununla bərabər bu yarlıqda əsgər sayının artırılması nəzərdə tutulurdu. Yarlıqda “bir evdə iki qardaşdan birinin əsgərə göndərilməsinin məcburi olması” faktı yer alırdı. Çünki, sərhəd bölgələrdə əsgər çatışmamazlığı hökm sürürdü [6, s. 286-299].

Ümumi götursək olduqca maraqlı bir dönmə olan XIII-XIV yüzilliklər öz zidiyyətləri ilə də seçilir. Bu səbəblə də bu dövr haqqında müxtəlif fikirlər yaranır və yeni bir qaynaq materialı əldə olunduqca bu fikirlər dəyişikliyə uğrayır. Bu cür məqamların fərqi vararaq həmin dəyişiklikləri əlavə etməklə yeni fikirlərin formalaşdırılması böyük bir tədqiqat əsərinin mövzudur. Mövcud yazıda bu problemlərin kiçik bir qisminə toxunmaq imkanımız oldu və bunu gələcəkdə davam etmə zərurətinin yarandığını fərqi vardi.

Nəticə

Əlimizdə olan ilkin qaynaqların bizə verdiyi materialları qarşılıqlı-müqayisəli təhlil edərək belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, moğolların türklərlə sıx bağları olsa da tam olaraq çağdaş moğolları türk adlandırmaq olmaz. Ola bilsin ki, XIII-XV yüzilliklərdə moğol tayfaları türk idilər və hazırkı moğollar bu adı mənimsəyiblər. Lakin bu nəzəriyyə də ciddi sübut, əsaslandırma və arqument tələb edir. Moğolların Azərbaycana gəlişinin sayını isə ilkin qaynaqlara əsaslanaraq üç deyil, dörd olmasını tam əminliklə söyləmək mümkündür. Qazan xan İslam dinini 1294-cü ildə yerli əhalini öz tərəfinə çəkmək üçün qəbul etdiyini və onun 1295-ci ildə hakimiyyətə gəldiyinə əsaslanaraq “Qazan xanın islahatları” paketinə dini islahatların adı olmadığını söyləmək mümkündür. Çünki, islahatlar məhz Qazan xan hakimiyyətə gələndən sonra hazırlanıb və tətbiq olunub.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Aleksandr Şçerbak. Eski Dönem Türk-Moğol Dil İlişkileri (8.-14. Yüzyıllar), Çevr. Rysbek Alimov. Ankara, Türk Tarih Kurumu yayınları, 2019, 256 s.
2. Ata Məlik Cuveyni. Tarix-e Cahanquşay. Be-təshih: Məhəmməd Qəzvini. Tehran, Moəssise-ye enteşarat-e Neqah, 1387, 1014 s.
3. Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu. Yayına Hazırlayan: Mustafa Uyar. Çevr. Anxabayar Danuu. İstanbul, Ötüken neşriyat, 2012, 189 s.

4. Ebulgazi Bahadır Han. Şecere-yi Türk. Haz. Zühal Kargı Ölmez. Ankara: BilgeSu, 2021, 816 s.
5. Fəzlullah Rəşidəddin Həmədani. Cameut-tavarix. Celd-e əvvəl-o devvom. Təshih: dr. Behman Kərimi. Tehran: Entəşarat-e əğbal, 1347, 1113 s.
6. Fəzlullah Rəşidəddin Həmədani. Tarix-e Mobarək-e Qazani. Tarix dər Abaqa xan be Keyxatu xan. Prer. K. Jahn. Prag, 1941.
7. Həmdullah Mustouvfı Qəzvini. Tarix-e qozide. Ba-hətmam dr. Abdulhuseyn Nəvayi. Tehran: Çapxane-ye sephar, 1342, 814 s.
8. İbn əl-Əsr. Əl-kamil fit-tarix. Əl-mucəlledul-əşir. Rəc`ə və səhhə: Dr. Muhəmməd Yusuf ər-Rəqaqə. Beyrut: Darul-kutubul-ilmiyyə, 2003, 519 s.
9. Jean-Paul Roux. Orta Asya Tarih ve Uygarlık. Çev. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2014, 495 s.
10. Maulana Minhaj-ud-din Abu Umar-i Usman Siraj al-Juzjani. Tabakat-i Nasiri. A General History of Muhammadan Dynasties of Asia including Hindustan. Translated by Major H. G. Raverty. In two volumes. London: Gilbert and Livingston, 1881, 1314 p.
11. Moğolların Gizli Tarihi (I Tercüme) Çev. Ahmet Temir. Ankara, TTK yayınları, 2019, 297 s.
12. Nicolle D. The Mongol Warlords. Genghis Khan, Kubilai Khan, Hulagu, Yamerlane. California: Firebird Books Ltd., 1990, 192 s.
13. Şəhabeddin Ahmed en-Nesevi. Sirat Sultan Celaeddin Mengburı. Tercüme: Necip Asım. İstanbul, İstanbul Devlet Matbaası, 1934, 158 s.
14. Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömeri. Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım. İstanbul, Selenge Yayınları, 2014, 449 s.
15. The Cambridge History of Iran. Volume 5. The Seljuk and Mongol periods, Edited J. A. Boyle. Cambridge: Cambridge University Press, 1968, 709 p.

Bayram Quliyev

New approaches on the political and social issues of Azerbaijani history in the period of the Mongols and Il-khans

Summary

The Paper deals with the study of the Mongol and Il-khans periods, which, despite some research in the history of Azerbaijan, have many problems. Although some of these problems do not affect the existing ideas, most of them completely change the existing ideas. The first part of the problem is the spelling of the word "Mongol" as "Mongol" or "Moghol", the use of the word "Il-khans" ("Elkhanli") in historical literature as "Elkhanli" in accordance with the grammar of the Azerbaijani language, etc. Issues can be shown. The second part of the problem is more serious. Examples include the degree of the Mongols 'closeness to the Turks and the Turks' influence on the Mongols, the number of Mongol marches in Azerbaijan, the fact that Ghazan Khan's non-conversion to Islam was not part of his reforms, and so on. issues can be shown. In the study, certain steps have been taken to solve these problems using primary sources, and for the first time, several theories have been put forward.

Keywords: *Mongol, Il-khan, Khwarazm, Azerbaijan, Chingiz khan, Kazan khan*

Байрам Гулиев

**Новые подходы к политическим и социальным вопросам истории Азербайджана во
время правления монголов и ильханидов**

Резюме

Статья посвящена изучению монгольского и ильханидского периодов, которое, несмотря на некоторые исследования истории Азербайджана, сегодня имеет немало проблем. Хотя некоторые вопросы, исследуемые нами в этой статье, не противоречат существующим представлениям, большинство из них полностью меняют существующие идеи. Примерами проблем первой категории следует отнести написание слова «моголы» как «монголы» или «моголы», использование слова «Ильханы» в исторической литературе как «Ильханиды» в соответствии с грамматикой азербайджанского языка и др. Вторая категория проблем имеет более серьезную сущность. Примеры включают близость монголов к туркам и влияние турок на монголов, количество походов монголов на Азербайджан, принятие Газан ханом Ислама, в результате чего не изменилась его традиционная политика и т.д. В исследовании были предприняты определенные шаги для решения этих проблем с использованием первоисточников, и впервые было выдвинуто несколько теорий.

Ключевые слова: *Могол, Ильханиды, Хоразм, Азербайджан, Чингиз хан, Газан хан.*

Redaksiyaya daxil olub: 18.03.2022.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 22.03.2022.

Çapa qəbul edilib: 23.03.2022.

Sahə redaktoru: Sevinc Ruintən, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

UOT 37

Yəhya Babanlı

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA-nın doktorantı

y_babanli@yahoo.com

Bakı, Azərbaycan

BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR SİSTEMİNDƏ VƏ İMMİQRANTLARIN İNTEQRASIYASI PROSESİNDƏ DİASPORUN ƏHƏMİYYƏTLİ ROLU

Xülasə

Müasir dövrün əsas aktorlarından birinə çevrilən və etnik məzmun daşıyan mürəkkəb konstruksiyalı “xalq diplomatiyası”, “kütlə diplomatiyası” [8], “beynəlxalq icma”, “sosial vasitə”, “humanitar missiya” və “yumşaq güc” statusuna yiyələnən diasporun dəyişən dünya kontekstində yeri və rolunun öyrənilməsi beynəlxalq münasibətlər sistemində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Yeni dünya nizamında miqrasiya prosesləri nəticəsində yaranan diaspor potensialının effektiv idarə edilməsi və lobbiləşmənin düzgün yönləndirilməsi ayrı-ayrı dövlətlərin humanitar siyasətlərində vacib xarakter kimi qəbul olunur. Eyni zamanda dövlətlərin xarici siyasət strategiyasında xüsusi yer alır. Məhz diaspor anlayışının bu istiqamətdə formalaşması və təkamülünün izlənilməsi, müxtəlif xalqların təmsalında müvafiq sahədə diasporun fəaliyyəti, onun siyasiləşməsi və lobbiləşməsi proseslərinin nəzərdən keçirilməsi, habelə Azərbaycan diasporu və lobbisinin hərəkət və hədəfinin təhlil edilməsini dövrün favoriti olaraq qeyd etmək mümkündür. Diasporlar qloballaşmanın transmilli faktoru kimi beynəlxalq münasibətlər sisteminin “milliözünüdərək və özünüifadə” elementinə çevrilmişdir. Etnosiyasi araşdırmaçılar və humanitar sahə üzrə mütəxəssislər diasporu müasir dövrün trendi olaraq görürlər.

Açar sözlər: diaspor, beynəlxalq münasibətlər, immiqrant ailələr, adaptasiya prosesi, milliözünüdərək və özünüifadə

XXI əsrin qeyri-müəyyən nizamı fonunda sürətlə dəyişən dünyanın yeni reallıqları bütün etnoslar qarşısında mühüm əhəmiyyətli və milli tələyüklü vəzifələr qoyur. Dövlətlər və xalqlar arasında gedən integrasiya prosesləri, planetin siyasi mənzərəsində baş vermiş hadisələr bəşər sivilizasiyasının növbəti inkişaf mərhələsinə keçid etdiyini göstərir.

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri də xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların təşkilatlanması, onların ölkəmizin ümumi maraqlarının müdafiəsi işinə cəlb edilməsi olmuşdur [1].

“Vətənlərindən başqa ölkə və regionlara köçubgetmə - mühacirət hadisəsi bütün xalqların və millətlərin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatında ən azı son bir necə yüzillik tarixi dövr ərzində həmişə ən mühüm amillərdən biridir. Xalqların tarixi inkişafının səviyyəsi, xüsusiyyətləri və istiqamətləri ilə sıx bağlı olan mühacirət prosesi, təbii ki, azərbaycanlılardan da yan keçməyibdir. Bu proses azərbaycanlıların təmsalında XX əsrin əvvəllərindən bu günə qədər xüsusilə intensiv şəkildə davam etmişdir. Heç də təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan xalqı özünün say-demoqrafik və ya kəmiyyət göstəriciləri baxımından həqiqətən də böyük diaspora malik xalq hesab edilə bilər - bu xalqın nümayəndələrinin hər 5 nəfərindən biri mühacirdir, qürbətdə yaşayır və 10 milyonluq Azərbaycan diasporunu təşkil edir” [3].

Hazırda diaspor və lobbiləşmə anlayışları müasir dövlətlərarası münasibətlərin atributlarından hesab edilir. Diaspor mənşəyinə görə sosial-mədəni hadisə olub müxtəlif cəhətlərə malik etnik-millî məzmunun məcmusudur. Diaspor anlayışına konseptual şəkildə yanaşmaq, təhlil etmək və onun tədqiqinə ayrı-ayrı nəzəri-praktiki məsələləri vahid bir sistem halına gətirmək yerli və xarici

tədqiqatçılar tərəfindən daim cəhd edilir. Mütəxəssislər diasporu "yeni həyat tərzinin davranışı" adlandırırlar. Diasporlar yalnız tarixi vətənlərindən kənarda olan icmalara şamil edilir və bu xüsusda formasını dəyişir. Öz gücünü və təsir imkanlarını artırmaq məqsədilə lobbicilik sahəsində təzahür edir.

Eyni zamanda, etnik lobbicilik də müasir dövrün çağırışı kimi prioritet hesab olunur. Siyasi-iqtisadi məzmunu malik lobbi fəaliyyəti formaca daha strateji mahiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq aləmdə diasporlara, eləcə də lobbiciliyə marağın və diqqətin çox olduğunu söyləmək mümkündür. Faktiki olaraq müvafiq hərəkət sürətlə dəyişən iqtisadi və siyasi şəraitdə əhalinin miqrasiyasının adi vərdiş halına gəldiyi bir zamanda geniş vüsət alır - "yenidən doğuş yaşayır". Yeni münasibətlərin yaranması və mövcud olan əlaqələrin inkişafı üçün marağını ortaya qoyur.

Bu münasibətlər exodus (diaspor institutları) tərəfindən müvafiq şəkildə öyrənilir. Xarici təhdidlərə qarşı duruş gətirmək və üstəlik, "sabitlik" mütləq dəyişməz deyildir, baxmayaraq ki, onu müəyyən bir hala daxil edə bilər. Diasporun göstərilən xüsusiyyətləri sistemin struktur xüsusiyyətlərinin nəticəsidir - onun rahatlığı və hərəkətliliyi ilə rabitə təşkil edir. Bundan əlavə, özünü inkişaf etdirən sosial-mədəni sistem olaraq diasporlar yeni təşkilatlar formalaşdırır.

Məlumdur ki, yeni çağırışlar sosial və rabitə şəbəkələrinin yenilənməsini qaçılmaz edir. Beləliklə, diaspor xarici və daxili çağırışlara cavab olaraq daim dəyişməyə məhkum olur. Bunu edərkən istiqaməti proqnozlaşdıran nüanslara təsir edən bir çox amillərin olması səbəbindən diasporada dəyişikliklərə məruz qalır. Onun qeyri-bərabər şəbəkə quruluşu son dərəcə mürəkkəbdir. Burada mürəkkəb sistemlərin xüsusiyyətlərindən biri özünü göstərir - gözlənilməz hallar baş verir. "Diaspor - mənşə ölkəsi" xətti boyunca münasibətlərə təsir çox yönlü ola bilər. Əvvəla diasporlar elə etməlidir ki, daim yüksələn xətlərlə irəliləsinlər. Bunun üçün assimilyasiya yolunu deyil, integrasiya yolunu seçməlidirlər ki, onları mövcud olmamaq təhlükəsindən yalnız bu işıqlı yol xilas edə bilər.

Hazırkı vəziyyətdə istənilən bir xalqın nümayəndəsi daha yaxşı bir həyat axtaranların transatlantik axınları ilə təəccüblənmir. Daha parlaq və daha rahat bir gələcək üçün ayrılmaq, tarixi vətənlə birləşmək üçün inşa edilən körpülərin körpəcini sökmək olduqca çətin və buna görə miqrantlar qrup halında bütövləşirlər, icmalar yaradırlar:

- *məhz milli diaspor integrasiya mərhələsindən əziyyət çəkmədən kömək edir. Diasporlar dedikdə, müəyyən bir etnosu, milləti, doğma ərazilərindən kənarda yaşayan bir xalqın "ümumi maraq - təkamül" ətrafında toplanan vətəndaş cəmiyyəti nəzərdə tutulur.*

Diaspor kollektiv rəhbərlik təklif edən bir sosial-mədəni modeldir. Bu kollektiv istinad nöqtəsi mənşə ölkəsinin kommunikativ davranışdır (intuitiv rabitə kodu mənşə ölkəsi ilə eyniləşdirmə, kollektiv yaddaş və s.). Burada şəxslərin əsas elementi dəyər dünyalarının harmoniyası, dəyər sisteminin özəlliyidir. Xüsusilə, müəyyən mədəni keyfiyyət yönümlərinin sıralanma mövqeyi (prioritet və üstünlük), müqayisəli mənası, aksioloji əlaməti ("dəyərlər" və ya "anti-dəyərlər") sistemidir [2].

İstənilən cəmiyyətin bu "yeni öyrənilmiş" üzvlərinin prioritet və üstünlükləri, aksioloji əlaməti "dəyərlər" və ya "anti-dəyərlər"ə münasibətləri ilə ölçülür. Diaspor üzvləri ilə ev sahibi ölkənin nümayəndələri arasında mədəniyyətlərarası əlaqə önəmlidir.

Eyni zamanda, diaspor nümayəndələrinin ünsiyyət və mədəniyyətlərarası bacarığı da birbaşa nisbətdədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mədəniyyətin öyrənilməsi, eyni zamanda əsas şəxsiyyət daşıyıcıları ilə diaspor üzvləri arasında yaxın (evlilik, qohumluq) əlaqələrin yaranması diaspor cəmiyyətinə nüfuz etməyə imkan verir.

Məsələn, assimilyasiya konsepti qəbul etdiyi təqdirdə spesifik xüsusiyyətlərini itirən şəxslər də bu zonaya aid edilə bilər. Ehtimal olunur ki, kənar bölgənin barometr və ötürücülüüyü diasporalar da birbaşa mütənasib bir münasibətdədirlər.

Diaspor bir sistem olaraq sabitdir və ətraf mühitin xarici təsirlərinə və daxili çətinliklərinə davamlıdır. Sabitlik ümumiyyətlə qabiliyyət kimi başa düşülür ki, bu da daxildə yaranan dağıdıcı

təsirləri yatırtmaq üçün sosial sistem təşkil edir. Yalnız, möhkəm durmağı bacaran qüvvə xarici dağıdıcılığı dəf etmək iqtidarındadır.

Proseslərin mövcudluğu - assimilyasiya və fiziki yaşlanma diaspor üzvlərinin bir hissəsinin itirilməsini nəzərdə tutur. Yeni üzvlərin axınının olmaması sistemin sadələşdirilməsinə səbəb ola və diasporun fiziki cəhətdən məhv olmasına gətirib çıxara bilər. Lakin diasporanın mövcudluğu, axın olmadan mümkündür - icmalarda əlverişli demoqrafik vəziyyət nəzərə alınmaqla və əsas xüsusiyyətin ötürülməsi üçün qurumların məhsuldar işləməsinə nail olmalıdır.

Digər yaşayış bölgələri əsas götürülə bilsə də, diaspor üzvünün əsas şəxsiyyətini müəyyənləşdirən mənşə ölkəsidir. Bu yöndə, “diaspor mədəniyyət baxımından fərqlidir, ümumi vətən ideyasına əsaslanan və bunun üzərində qurulan cəmiyyət kollektiv ünsiyyətin, qrup həmrəyliyin və nümayişkarənə münasibətin əsasıdır”.

Etnik kimliyin qorunması və ən əsası ana dilinin mühafizəsi labüddür.

Bir millətin oyanışı, bir millətin hərəkəti və bir millətin zəfəri həm də xarici ölkələrdə yaşayan soydaşlarının hüquq və azadlıqlarının qorunması ilə ölçülür.

Mühacir (immiqrant) ailəsində böyüyüb boy atmış uşaqlar üçün ana vətən nostalji nağıla çevrilmiş parlaq tarixdir. Keçmiş sovetlər coğrafiyasında yaranan mənzərə azərbaycanlı ailələrin və Azərbaycanda yaşayan digər xalqların (rus, yəhudi və s.) yaranmış sosial-ictimai vəziyyətlə əlaqədar Avropaya, ABŞ-a və başqa yerlərə axını onların yeni mühitə uyğunlaşmaları, adaptasiya və inteqrasiyaları üçün məcburiyyət yaratdı. Dil və mədəni mühit də onların uşalarının həyat şəraitinə adaptasiyasında kəskin problem doğururdu. Adaptasiya prosesi 4 variantda özünü göstərir: assimilyasiya, seperatizm, inteqrasiya və marqinalizasiya [7].

Təbii ki, ən yaxşısı və arzuolunanı inteqrasiyadır. Çünki, bu hal iki mədəniyyətin sintezini yaradır. Ancaq bu istiqamətdə gedən yol çətindir. Uşağın inteqrasiyası nə qədər gec baş verirsə, psixoloji problemlər bir o qədər böyük olur. Bu uşaqlardan çoxu onları qidalandıran köklərindən – doğma valideyni, nənəsi-babası, başqa qohum-əqrabası və dostlarından qopmuş pöhrələri xatırladır. Əfsus ki, bu sosial-psixoloji durum çox hallarda mənfi hadisələrin baş verməsinə səbəb olur. Bəzi ailələrdə inteqrasiya on illərlə davam edir. Bununla əlaqədar valideyinlər və onların övladları psixoloji dəstəyə böyük etiyac duyurlar. Müəyyən maraq güdən, yəni iş icazəsi almaq məqsədilə qurulmuş qarışıq nigahlardan doğulmuş uşaqlar vardır.

Bu çox halda məhəbbəti olmayan nigahlardır və məcburiyyətə söykənir. Yaxşı həyat tərzinə görə “İnternet nigahları” və “xaricə getmək” məqsədi ilə ərə getmək nigahları beynəlxalq ailələrin yaranmasında ən populyardır. Əvvəlki nigahlardan uşaqları olan qadınlar üçün bu daha da əziyyətli olur.

Emiqrasiya həyatının birinci ayları və illərində uşaqların çoxu hər cür risk qruplarında olurlar. Antisosial əxlaqdan aqressivliyə qədər. Bütün bu halların yaranmasının səbəbi isə sevgisiz nigahlardır. Beləki qadınlar “ölkəyə görə” ərə gedir, kişilər isə onları bəzi gəlirlər və güzəştlər əldə etmək xatirinə uşaqlarla birlikdə nikaha alırlar. Buna görə uşaq yeni anası və yaxud da atasının danışdığı dil ilə imtahana çəkilməli olur. Ana və ya ata yaxşı yaşamaq üçün gəldiyi ölkədə gəlmiş eyforiyaya psixoloji problemləri, heç nədən asılı olmayaraq uşağa ötürür, onu yeni komplekslərlə “mükafatlandırır”.

Bəllidir ki, məhəbbətdən olan nikahlardan tamamilə başqa bir şəxs doğulur və ortaya çıxır. Daha doğrusu uşaqlar müəyyən mənada böyükərin qurbanı olurlar. Məsələn, ailə bütün ailə üzvləri ilə birlikdə xaricə köçür, buna baxmayaraq, uşaqlar adaptasiyanın yumşaq variantlarında belə ciddi stress keçirir. Bu stres uşağın yeni mentalitetə və yeni dilə adaptasiyasından asılıdır. Ən yaxşı stiusiyada uşaq üçün emiqrasiya - qar topasının tipinə görə gərgin vəziyyətdir, hətta tipinə görə ağır stresdir. Hətta hər “qar dənəciyi” özünün mənfi cəhətinə malikdir.

İkidilli Avropa ölkələrində, elə götürək qonşu Rusiyadakı ailələrində Azərbaycan dilli uşaqların inkişafında əsas problem nədən ibarət ola bilər. Təbii ki, ilk növbədə ailələrin milli kaloritdə olması, dil baryeri və nəticə etibarilə assimilyasiyaya məruz qalmaları kimi məsələlər diqqətdə saxlanılmalıdır.

Ona görə də dövlət-diaspor əməkdaşlığı elə qurulmalıdır ki, konseptual yanaşma olmalı, milli psixologiya və genetik kodlar nəzərə alınmalıdır. Diasporla iş institusional tədbirlərlə vasitəsilə həyata keçirilməlidir.

“Beləliklə, diaspor fəaliyyəti istiqamətində işin ciddi və məqsədyönlü şəkildə aparılması üçün həmyerlilər birliklərinin, ictimai təşkilatların, qəzet nəşriyyatlarının, mədəniyyət xadimlərinin, iş adamlarının, gənclər təşkilatlarının birləşdiyi və səfirlərlə sıx əlaqədə fəaliyyət göstərən Rusiya Azərbaycanlıları Təşkilatları İttifaqının yaradılması üçün mühüm zəruriyyət yaranmışdır” [6].

Yeni çağırışlar sosial və rabitə şəbəkələrinin yenilənməsini qaçılmaz edir.

Beləliklə, diaspor xarici və daxili çağırışlara cavab olaraq daim dəyişməyə məhkum olur. Bunu edərək istiqaməti proqnozlaşdıran nüanslara təsir edən bir çox amillərin olması səbəbindən diaspora da dəyişikliklərə məruz qalır. Onun qeyri-bərabər şəbəkə quruluşu son dərəcə mürəkkəbdir. Burada mürəkkəb sistemlərin xüsusiyyətlərindən biri olan gözlənilməzlik özünü göstərir.

"Diaspor - mənşə ölkəsi" xətti boyunca münasibətlər çoxyönlü ola bilər. Əvvəla diasporlar elə etməlidir ki, daim yüksələn xətlərlə irəliləsinlər. Bunun üçün assimilyasiya yolunu deyil, integrasiya yolunu seçməlidirlər ki, onları bu təhlükədən yalnız bu işıqlı yol xilas edə bilər.

Proseslərin mövcudluğu - assimilyasiya və fiziki yaşlanma diaspor üzvlərinin bir hissəsinin itirilməsini nəzərdə tutur. Yeni üzvlərin axınının olmaması sistemin sadələşdirilməsinə səbəb ola və diasporun fiziki cəhətdən məhv olmasına gətirib çıxara bilər. Lakin diasporun mövcudluğu, axın olmadan mümkündür - icmalarda əlverişli demoqrafik vəziyyət nəzərə alınmaqla və əsas xüsusiyyətin ötürülməsi üçün qurumların məhsuldar işləməsinə nail olmalıdır.

Digər yaşayış bölgələri əsas götürülə bilsə də, diaspor üzvünün əsas şəxsiyyətini müəyyənləşdirən mənşə ölkəsidir. Bu yöndə, “diaspor mədəniyyət baxımından fərqlidir, ümumi vətən ideyasına əsaslanan və bunun üzərində qurulan cəmiyyət kollektiv ünsiyyətin, qrup həmrəyliyi və nümayişkarənə münasibətin əsasıdır”. Etnik kimliyin qorunması və ən əsası ana dilinin mühafizəsi labüddür.

Bir diasporun nə olduğu sualına cavab konkret olaraq belədir:

– miqrant birliklərini "bir dövlət daxilindəki dövlətlərə" çevirən eyni tarixi köklərə malik cəmiyyətlərin toplusudur. Beləliklə, hər hansısa diasporun mövcudluğu yalnız diaspor daxili münasibətləri deyil, eləcə də "diaspor - mənşə ölkəsi" və "diaspor - yaşayış ölkəsi" əlaqələrini nəzərdə tutur.

Diasporlar – "mənşə ölkəsi" və "yaşayış ölkəsi" arasında sosial-mədəni, hazırda isə siyasi-iqtisadi cəhətdən lokomotiv funksiyasını daşıyırlar. Bəzi müəlliflər diasporların "üstünlüyü və həddən artıq güclənməsi" haqqında danışanda mövcud olduğu cəmiyyətdə ehtiyatı əldən vermir və gələcəkdə dominantə çevirilməsinə eyham vururlar.

Ancaq bu heç də belə deyil. Diasporların fəaliyyət strategiyası yaranma səbəb və nəticəsindən birbaşa asılıdır. Təbii xüsusda, spontan, yəni, heç bir xarici təsir olmadan öz-özünə meydana çıxan diasporlar milli və bəşəri nöqtəyi-nəzərdən daha səmərəli, xoşniyyət və sülhpərvər olurlar. Ümumilikdə, diasporlar qarşılıqlı qoyduqları məqsəd və vəzifədən doğan fərqli cəhətləri özündə birləşdirir. Bununla, açıq-qapalı, aşkar-gizli, pozitiv-neqativ, xeyirxah-bədxah və s. qüvvələrin cəmidir.

Diasporaların öz vətənlərinin (qohum-dövlət) xarici siyasətlərinə fəal təsir göstərən müstəqil aktorlar kimi diqqət mərkəzində olması ilə bu sahə beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsinin tədqiqat obyektinə daxil edilmişdir.

Ekspertlər iddia edirlər ki, diasporik təsirləri konstruktivizm və liberalizmin paylaştığı “nəzəri məkanda” yerləşdirməklə daha yaxşı başa düşmək olar; şəxsiyyətin və daxili siyasətin beynəlxalq davranışa təsirini qəbul edən iki yanaşma ortaya qoyula bilər. Həmçinin belə qənaətə gəlinir ki, diaspor fəaliyyətinin tədqiqi həm konstruktivizmi, həm də liberalizmi zənginləşdirə bilər.

Birincisi, diasporların kimliyə əsaslanan motivasiyaları milli kimliklərin formalaşmasını izah etmək üçün konstruktivist söylərin tərkib hissəsi olmalıdır.

İkincisi, öz vətənlərindəki diaspor fəaliyyəti ilə “daxili siyasət” termininin mənasını genişləndirərək təkcə dövlət daxilində deyil, həm də xalqla qarşılıqlı münasibətlərin genişlənməsinə çalışırlar.

Liberal yanaşma üçün bu, sözün əsil mənasında “yeni faktıdır”. Nəticə etibarilə diasporların dövlətin xarici siyasətinə təsir dərəcəsi vətənlər və diasporlar arasında “güclər balansını” təşkil edən üç komponentlə müəyyən edilir.

Bu nəzəriyyəni Ermənistan ilə onun güclü diasporu arasında qarşılıqlı əlaqəni araşdıraraq, İsrail və diaspor yəhudiləri arasındakı münasibətlərdən götürülmüş nümunə kimi müqayisə etmək mümkündür. Nəticədə, Ermənistanın fərqli cəhəti də üzə çıxır və diasporu məkirli siyasi alət kimi istifadə etdiyini görmək olur.

Azərbaycan diasporunun interyerinin dizayn edilməsi tarixi zərurətdən irəli gələn ən ümdə funksiyadır. Burada ən prioritet məsələ lobbiçilik elementlərinin və hədəflərinin müəyyənləşdirilməsidir [4].

Ən yeni tarixdə dünyada gedən geosiyasi proseslər, qeyri-müəyyənlik diaspor məsələlərinə fərqli rəqursda baxışı zəruri edir. SMART yanaşmanın tətbiqi nəinki bilikləri sistemləşdirməyə, eləcə də mövcud müşahidələrin müəyyən müddəalarını düzəltməyə, yeni tədqiqatlar üçün vektorlar verməyə imkan verir. Belə tətbiq sistemətiq yanaşma zamanı daha səmərəli olur. Əks təqdirdə pərakəndəliyə yol açır və ümumi işin ziyanına işləyir.

Birincisi, elementar bir nüvənin ayrılmasını nəzərdə tutur - sistemləri (sistem-kompleks təhlili). Ayrılma metodu üçün elementlər sistemin bir başa və ya dolay yolla sistemə əlavə olunan belə minimal komponentləri kimi başa düşülür.

İkincisi, bunun elementləri arasındakı daxili əlaqələri və asılılıqları müəyyənləşdirmək lazımdır- tədqiq olunan sistemin daxili quruluşu (quruluşu) haqqında bir fikir əldə etməyə imkan verən sistem (sistem-struktur təhlili).

Eyni zamanda, sistemin bütövlüyünü və xüsusiyyətlərini təmin edən keyfiyyət xüsusiyyətlərini (sistemin inteqrasiya təhlili) vurğulamaq vacibdir. Hər hansı bir sistem müəyyən məqsədləri və yerinə yetirmələri ilə yaranır və müəyyən funksiyaları mövcuddur. Beləliklə, **buyan** aşma hədəfləri müəyyənləşdirməlidir.

1. Diasporla iş koordinasiya edən qurumun funksiyalarına yenidən baxılmalı, "fəaliyyət, vəzifə, iş planı, xarici təzahür bir münasibət sisteminə bir cismin xassələri" və müəyyən qurumlar ilə qarşılıqlı əlaqələrin həyata keçirilməsi, diaspor təşkilatları nəzərə alınmalı və həmin qurumlarının funksiyaları ilə eynilik təşkil edilməsi;

2. Diaspor məlumat axtarış sisteminin istənilən elementində ən azı bir "çıxış" və bir "giriş" vardır ki, onun əhatə dairəsinin genişləndirilməsi;

3. Azərbaycan Respublikasının Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi ilə Rusiya Federasiyasının Müstəqil Dövlətlər Birliyi, həmvətənlər və xaricdə yaşayanlarla iş və beynəlxalq humanitar əməkdaşlıq üzrə federal agentliyi (Rossotrudniçestvo) arasında əməkdaşlıq memorandumunun imzalanması; Qeyd: Agentlik diaspor sahəsi üzrə Rusiya Federasiyasının icraedici hakimiyyətinin federal orqanıdır. “Rossotrudniçestvo” MDB-nin bütün ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda fəaliyyət göstərir.

4. Azərbaycan Respublikasının “Dostluq” ordeni ilə təltif edilmiş şəxslərdən ibarət “Azərbaycanın dostları beynəlxalq klubu” nun təsis edilməsi;
5. Kərim Kərimov adına Azərbaycan-Rusiya elmi Cəmiyyətinin qurulması;
6. Müslim Maqomayev adına Azərbaycan-Rusiya mədəni-humanitar Assosiasiyasının təsis edilməsi;
7. Fransada Nərimanbəyov adına və ABŞ-da Lütfizadə adına Azərbaycan Evinin açılması;
8. Beynəlxalq təşkilatlar yanında Azərbaycana dəstək dərəcələrinin təşkil edilməsi;
9. Dünya azərbaycanlılarının “Zəfər” qurultayının keçirilməsi və yeni mərhələ üçün strategiyanın müəyyənləşdirilməsi;
10. “Zəfər” yeni nəsil dünya azərbaycanlıları beynəlxalq assambleyasının təsis edilməsi.

Diasporla işdə lobbicilik birmənalı şəkildə nəzərə alınmalı, elə keçid etmək lazımdır ki, bu xüsusi proseslərə müdaxilə və problemləri həll etmək imkanına malik olsun. Milli və bəşəri inkişaf kontekstində mühümlülük dərəcəsinə görə tükənməməsi, əksinə zənginləşdirilməsi həyati vacib əhəmiyyət daşıyır və bunun üçün ideologiya və strategiya SMART (Konkretlik – Ölçülə bilən – Öldə edilə bilən – Aktual – Zaman məhdudluğu) kateqoriyaya uyğun qurulmalıdır [5].

Ümumilikdə belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, diaspor ən təbii resurs kimi etnik genefondun mühafizəçisidir. Diasporlar “özünüdərkətmə və özünüidarəetmə platforması” vasitəsilə milli kimliklərini qoruyub-saxlayır, dil, adət-ənənələrini yaşadır və gələcək nəsillərə ötürürlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Babanlı Y. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti və diaspor fəaliyyəti (1991-2011). “Elm və təhsil” nəşriyyatı. 2016, 328 s., 16 s. illüstr.
2. Cəfərov F. Azərbaycan diasporu aktual problem və nəhəng qüvvə kimi // Dirçəliş - XXI əsr, 1999, № 8-9, s. 10-22.
3. Diaspor xəritəsi. [Elektron resurs] / URL: <http://diaspor.gov.az/> Müraciət edilmişdir: 04.10.2021.
4. Diasporas and International Relations Theory. [Elektron resurs] / URL: <https://www.jstor.org/stable/3594834>. Müraciət edilmişdir: 24.10.2021.
5. Diaspor interyerinin yeni dizaynı. [Elektron resurs] / URL: hay-tek üslubu və lobbicilik komponenti: <https://www.bakupost.az/diaspor-interyerinin-yeni-dizayni-hay-tek-ustubu-ve-lobbicilik-komponenti>. Müraciət edilmişdir: 12.11.2021.
6. Əfəndiyeva G. YUNESKO təcrübəsində milli azlıqlar və miqrantlar məsələsi: sosial və psixoloji aspektlər // Psixologiya jurnalı. [Elektron resurs] / URL: http://psixologiyajurnali.az/content_files/psixologiya_2011-1.pdf. Müraciət edilmişdir: 22.11.2021.
7. Polad B. Azərbaycan Respublikası Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi 2011-ci ilin birinci yarımilində Təbliğat, informasiya və analitik təhlil şöbəsinə daxil olmuş məktubların siyahısı. 2011, 7 mart, daxil olma № 118/6-11. Müraciət edilmişdir: 14.12.2021.
8. Start Your Search for A Lobbyist. [Elektron resurs] / URL: <https://lobbylinx.com/>. Müraciət edilmişdir: 24.1.2022.
9. Sosial Tədqiqatlar Mərkəzinin saytı. [Elektron resurs] / URL: <https://stm.az/az>. Müraciət edilmişdir: 3.1.2022

Я.Бабанлы

**Важная роль диаспоры в системе международных отношений и в процессе интеграции
иммигрантов**

Резюме

В меняющемся мировом контексте диаспора, ставшая одним из главных акторов современности и имеющая статус «народной дипломатии», «массовой дипломатии» [8], «международного сообщества», «социальных средств», «гуманитарной миссия» и «мягкая сила» Исследование ее места и роли имеет важное значение в системе международных отношений. В условиях нового мироустройства важное значение в гуманитарной политике отдельных государств придается эффективному управлению диаспоральным потенциалом, возникающим в результате миграционных процессов, и правильному направлению лоббистской деятельности. В то же время она занимает особое место во внешнеполитической стратегии государств. Можно отметить формирование и эволюцию концепции Диаспоры в этом направлении, деятельность Диаспоры в соответствующей сфере на примере разных народов, ее политизацию и лоббирование, а также анализ действий и целей азербайджанская диаспора и лобби. Диаспоры стали элементом «национального самосознания и самовыражения» в системе международных отношений как транснациональный фактор глобализации. Этнополитологи и гуманитарии видят в диаспоре современный тренд.

Ключевые слова: *диаспора, межнациональные отношения, семьи иммигрантов, адаптационный процесс, национальное самосознание и самовыражение.*

Yahya Babanli

**The important role of the diaspora in the system of international relations and in the process
of integration of immigrants**

Summary

In the changing world context of the diaspora, which has become one of the main actors of modern times and has the status of "people's diplomacy", "mass diplomacy" [8], "international community", "social means", "humanitarian mission" and "soft power" The study of its place and role is important in the system of international relations. In the new world order, the effective management of diaspora potential arising from migration processes and the proper direction of lobbying activities are considered to be important in the humanitarian policies of individual states. At the same time, it has a special place in the foreign policy strategy of states. It is possible to note the formation and evolution of the concept of Diaspora in this direction, the activities of the Diaspora in the relevant field on the example of different peoples, its politicization and lobbying, as well as the analysis of the actions and goals of the Azerbaijani Diaspora and lobby. Diasporas have become an element of "national self-awareness and self-expression" in the system of international relations as a transnational factor of globalization. Ethno-political researchers and humanitarian experts see the diaspora as a modern trend.

Keywords: *diaspora, international relations, immigrant families, adaptation process, national self-awareness and self-expression*

Redaksiyaya daxil olub: 07.04.2022.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 10.04.2022.

Çapa qəbul edilib: 17.04.2022.

Sahə redaktoru: Elvin Talışinski, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru.

UOT 37

Oruc Mürsəlov

Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında

Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsinin

İstintaq İdarəsinin

mühüm işlər üzrə müstəntiqi vəzifəsini icra edən,

I dərəcəli hüquqşünas

orucmurselov@mail.ru

Bakı, Azərbaycan

AZƏRBAYCANDA KORRUPSIYAYA QARŞI MÜBARİZƏ SAHƏSİNDƏ ATILAN ADDIMLAR VƏ HÜQUQİ NORMALAR

Xülasə

Dövlət idarəetməsi sahəsində həyata keçirilən siyasətin əsas məqsədi səmərəli və demokratik idarəçiliyin, dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın, operativliyin, çevikliyin və nəticə etibarilə ölkə vətəndaşlarının rifah və məmnunluq səviyyəsinin təmin olunmasıdır. İslahatların gündəmində səmərəli, şəffaf idarəetmə mexanizmin yaradılması ilə yanaşı, dövlət qulluğuna ictimai etimadın artırılması, korrupsiyaya qarşı səmərəli mübarizə sisteminin, vətənpərvər, peşəkar və intellektual dövlət qulluqçuları korpusunun formalaşdırılması kimi mühüm məsələlər də öz yerini tapır.

Açar sözlər: *korrupsiya, prokurorluq, qanun, sərəncam, anti-korrupsiya*

Giriş

Məlumdur ki, ölkələrin iqtisadi inkişafı və sağlam cəmiyyət üçün təhlükə yaradan ən dağıdıcı qüvvələrdən biri – korrupsiyadır. Azərbaycan xalqının Ulu Öndəri Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsindən sonra həm sovet dövründən qalan bu neqativ halın, həm də birinci rəhbərliyi dövründən respublikada mövcud olan bir sıra problemlərin kökünü məhz korrupsiya və rüşvətxorluqda görərək, şəffaflığı və maliyyə intizamını, eləcə də korrupsiya hallarına qarşı mübarizəni hüquqi dövlət quruculuğunun vacib şərti hesab edərək dövlət idarəçiliyinin bütün mərhələlərində bu istiqamətdə ardıcıl, məqsədyönlü və konkret strategiyaya əsaslanan islahatların reallaşdırılmasını təmin edib. Qeyd edək ki, dünya birliyinin bərabərhüquqlu ölkəsi olan Azərbaycanda Ulu Öndər Heydər Əliyevin apardığı uğurlu daxili siyasət və qanunverciliyin təkmilləşməsi istiqamətində bu neqativ hala qarşı mübarizə güclənməyə başladı.

İnkişaf

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra ölkə qarşısında duran ən önəmli addımlardan biri də Sovet dövründən qalma halların, xüsusilə korrupsiya faktlarının aradan qaldırılması istiqamətində mübarizə idi. Qloballaşan dünya təbii ki, müxtəlif cəmiyyətlərin daha sıx integrasiyasını tələb edir. Başqa sözlə, qlobal həyat tərzinin halqalarını təşkil edən cəmiyyət və yaxud dövlətin birində yaşanan problemlər digərinin inkişafına mənfi təsir edir, xüsusilə iqtisadi integrasiya və kapital axınında ciddi fəsadlara yol açır. Məhz bu səbəbdən korrupsiya ilə mübarizənin dünya miqyasında effektivliyinin və ölkələrin bu istiqamətdə əməkdaşlığının dərinləşdirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə 2004-cü ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Korrupsiya əleyhinə Konvensiyası qəbul edilib. Xatırladaq ki, Azərbaycanda bu Konvensiya 30 sentyabr 2005-ci ildə ölkə prezidentinin sərəncamı ilə təsdiq edilib. Beləliklə, Azərbaycan korrupsiya ilə qlobal səviyyəli mübarizənin subyektlərindən birinə çevrilib. Sonrakı mərhələdə məhz Heydər Əliyevin qətiyyətli addımları sayəsində hüquqi, demokratik dövlət

quruculuğu ilə bir araya sığmayan, mütərəqqi inkişafa ciddi əngəl olan korrupsiyaya qarşı səmərəli mübarizə məqsədilə ardıcıl tədbirlər həyata keçirilib. İlk addım kimi də “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi haqqında” 9 avqust 1994-cü il tarixli fərmanın imzalayan Ulu Öndər bu kimi neqativ halların qarşısını almaq üçün konkret mexanizmlər işləyib hazırladı.

Sağlam cəmiyyət və uğurlu idarəetmə modelinin formalaşdırılması, ictimai vəsaitlərin idarəedilməsində effektivliyin təmin edilməsi, hökumətin fəaliyyətinin legitimliyinin qorunması kimi mühüm amillər ölkədə və cəmiyyətdə korrupsiya və rüşvət ilə kompleks mübarizəni zamanın tələbinə çevirib. Hazırda korrupsiyaya qarşı mübarizə lokal deyil, global xarakter daşımaqdadır [3].

Ulu Öndərin “Dövlət nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında” 1999-cu il 7 yanvar tarixli fərmanları, habelə “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” 1998-ci il 27 yanvar tarixli sərəncamı korrupsiyaya qarşı mübarizəni yeni dövrün tələbləri səviyyəsində qurmağa, bu sahədə səmərəliliyin gücləndirilməsinə xidmət edirdi [1, s.3].

Azərbaycanda dövlət tərəfindən qəbul edilən hüquqi-normativ aktların sayəsində ölkəmizdə korrupsiyaya qarşı aparılacaq olan tədbirlərin reysteri yaradılıb. Ulu Öndər Heydər Əliyevin 2000-ci ilin iyul ayının 8-də imzaladığı Azərbaycan Respublikasında “korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsinə dair” fərmanla “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” qanunun hazırlanması və qəbul edilməsi üçün işlər həyata keçirilməyə başlanılıb və bu istiqamətdə beynəlxalq təcrübənin də öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyıb [1].

Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə İdarəsinin yaradılması haqqında 2004-cü il 3 mart tarixli, 114 nömrəli Sərəncamının imzalanması dövlət başçısı İlham Əliyevin korrupsiyaya qarşı mübarizədə sərt bir mövqe ortaya qoymasının göstəricisidir və qeyd edək ki, məhz bu qurumun yaradılması ölkədə bu istiqamətdə işlər daha fəal müstəviyə keçmişdir [2].

Azərbaycanda korrupsiyaya qarşı mübarizədə qəbul edilən yeni qanun layihəsi 2005-ci ilin yanvar ayının birində qüvvəyə minməklə, ölkədə yeni dövrə qədəm qoyulmasının bünövrəsi qoyuldu. Məhz bu qanun sayəsində dövlət tərəfindən yaradılan komissyanın üzərinə böyük səlahiyyət qoydu “Azərbaycanda hökumət rəsmilərinin hamısından bütöv maliyyə açıqlaması tələb etmək”-hüququ əldə elədi.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin “Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiyanın təsdiq edilməsi barədə” 28 iyul 2007-ci il tarixli fərmanı isə respublikada şəffaflığın təmin olunmasını və korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirlərinin daha geniş miqyasda aparılmasını təmin etmişdir [3.s.7].

Cənab Kamran Əliyev Azərbaycan Respublikasının Baş prokuror təyin edilməsindən sonra bu sahədə işlərin daha da güclənməsinə təkan verilib. Qeyd edək ki, korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində böyük təcrübəsi olan cənab Baş prokuror Kamran Əliyev çıxışlarının birində bildirib ki, “korrupsiyaya qarşı mübarizə siyasəti 6 əsas prinsip üzərində qurulub: “Birinci, Azərbaycanda antikorrupsiya qanunvericiliyi: Azərbaycan 2004-cü ildən başlayaraq, bu sahədə dünyada mövcud olan bütün konvensiyalara qoşulmuş və hətta konvensiyaların bütün müddəalarını qanunvericilikdə implementasiya edib. Bu gün Azərbaycanda müasir standartlara cavab verən səmərəli antikorrupsiya qanunvericiliyi mövcuddur. Lakin biz bununla kifayətlənmirik. Çalışırıq ki, qanunvericiliyimizi daim zamanın tələblərinə uyğun inkişaf etdirək” [4].

Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsinin rəisi, III dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri Nazim Rəcəbov haqlı olaraq qeyd edir ki, “Dövlət başçısının fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən olan korrupsiya və rüşvətxorluğa qarşı mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığın önəmini və qarşılıqlı təcrübənin paylaşılmasının əhəmiyyətini nəzərə alaraq, fəaliyyətə başladığı ilk dövrlərdən baş idarə bu sahədə ixtisaslaşmış beynəlxalq

təşkilatlarla və xarici tərəfdaşlarla qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasına və daha da inkişaf etdirilməsinə daim xüsusi əhəmiyyət vermişdir” [4].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin həyata keçirdiyi strateji kursun və dövlət siyasətinin prioritetlərinə uyğun olaraq ölkədə korrupsiyaya qarşı sistemli mübarizənin aparılması istiqamətində görülən işlərin, həyata keçirilən islahatların və təşkilati tədbirlərin səmərəliliyi yüksəlmiş, korrupsiyaya qarşı daha ciddi mübarizənin aparılmasında prokurorluq orqanlarının üzərinə düşən vəzifələrin həcmi və məsuliyyəti daha da artmışdır.

Dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın daha da artırılması üçün ictimai nəzarət mexanizmlərinin tətbiqi genişləndirilir, ictimai şuraların fəaliyyətinin səmərəliliyinin təmin olunması istiqamətində tədbirlər görülür. Təkcə son bir neçə ayda ciddi qanun pozuntularına yol vermiş vəzifəli şəxslərin dairələri müəyyənləşdirilərək onlar məsuliyyətə cəlb olunublar. O cümlədən respublikamızda neqativ hallara qarşı mübarizə sahəsində vətəndaş cəmiyyəti institutlarının fəallığının artırılması güclü şəkildə təşviq edilir [6].

Nəticə

Korrupsiya ilə mübarizə sahəsində müvafiq proqramların, qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın daha da artırılması üçün ictimai nəzarət mexanizmlərinin tətbiqi genişləndirilir, ictimai şuraların fəaliyyətinin səmərəliliyinin təmin olunması istiqamətində tədbirlər görülür. Ciddi qanun pozuntularına yol vermiş vəzifəli şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunması, ictimai nəzarət mexanizmlərinin formalaşdırılması və bu sahədə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının fəallığının təşviq edilməsi istiqamətində müvafiq addımlar atılır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasında korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. [Elektron resurs] / URL: <https://e-qanun.az/framework/765>. Müraciət edilmişdir: 24.11.2021.

2. Azərbaycan korrupsiyaya qarşı mübarizə ardıcıl və qətiyyətlə aparılır. Yeni Azərbaycan qəzeti. 2020-18 sentyabr. s. 5

3. “Azərbaycanda korrupsiyaya qarşı mübarizə ölkə başçısı İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən dövlət siyasətinin tərkib hissəsidir”. [Elektron resurs] / URL: <https://AzVision.az> . Müraciət edilmişdir: 24.1.2022.

4. Azərbaycan korrupsiyaya qarşı səmərəli mübarizə aparılır. Azərbaycan qəzeti. 2009, 30 avqust, s. 7

5. Ağasahqızı Y. Azərbaycan korrupsiyaya qarşı mübarizə təcrübəsi sistemli, hərtərəfli və innovativ xarakter daşıyır. [Elektron resurs] / URL: <https://ikisahil.az/post/azerbaycanin-korrupsiyaya-qarshi-mubarize-tecrubesi-sistemli-herterefli-ve-innovativ-xarakter-dashiyir> Müraciət edilmişdir: 4.2.2022.

6. Şəffaflığın təmin edilməsində auditin rolu // Azərbaycan qəzeti. 2011, 6 mart, s. 5.

7. Həsənov R. Korrupsiyaya qarşı mübarizədə hökumət-vətəndaş əməkdaşlığı. [Elektron resurs]/URL:https://cesd.az/new/wp-content/uploads/2014/09/Korrupsiyaya_Qarshi_Mubarize-Hesabati.pdf. Müraciət edilmişdir: 11.2.2022.

8. Korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində Azərbaycan Respublikasının strateji kursunun formalaşması. [Elektron resurs] <https://genprosecutor.gov.az/az/page/bas-prokuror-yaninda-korrupsiyaya-qarsi-mubarize-bas-idaresi/korrupsiyaya-qarsi-mubarize/strateji-kurs>. Müraciət edilmişdir: 11.2.2022.

9. Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair yaddaş kitabçası. Bakı: Təknur, 2018, 38 s.

Орудж Мурсалов

Меры и правовые стандарты, принятые в борьбе с коррупцией в Азербайджане

Резюме

Основной целью политики в сфере государственного управления является обеспечение эффективного и демократичного управления, прозрачности деятельности государственных органов, оперативности, оперативности и, как следствие, уровня благосостояния и удовлетворенности граждан страны. Наряду с созданием эффективного, прозрачного механизма управления, в повестке дня реформ стоят такие важные вопросы, как повышение доверия населения к государственной службе, формирование эффективной системы противодействия коррупции, корпуса патриотически настроенных, профессиональных и интеллектуальных государственных служащих. .

Ключевые слова: *коррупция, прокуратура, закон, приказ, противодействие коррупции.*

Oruj Mursalov

Steps and legal standards taken in the area of fight against corruption in Azerbaijan

Summary

The main goal of the policy in the field of public administration is to ensure effective and democratic governance, transparency in the activities of government agencies, efficiency, agility and, as a result, the level of welfare and satisfaction of the country's citizens. Along with the creation of an effective, transparent governance mechanism, important issues such as increasing public confidence in the civil service, the formation of an effective anti-corruption system, a corps of patriotic, professional and intellectual civil servants are on the agenda of reforms.

Keywords: *corruption, prosecutor's office, law, order, anti-corruption.*

Redaksiyaya daxil olub: 12.04.2022.

Təkrar işlənilməyə göndərilmə: 14.04.2022.

Çapa qəbul edilib: 19.04.2022.

Sahə redaktoru: Zaur Əliyev, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

MÜƏLLİFLƏR ÜÇÜN QAYDALAR

JURNAL HAQQINDA

“Sosiologiya.Sosial psixologiya.Siyasət” elmi araşdırmalar jurnalı 2020-ci ildə “Rezonans” Sosial Araşdırmalar İctimai Birliyi tərəfindən təsis edilmişdir. 18 iyun 2020-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində 4307 nömrəsi ilə mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir. 08 yanvar 2021-ci ildə mərkəzi Fransanın Paris şəhərində yerləşən Beynəlxalq Serial Nəşrlərin Qeydiyyatı Mərkəzi tərəfindən “Sosiologiya. Sosial psixologiya. Siyasət” elmi araşdırmalar jurnalına Beynəlxalq Standart Seriya Nömrəsi (İSSN L: 2709-7854) verilmişdir.

Jurnalda əsasən sosiologiya, psixologiya, siyasət, fəlsəfə, tarix, hüquq kimi ictimai və humanitar elm sahələrinin ümumkonseptual məsələlərini elmi-metodoloji cəhətdən ifadə edən, müəlliflərin yeni ideyavə yanaşmalarını əks etdirən elmi-analitik məqalələrin, yeni nəşrlərə dair diskussiya məzmunlu rəy və şərhlərin dərcinə üstünlük verilir.

Müstəqil, resenziyalı, elmi nəşrdir. İl ərzində 4 sayı çap edilir. Jurnalın nüsxələri kitabxanalara, beynəlxalq indeks təşkilatlarına, abunəçilərə və məqalə müəlliflərinə çap olunduqdan sonrakı 1 ay ərzində təqdim edilir.

Azərbaycan, türk, rus və ingilis dillərində məqalələr dərc edilir.

ÜMUMİ QAYDALAR

I. Məqalələrin məzmunu

Jurnala göndəriləcək məqalələr sosial elmlər sahəsinə öz töhfəsini verəcək və sosial elmlərə yenilik gətirəcək səviyyədə aktual və orijinal olmalı, analitik xarakter daşmalı və akademik tələblərə cavab verməlidir. Elmi məqalənin **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmalı, **Mətn** hissəsində tədqiq edilən məsələlər, qaldırılan problemlər bölmələr üzrə ətraflı şərh edilməli, **Nəticə** hissəsində elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq müəllifin gəldiyi elmi qənaət, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməli, təklif və tövsiyələr irəli sürülməlidir.

II. Məqalələrin strukturu, tərtib edilmə qaydaları və həcmi

Redaksiyaya təqdim edilən məqalələr Ali Attestasiya Komissiyasının dövrü elmi nəşrlərin qarşısında qoyduğu tələblərə (<http://aak.gov.az>) və “Sosiologiya.Sosial psixologiya.Siyasət” elmi araşdırmalar jurnalının “Müəlliflər üçün qaydalar”ına tam cavab verməlidir.

Məqalələr dəqiq strukturlaşdırılmalıdır. Hər məqalədə ardıcıl olaraq:

- UOT indekslər və PACS tipli kodlar təqdim edilir.
- Müəllifin adı və soyadı, Müəllifin işlədiyi qurumun adı və ünvanı, Müəllifin vəzifəsi, elmi dərəcəsi və elmi adı, təmsil etdiyi ölkə və electron poçt ünvanı səhifənin yuxarı sağ küncündə göstərilir.
- **Məqalənin adı** - səhifənin ortasında, böyük hərflərlə, qaraldılmış sriftlərlə (başlıq və mətn arasında - sətir atlama) verilir.
- Məqalənin yazıldığı dildə **Xülasə** və ən azı 5 **açar söz** göstərilir.
- Məqalənin Giriş hissəsi müəllif tərəfindən müəyyən edilir.
- **Əsas mətn** yarımbaşlıqlara bölünür.
- Tədqiqatın əsas elmi nəticələri qısa və ümumiləşdirilmiş şəkildə **Nəticə** hissəsində təqdim edilir.
- Məqalələrin sonunda iki dildə (azərbaycan dilində olan məqalələrə rus və ingilis, türk və rus dilində olan məqalələrə azərbaycan və ingilis; ingilis dilində olan məqalələrə azərbaycan və rus dillərində) “**Xülasə**” verilir (burada tədqiqatın elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və nəticə göstərilir)
- Hər bir “Xülasə”dən sonra **açar sözlər** təqdim edilir.
- Cədvəl və şəkillərin adı olmalı və nömrələnməlidir.

- Məqalənin həcmi yuxarıdakı şərtlər nəzərə alınmaqla 8 səhifədən az olmamalıdır. A4 formatında, Times New Roman şrifti, şrift ölçüsü – 12, sətir aralığı - 1,5, abzas - 1 sm, haşiyələr: sol – 2,5 sm, sağ - 1,5 sm, yuxarı və alt - hər biri 2 sm olmalıdır.
- **Məqalədə rast gəlinən mənbələrə istinad olunma qaydası:**
- Məqalədə yalnız istinad edilən ədəbiyyat kodlaşdırılaraq sonda əlifba sırası ilə verilir.
- İstinad edilmiş ədəbiyyatın kodu mötərizədə yazılır. (Məs.: Duqlas Nortun fikrinə görə,
- “*İnstitutlar cəmiyyəti ... formal çərçivələrlə məhdudlaşdırır və sosial münasibətləri təşkilatlandırır*” [76, s. 35-36].)
- Məqalənin sonunda Ədəbiyyat siyahısı verilir.
- Ədəbiyyat siyahısı dissertasiyalara şamil edilən müvafiq qaydalara uyğun tərtib olunmalıdır.
- **Məqalələrin redaksiyaya təqdim edilmə qaydası:**

Məqalələr electron qaydada təqdim edilə bilər. Bunun üçün müəlliflər məqalələri jurnalın electron poçtuna (ssps.journal2020@gmail.com) göndərməlidir.

Məqalə ilə yanaşı müəlliflər jurnalın saytındakı (sosiologiya-jurnali.az) **Arayış** bölməsində tələb edilən məlumatları yerləşdirib redaksiyaya təqdim etməlidirlər.

III. Məqalələrin qiymətləndirilməsi, resenziyalaşdırılması və dərci

“Sosiologiya.Sosial psixologiya.Siyasət” elmi araşdırmalar jurnalına göndərilən məqalələr əvvəlcə redaksiya tərəfindən jurnalın nəşri prinsipləri baxımından qiymətləndirilir. Nəşr prinsiplərinə uyğun olmayan məqalələr düzəldilmək üçün müəllifə göndərilə və ya resenziyalaşdırmadan imtina edilə bilər.

Resenziyalaşdırma üçün qəbul edilən məqalələrin resenziya prosesində elmi obyektivlik və elmi keyfiyyət kriteriyalarına xüsusi diqqət yetirilir. Resenziyalaşdırma üçün qəbul edilən yazılar müvafiq sahəyə aid iki resenzentə göndərilir. Resenzentlərin adları məxfi saxlanılır. Müəlliflərin resenzentlərin və redaksiyanın tənqid, irad və təkliflərini nəzərə almaları zəruridir. Müəlliflər razılaşmadıqları məqamlarla bağlı əsaslandırılmış şəkildə etiraz etmək hüququnu saxlayırlar. Nəşrə qəbul edilməyən məqalələr müəlliflərinə qaytarılır.

IV. Kompiyasiya və plagiatlıq halları

Bütün məqalələr kompiyasiya və ya plagiat ola biləcəyi ehtimalına görə nəzərdən keçirilir. Plagiatlıq hallarına rast gəldikdə məqalə dərhal çap prosesindən kənarlaşdırılır.

V. Müəlliflik hüquqları

Jurnalda dərc edilən məqalələrdə müəlliflik hüququ qorunur və bu məqalələrin bütün nəşr hüquqları “Sosiologiya.Sosial psixologiya.Siyasət” elmi araşdırmalar jurnalına aiddir.

Göstərilən tələblərə cavab verməyən məqalələr dərc edilmir.

Hər hansı bir nömrədə nəşr edilmiş məqalələrdə rast gəlinən səhvlərin növbəti saylarda göstərilməsini nəzərdə tutan “**DÜZƏLİŞ**” bölməsi vardır.

Jurnalda “**ardı növbəti bölmədə**” adı altında seriya məqalələr dərc edilir.

Nəşrin müəlliflərə təqdim edilməsi

Jurnalın pulsuz çap nüsxəsini müəllif redaksiyada əldə edə bilər. Jurnalın müvafiq nömrəsinin elektron variantı Jurnalın web sahifəsində yerləşdirilir və müəlliflərin elektron poçt ünvanlarına PDF varianda göndərilir.

Redaksiyanın ünvanı və əlaqə telefonları:

AZ11075, Azərbaycan, Bakı, A.M.Cümə 19/69, b.28, m.28

Tel.: (+994 12) 464 83 56; (+994 55) 768 94 26

URL: www.sosiologiya-jurnali.az

E-mail: ssps.journal2020@gmail.com

YAZARLAR İÇİN KURALLAR

DERGİ HAKKINDA

"Sosyoloji. Sosyal psikoloji. Politika" bilimsel araştırma dergisi "Rezonans" Sosyal Araştırmalar Halk Birliği tarafından 2020 yılında kurulmuştur. 18 Haziran 2020 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı'nda 4307 numara ile basılı yayınlar siciline dahil edilmiştir. 8 Ocak 2021'de Uluslararası Standart Seri Numarası (ISSN L: 2709-7854), merkezi Paris, Fransa'da bulunan Uluslararası Seri Yayınları Tescil Merkezi tarafından "Sociology. Social Psychology. Politics" bilimsel araştırma dergisine atandı.

Dergide ağırlıklı olarak sosyoloji, psikoloji, siyaset, felsefe, tarih, hukuk gibi sosyal ve insani bilimlerin genel kavramsal konularını ifade eden, yazarların yeni fikir ve yaklaşımlarını yansıtan bilimsel-analitik makaleler, yeni yayınlara ilişkin tartışma görüş ve yorumları yayınlanmaktadır.

Bağımsız, hakemli, bilimsel bir yayındır. Yılda 4 sayı yayınlanmaktadır. Derginin kopyaları, yayın tarihinden itibaren 1 ay içinde kütüphanelere, uluslararası indeks kuruluşlarına, abonelere ve yazarlara sağlanır.

Makaleler Azerice, Türkçe, Rusça ve İngilizce olarak yayınlanmaktadır.

GENEL KURALLAR

I. Makalelerin İçeriği

Dergiye gönderilecek makaleler, sosyal bilimlere katkı sağlayacak ve sosyal bilimlere yenilik getirecek ölçüde konuyla ilgili ve özgün, analitik ve akademik gereksinimleri karşılamalıdır. Bilimsel makalenin giriş bölümünde konunun uygunluğu kanıtlanmalı, metin bölümünde araştırılan konular, sorunlar bölümler halinde ayrıntılı olarak açıklanmalı, sonuç bölümünde yazarın bilimsel sonucu çalışmanın niteliğine göre yapılmalıdır. Alan ve makale, bilimsel yenilik, pratik önem, ekonomik verimlilik vb. netleştirilmeli, öneri ve önerilerde bulunulmalıdır.

II. Makalelerin yapısı, kuralları ve hacmi

Yazı işleri ofisine gönderilen makaleler, Yüksek Onay Komisyonu'nun süreli yayınlar (<http://aak.gov.az>) gerekliliklerini ve "Sociology. Social Psychology. Politics" bilimsel dergisinin "Yazarlar için Kuralları"nı tam olarak karşılamalıdır.

Makaleler net bir şekilde yapılandırılmalıdır. Sırayla her makalede:

- UOT endeksleri ve PACS tipi kodları sağlanır.
- Yazarın adı ve soyadı, yazarın çalıştığı kurumun adı ve adresi, yazarın konumu, bilimsel derecesi ve bilimsel unvanı, temsil ettiği ülke ve e-posta adresi sayfanın sağ üst köşesinde görüntülenir.
- Makalenin başlığı sayfanın ortasında, büyük harflerle, kalın yazı tipinde (başlık ile metin arasında - satır atlamalı) verilir.
- Özet ve makalenin dilinde en az 5 anahtar kelime.
- Makalenin giriş kısmı yazar tarafından belirlenir.
- Ana metin alt başlıklara ayrılmıştır.
- Araştırmanın temel bilimsel sonuçları, Sonuçlar bölümünde kısa ve genelleştirilmiş bir şekilde sunulmaktadır.
- Makalelerin sonunda iki dilde "Özet" verilmektedir (Azerice makaleler Rusça ve İngilizce, Türkçe ve Rusça makaleler Azerice ve İngilizce olarak; İngilizce makaleler Azerice ve Rusça olarak)
- Anahtar kelimeler her "Özet"ten sonra sunulur.
- Tablo ve şekiller isimlendirilmeli ve numaralandırılmalıdır.
- Makalenin hacmi yukarıdaki koşullar dikkate alınarak 8 sayfadan az olmamalıdır. A4 formatı, Times New Roman yazı tipi, yazı tipi boyutu - 12, satır aralığı - 1,5, paragraf - 1 cm, kenarlıklar: sol - 2,5 cm, sağ - 1,5 cm, üst ve alt - her biri 2 cm .

- Makalede bulunan kaynaklara nasıl başvurulur:
- Makalede sadece atıfta bulunulan literatür kodlanmış ve sonunda alfabetik sıraya göre verilmiştir.
- Alıntı yapılan literatürün kodu parantez içinde yazılmıştır. (Örnek: Douglas North'a göre,
- “Kurumlar toplumu ... resmi çerçevelerle sınırlar ve sosyal ilişkileri düzenler” [76, s. 35-36].)
- Kaynakça listesi makalenin sonunda verilmiştir.
- Bibliyografya, tezler için geçerli olan ilgili kurallara uygun olarak derlenmelidir.
- Yazı İşleri Müdürlüğüne Makale Gönderme Prosedürü:

Makaleler elektronik olarak gönderilebilir. Bunun için yazarların makaleleri derginin e-posta adresine (ssps.journal2020@gmail.com) gönderilmelidir.

Yazarlar, makale ile birlikte derginin web sitesinin (sosiologiya-jurnali.az) Kaynaklar bölümüne gerekli bilgileri yerleştirmeli ve editörlere sunmalıdır.

III. Makalelerin değerlendirilmesi, hakem değerlendirmesi ve yayınlanması

"Sociology. Social Psychology. Politics" adlı bilimsel dergiye gönderilen makaleler ilk olarak yayın kurulu tarafından derginin yayın ilkeleri açısından değerlendirilir. Yayınlanma ilkelerine uygun olmayan yazılar, düzeltilmesi veya gözden geçirilmesi için yazarına gönderilebilir. Hakemliğe kabul edilen makalelerin değerlendirilmesinde bilimsel objektiflik ve bilimsel kalite kriterlerine özel önem verilir. İncelenmek üzere alınan yazılar, ilgili alandaki iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur. Yazarlar, hakem ve editörlerin eleştirisi, yorum ve önerilerini dikkate almalıdır. Yazarlar, anlaşmazlık noktalarında nesnel olarak katılmama hakkını saklı tutar. Yayına kabul edilmeyen yazılar yazarlarına iade edilmez.

IV. Komplikasyon ve intihal vakaları

Tüm makaleler olası yanlış beyan veya intihal için gözden geçirilir. İntihal durumunda makale derhal baskı sürecinden çıkarılır.

V. Telif hakkı

Dergide yayınlanan makalelerin telif hakları saklıdır ve bu makalelerin tüm yayın hakları "Sociology. Social Psychology. Politics" adlı bilimsel dergiye aittir.

Bu şartlara uymayan makaleler yayınlanmayacaktır.

Herhangi bir sayıda yayınlanan makalelerin, sonraki sayılardaki hataları belirtmesi amaçlanan bir "**DÜZELTME**" bölümü vardır.

Yayının yazarlara sunumu

Yazar, derginin ücretsiz basılı bir kopyasını editör ofisinden alabilir. Derginin ilgili sayısının elektronik versiyonu derginin internet sitesinde yer almakta ve PDF versiyonu yazarların e-posta adreslerine gönderilmektedir.

Yazı işleri müdürlüğünün adres ve iletişim numaraları:

AZ11075, Azərbaycan, Bakü, AM Juma 19/69, s.28, m.28

Tel.: (+994 12) 464 83 56; (+994 55) 768 94 26

URL: www.sosiologiya-jurnali.az

E-posta: ssps.journal2020@gmail.com

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

О ЖУРНАЛЕ

Научно-исследовательский журнал «Социология. Социальная психология. Политика» учрежден в 2020 году Общественным объединением социальных исследований «Резонанс». 18 июня 2020 года он был включен в реестр печатных изданий под номером 4307 в Министерстве юстиции Азербайджанской Республики. 8 января 2021 года Международный стандартный серийный номер (ISSN L: 2709-7854) был присвоен научно-исследовательскому журналу «Социология. Социальная психология. Политика» Центром регистрации международных серийных изданий со штаб-квартирой в Париже, Франция.

В журнале в основном публикуются научно-аналитические статьи, отражающие общие концептуальные вопросы социальных и гуманитарных наук, таких как социология, психология, политика, философия, история, право, отражающие новые идеи и подходы авторов, дискуссионные мнения и комментарии к новым публикациям.

Это независимое рецензируемое научное издание. В год выходит 4 номера. Копии журнала предоставляются библиотекам, международным индексным организациям, подписчикам и авторам в течение 1 месяца после публикации.

Статьи публикуются на азербайджанском, турецком, русском и английском языках.

ОСНОВНЫЕ ПРАВИЛА

I. Содержание статей

Статьи, представляемые в журнал, должны быть актуальными и оригинальными, аналитическими и соответствовать академическим требованиям в той мере, в какой они вносят вклад в социальные науки и приносят инновации в социальные науки. Во вступительной части научной статьи должна быть обоснована актуальность темы, в текстовой части подробно изложены исследуемые вопросы, проблемы по разделам, в заключительной части научный вывод автора по характеру изучаемой темы. область и статья, научная новизна, практическая значимость, экономическая эффективность и др. должны быть разъяснены, должны быть сделаны предложения и рекомендации.

II. Структура, правила и объем статей

Статьи, представляемые в редакцию, должны полностью соответствовать требованиям ВАК к периодическим изданиям (<http://aak.gov.az>) и «Правилам для авторов» научного журнала «Социология. Социальная психология. Политика».

Статьи должны быть четко структурированы. В каждой статье по порядку:

- Приведены индексы UOT и коды типов PACS.
- Имя и фамилия автора, название и адрес учреждения, в котором работает автор, должность автора, ученая степень и научное звание, страна, которую он представляет, и адрес электронной почты отображаются в правом верхнем углу страницы.
- Название статьи дается посередине страницы, прописными буквами, жирным шрифтом (между названием и текстом - пропуск строки).
- Резюме и не менее 5 ключевых слов на языке статьи.
- Вступительная часть статьи определяется автором.
- Основной текст разбит на подзаголовки.
- Основные научные результаты исследования представлены в краткой и обобщенной форме в разделе «Результаты».
- В конце статей дается «Резюме» на двух языках (статьи на азербайджанском языке на русском и английском языках, статьи на турецком и русском языках на азербайджанском и английском языках; статьи на английском языке на азербайджанском и русском языках)

- Ключевые слова представлены после каждого «Резюме».
- Таблицы и рисунки должны быть названы и пронумерованы.
- Объем статьи должен быть не менее 8 страниц с учетом вышеуказанных условий. Формат А4, шрифт Times New Roman, размер шрифта — 12, межстрочный интервал — 1,5, абзац — 1 см, поля: левое — 2,5 см, правое — 1,5 см, верхнее и нижнее — по 2 см.
- Как ссылаться на источники, встречающиеся в статье:
- Только ссылочная литература в статье кодируется и приводится в алфавитном порядке в конце.
- В скобках указывается код цитируемой литературы. (Пример: по словам Дугласа Норта,
- «Институты ограничивают общество... формальными рамками и организуют общественные отношения» [76, с. 35-36].)
- В конце статьи приводится список литературы.
- Список литературы должен быть составлен по соответствующим правилам, применимым к диссертациям.
- Порядок подачи статей в редакцию:
- Статьи могут быть представлены в электронном виде. Для этого статьи авторов необходимо присылать на электронную почту журнала (ssps.journal2020@gmail.com).

Вместе со статьей авторы должны разместить необходимую информацию в разделе «Справочная информация» на сайте журнала (sociologiya-jurnali.az) и представить ее в редакцию.

III. Оценка, рецензирование и публикация статей

Статьи, представляемые в научный журнал «Социология. Социальная психология. Политика», предварительно оцениваются редакционной коллегией с точки зрения принципов публикации журнала. Статьи, не соответствующие принципам публикации, могут быть направлены автору для исправления или отказа от рецензирования.

В процессе рецензирования статей, принятых на рецензирование, особое внимание уделяется критериям научной объективности и научного качества. Записи, полученные на рассмотрение, отправляются двум рецензентам в соответствующем поле. Имена рецензентов держатся в секрете. Авторы должны учитывать критические замечания, замечания и предложения рецензентов и редакторов. Авторы оставляют за собой право объективно не соглашаться по пунктам разногласий. Статьи, не принятые к публикации, авторам не возвращаются.

IV. Случаи сложности и плагиата

Все статьи проверяются на возможное искажение фактов или плагиат. В случае обнаружения плагиата статья немедленно снимается с печати.

V. Авторское право

Статьи, опубликованные в журнале, защищены авторским правом и все права на публикацию этих статей принадлежат научному журналу «Социология. Социальная психология. Политика».

Статьи, не соответствующие этим требованиям, не будут опубликованы.

Статьи, опубликованные в любом номере, имеют раздел «ИСПРАВЛЕНИЕ», предназначенный для указания на ошибки в последующих выпусках.

Презентация публикации авторам

Автор может получить бесплатный печатный экземпляр журнала в редакции. Электронная версия соответствующего номера журнала размещается на сайте журнала и высылается в формате PDF на электронные адреса авторов.

Адрес и контактные телефоны редакции:

AZ11075, Азербайджан, Баку, А.М.Джума 19/69, стр.28, м.28

Тел.: (+994 12) 464 83 56; (+994 55) 768 94 26

URL: www.sosiologiya-jurnali.az

Электронная почта: ssps.journal2020@gmail.com

RULES FOR AUTHORS

ABOUT THE JOURNAL

"Sociology. Social psychology. Politics" scientific research journal was established in 2020 by "Resonance" Social Research Public Union. On June 18, 2020, it was included in the register of printed publications under the number 4307 in the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan. On January 8, 2021, the International Standard Serial Number (ISSN L: 2709-7854) was assigned to the scientific research journal "Sociology. Social Psychology. Politics" by the Center for Registration of International Serial Publications, headquartered in Paris, France.

The journal mainly publishes scientific-analytical articles expressing general conceptual issues of social and humanitarian sciences such as sociology, psychology, politics, philosophy, history, law, reflecting the authors' new ideas and approaches, discussion opinions and comments on new publications. .

It is an independent, peer-reviewed, scientific publication. 4 issues are published per year. Copies of the journal are provided to libraries, international index organizations, subscribers and authors within 1 month of publication.

Articles are published in Azerbaijani, Turkish, Russian and English.

GENERAL RULES

I. Content of articles

Articles to be submitted to the journal must be relevant and original, analytical and meet academic requirements to the extent that they contribute to the social sciences and bring innovation to the social sciences. In the introductory part of the scientific article the relevance of the topic should be substantiated, in the text part the researched issues, problems should be explained in detail by sections, in the concluding part the scientific conclusion of the author according to the nature of the field and article, scientific novelty, practical significance, economic efficiency, etc. should be made clear, suggestions and recommendations should be made.

II. Structure, rules and volume of articles

Articles submitted to the editorial office must fully meet the requirements of the Higher Attestation Commission to periodicals (<http://aak.gov.az>) and the "Rules for Authors" of the scientific journal "Sociology. Social Psychology. Politics".

Articles must be clearly structured. In each article in sequence:

- UOT indices and PACS type codes are provided.
- Name and surname of the author, name and address of the institution where the author works, position of the author, scientific degree and scientific title, country he represents and e-mail address are displayed in the upper right corner of the page.
- The title of the article is given in the middle of the page, in capital letters, in bold fonts (between the title and the text - line skipping).
- Summary and at least 5 keywords in the language of the article.
- The introductory part of the article is determined by the author.
- The main text is divided into subheadings.
- The main scientific results of the research are presented in a short and generalized way in the Results section.
- At the end of the articles "Summary" is given in two languages (articles in Azerbaijani in Russian and English, articles in Turkish and Russian in Azerbaijani and English; articles in English in Azerbaijani and Russian)
- Keywords are presented after each "Summary".
- Tables and figures should be named and numbered.

- The volume of the article should not be less than 8 pages, taking into account the above conditions. A4 format, Times New Roman font, font size - 12, line spacing - 1.5, paragraph - 1 cm, borders: left - 2.5 cm, right - 1.5 cm, top and bottom - 2 cm each .
- How to refer to the sources found in the article:
- Only the referenced literature in the article is coded and given in alphabetical order at the end.
- The code of the cited literature is written in parentheses. (Example: According to Douglas North,
- "Institutions limit society ... to formal frameworks and organize social relations" [76, p. 35-36].)
- A list of references is given at the end of the article.
- The bibliography should be compiled in accordance with the relevant rules applicable to dissertations.
- Procedure for submitting articles to the editorial office:

Articles can be submitted electronically. To do this, the authors' articles should be sent to the journal's e-mail (ssps.journal2020@gmail.com).

Along with the article, the authors must place the required information in the Reference section of the journal's website (sosiologiya-jurnali.az) and submit it to the editors.

III. Evaluation, peer review and publication of articles

Articles submitted to the scientific journal "Sociology. Social Psychology. Politics" are first evaluated by the editorial board in terms of the principles of publication of the journal. Articles that do not comply with the principles of publication may be sent to the author for correction or refusal to be reviewed.

In the process of reviewing articles accepted for review, special attention is paid to the criteria of scientific objectivity and scientific quality. Entries received for review are sent to two reviewers in the relevant field. The names of the reviewers are kept confidential. Authors should take into account the criticisms, comments and suggestions of reviewers and editors. The authors reserve the right to objectively disagree on points of disagreement. Articles that are not accepted for publication will not be returned to the authors.

IV. Cases of complication and plagiarism

All articles are reviewed for possible misrepresentation or plagiarism. In case of plagiarism, the article is immediately removed from the printing process.

V. Copyright

Articles published in the journal are copyrighted and all publishing rights to these articles belong to the scientific journal "Sociology. Social Psychology. Politics".

Articles that do not meet these requirements will not be published.

Articles published in any issue have a "**CORRECTION**" section, which is intended to indicate errors in subsequent issues.

Presentation of the publication to the authors

The author can get a free printed copy of the magazine in the editorial office. The electronic version of the relevant issue of the magazine is placed on the website of the magazine and sent in PDF version to the e-mail addresses of the authors.

Address and contact numbers of the editorial office:

AZ11075, Azerbaijan, Baku, A.M.Juma 19/69, p.28, m.28

Tel .: (+994 12) 464 83 56; (+994 55) 768 94 26

URL: www.sosiologiya-jurnali.az

E-mail: ssps.journal2020@gmail.com